

SKRIFTER FRÅN INSTITUTIONEN FÖR ARBETSVETENSKAP NR 7

Individualiseringens villkor

Unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande

Gunnar Gillberg

Göteborgs universitet

© Gunnar Gillberg
Göteborg 2010
ISBN: 978-91-974504-8-5
ISSN: 1651-6125

Omslagsbild: Carolina Maggio – *40g Of Dreams*
Tryck: Geson Hylte Tryck, Göteborg 2010

Abstract

Title: The Conditions of Individualization. Conceptions of Work and Self-realizations among young adults.

Language: Swedish with an English summary

Keywords: Young adults, work, self-realization, individualization, structure, agency, social domains, contextual discontinuity, internal conversation, class, reflexivity, modes of reflexivity, critical realism,

ISBN: 978-91-974504-8-5

This thesis has a dual objective: one is to contribute to the discussion concerning the theory of individualization and relate that discussion to the ontology of critical realism. The other is to increase the knowledge concerning the conditions of life for young adults and their concerns, projects and practices, toward work and self-realization. This is seen in relation to a theoretical frame of reference, in which Margaret S. Archer's terms *internal conversation* and *modes of reflexivity* play a key role. The conclusions are primarily theoretical, as the design and empirical material of the study did not allow for empirical generalizations. Against the backdrop of a series of biographically-oriented interviews, the thesis highlights a number of examples of the notions of young adults concerning work and self-realization. The thesis concludes that these notions are closely associated with the structural conditions under which individuals live. The analysis results in three reflexive patterns – ambivalence, autonomy and resistance – which reflect the ways in which young adults strive to reconcile work, self-realization, and the resources they have at their disposal.

The thesis argues that individualization is an effect of changing contextual conditions, rather than being an explanation per se. In line with the work of Margaret S. Archer, this conclusion has consequences in the lives of young adults. Changing contextual conditions force individuals to relate reflexively to themselves and their environments. There is also a strong link between the different modes of reflexivity of the young adults and the social environments in which they live. In order to understand the conditions of life of young adults, we must study the relationship between their psychobiographies and the environments in which they live, and relate them to the overall structural changes taking place in society. This becomes particularly important in times when self-confidence and the individual's ability to navigate between choices and options are becoming increasingly important selection mechanisms. Modes of reflexivity are emergent, but they are always established in relation to resources generated on different structural levels (or domains). These resources evolve within the frameworks of the stratified, yet in practice intertwined, social domains in which individuals live their lives.

Innehållsförteckning

FÖRORD	
KAPITEL 1	
INLEDNING	13
OM HUR OCH VARFÖR AVHANDLINGEN ÄR DISPONERAD SOM DEN ÄR	22
Ontologi och metodologi.....	22
Metod.....	23
Teoretiska perspektiv.....	23
Unga vuxna	24
Empiri.....	24
Analys.....	24
Diskussion.....	24
KAPITEL 2	
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	27
SYFTE OCH MÅL.....	27
FRÅGESTÄLLNINGAR.....	27
BEGREPP OCH AVGRÄNSNINGAR.....	29
KAPITEL 3	
ONTOLOGISKA OCH METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	33
KRITISK REALISM	33
STRUKTUR, AGENT OCH ANALYTISK DUALISM	41
VAD ÄR STRUKTUR?	43
AGENTSskapet	45
DEN MORFOGENETISKA ANSATSEN.....	47
DEN INRE KONVERSATIONEN	49
REFLEXIVA FÖRHÅLLNINGSSÄTT OCH STRUKTURELL ELABORATION.....	50
EN REALISTISK BIOGRAFISK ANSATS.....	52
OM FÖRHÅLLET MELLAN TEORETISKA PERSPEKTIV OCH METOD.....	53
SAMMANFATTANDE SLUTSATSER.....	54
KAPITEL 4	
METOD.....	57
EMPIRI OCH ANVÄNDANDET AV REDAN BEFINTLIG TEORI	57
DE BIOGRAFISKT ORIENTERADE INTERVJUerna	60
VILKA ÄR DE INTERVJUade?.....	63
HUR INTERVJUerna GÅTT TILL.....	65
FORSKNINGSPROCESSEN	69
SAMMANFATTNING.....	70
KAPITEL 5	
ARBETE OCH SOCIAL FÖRÄNDRING	73
ARBETETS ROLL OCH BETYDELSE.....	74
INDIVIDUALISERINGSTESEN.....	77
NÄTVERKSSAMHÄLLET	82
KONTEXTUELL DISKONTINUITET.....	88
SAMMANFATTANDE SLUTSATSER.....	90

KAPITEL 6	
UNGDOM, UNGA VUXNA OCH ARBETSLIVETS FÖRÄNDRING	
– FORSKNING OCH PERSPEKTIV	93
FÖRLÄNGD UNGDOMSTID – FÖRÄNDRAD ARBETSMARKNAD	94
UNGDOMARS HÄLSA	98
UNGAS ATTITYDER OCH VÄRDERINGAR.....	100
UNGDOMAR, UNGDOMSKULTUR OCH LIVSBERÄTTELSE	105
SAMMANFATTANDE SLUTSATSER	109
KAPITEL 7	
UNGA VUXNA – SEX BERÄTTELSE	111
UNGA ENTREPRENÖRER I DEN ”NYA EKONOMIN”	112
Hanna 26 år	114
Gabriel 28 år.....	124
Emilia 25 år.....	127
KAOSPILOTERNA.....	129
OM HANDLINGSUTRYMME, VAL OCH VÄGEN MOT EGENKONTROLL.....	131
SJÄLVFÖRVERKLIGANDE	132
RISKEN ATT INTE LYCKAS – OM PERSONLIGA EGENSKAPER OCH ÅNGEST	133
MONTERINGSFABRIKEN.....	134
Christina 23 år.....	136
David 23 år	142
Josefin 24 år.....	147
VOLVOGRUPPEN.....	152
OM ATT FÅ KONTROLL ÖVER DET EGNA LIVET.....	153
OM VAL, UNDERLÄGE OCH AMBIVALENS	154
OM FÖRHÅLLET MELLAN AMBIVALENS, TRYGGHET OCH SJÄLVKÄNSLA	155
KAPITEL 8	
MÖJLIGHETSHORIZONTER OCH REALISERBARHET I SKILDA VÄRLDAR.....	159
MÖJLIGHETSHORIZONTER OCH REALISERBARHET.....	161
LIVET SOM PROJEKT OCH PERMANENT TILLFÄLLIGHET	164
KLASS SOM STRUKTURELLT VILLKOR	168
STRUKTURELLA VILLKOR OCH REFLEXIVA ÖVERVÄGANDEN	174
RESURSER OCH SOCIALA DOMÄNER	180
DET REFLEXIVA IMPERATIVET	186
KAPITEL 9	
INDIVIDUALISERINGENS VILLKOR -AVSLUTANDE DISKUSSION	197
STRUKTURELLA VILLKOR OCH INDIVIDUALISERING.....	197
AMBIVALENS, AUTONOMI OCH MOTSTÅND.....	199
AVHANDLINGENS BIDRAG – EN KRITISK REFLEXION	203
SUMMARY	207
LITTERATUR	219

FIGUR- OCH TABELLFÖRTECKNING

Figurförteckning

Figur: 3.1.

Förhållandet mellan social struktur och agentskap. s. 42

Figur: 3.2.

Den morfogenetiska modellen. s. 48

Figur: 5.1.

Arbetslivets förändring och arbetskraftens polarisering. s. 85

Figur: 8.1.

Möjliga relationer mellan arbete och självförverkligande. s. 162

Figur: 8.2.

Livet som projekt respektive livet som permanent tillfällighet. s. 166

Figur: 8.3.

System, strukturella villkor och individ. s. 176

Figur: 8.4.

Strukturella villkor kopplade till respektive representationsform. s. 185

Figur: 8.5.

Kontextuell diskontinuitet, strukturella villkor och reflexiva förhållningssätt. s. 191

Tabellförteckning

Tabell: 6.1.

Ängslan, oro eller ångest i olika befolkningsgrupper. s. 99

Förord

Min bakgrund som socionom gjorde att jag för många år sedan återvände till Institutionen för socialt arbete och påbörjade en forskarutbildning. Året var 1989 och tanken var att kombinera forskarutbildning och arbete vid socialkontoret i Tynnered. Det gick givetvis inte.

Tiden vid Institutionen för socialt arbete innebar emellertid en hel del arbete. Utvärderingsuppdrag och olika projekt avlöste varandra. De idéer jag lanserade vid Institutionen för socialt arbete låg definitivt inte i den mittfåra av avhandlingsprojekt som pågick där. Till slut ”tröttnade” min dåvarande handledare Hans- Erik Hermansson och introducerade mig för Dick Larsson vid dåvarande Centrum för tvärvetenskap. Jag anställdes vid en avdelning med det uppfordrande namnet *Avdelningen för flervetenskaplig kunskapsutveckling*. Trots arbetsplatsens namn blev detta startpunkten på en fantastisk tid där jag fick förmånen att delta i en rad spännande projekt och utvecklingsarbeten. Jag avslutade därmed min socialarbetarkarriär och påbörjade en annan, inom universitetets väggar. I första hand var det frågan om samverkansprojekt mellan Centrum för tvärvetenskap och Kooperativ Konsult, Göteborgsregionens utvecklingscentrum för Kooperation och social ekonomi.

Centrum för tvärvetenskap smälte med tiden samman med ett antal andra verksamheter och uppgick till slut i Institutionen för arbetsvetenskap. Detta blev också startpunkten för föreliggande avhandlingsarbete, ett avhandlingsarbete som delvis innebar ett återvändande till de frågor som upptog mitt intresse vid Institutionen för socialt arbete, men som också utvecklats i riktning mot arbete och arbetets betydelse.

Som sig bör skall människor som bidragit till detta arbete på olika sätt tackas. Jag har redan nämnt min första handledare Hans-Erik Hermansson. Genom stimulerande diskussioner och genom att introducera mig för personer som senare fått stor betydelse, har han bidragit till att jag till sist skrivit denna avhandling.

Institutionen för arbetsvetenskap har, utan att överdriva, varit ett andra hem. Utan det helhjärtade stöd och den uppbackning jag fått där, hade avhandlingen aldrig skrivits. För att inte riskera att glömma någon vill jag därför inleda med att tacka alla de medarbetare som jag haft turen att möta på institutionen.

Jag vill dock rikta ett speciellt tack till min handledare professor Birger Simonson. Birger har under hela avhandlingsperioden alltid funnits till hands och ställt upp närhelst jag behövt hjälp. Han har läst, kommenterat, diskuterat och kritiserat det jag skrivit och han har på ett avgörande sätt bidragit till att det till slut blev en färdig avhandling. Jag vill också tacka min biträdande handledare professor Jan Ch Karlsson, vid Karlstad universitet, som med sitt kritiska öga och med sina synpunkter på avhandlingens inriktning och upplägg, har hjälpt mig att inte navigera fel i metodernas och teoriernas värld.

Många har också läst och haft synpunkter på det jag har skrivit. Ett tack till Birgitta Jordansson för viktiga synpunkter och korrekturläsning. Ett stort tack också till mina doktorandkolleger här i Göteborg, men också doktoranderna i Malmö, Skövde och Karlstad, för stimulerande diskussioner under kurser och seminarier. Särskilt vill jag nämna Anna Peixoto och Hannes Kantelius som med liv och lust tagit del av texter, kritiserat, uppmuntrat och bidragit till stimulerande diskussioner och inte minst till mängder av skratt. Båda två har också fungerat som opponenter under de seminarier jag haft runt texten och båda har gjort ett fantastiskt arbete i anslutning till detta. Och Håkan... delete-knappen fick vara ifred, även om tanken fanns där...

Två personer som i avhandlingens slutskede har räddat mig från min okunnighet vad gäller formatmallar och korrekturläsning är Lisbetth Söderberg och Jakob Simonson. Ett stort tack till er båda.

Många andra har på olika sätt bidragit under resans gång. Ett tack till Mats Trondman, som fungerade som opponent under mitt halvtidsseminarium, och som bidrog med viktiga synpunkter och perspektiv. Jag vill också tacka Daniel Seldén som fungerade som opponent vid slutseminariet och som lämnat en rad viktiga synpunkter på texten, de teoretiska perspektiven och analysen. Daniel har hela tiden varit beredd att ta en diskussion om ontologins relevans och "det som är".

Margaret S. Archer och hennes texter har utgjort en central inspirationskälla. Jag fick också förmånen att under en vecka, våren 2008, besöka henne vid University of Warwick. Denna vecka blev viktig på många sätt och jag vill därför rikta ett tack till professor Margaret S. Archer för att hon tog sig tid att diskutera – inte bara sin egen teoriutveckling – utan även avhandlingens upplägg och inriktning. Ett tack också till FAS som möjliggjorde vistelsen genom finansiellt stöd.

Det finns också personer utanför den akademiska världen som spelat roll och bidragit direkt eller indirekt till detta arbete. Inte minst gäller detta de kaospiloter och monteringsarbetare som ställt upp och berättat om sina liv och tankar. Jag vill också tacka Patrik Sjöström och Mike Svedemar som öppnade dörrarna till Volvo respektive Kaospilotutbildningen och gjorde intervjuerna möjliga. Tack till er alla!

Många har alltså på olika sätt spelat roll för denna avhandlingens tillblivelse, men det finns personer som haft en annorlunda och kanske mer indirekt betydelse. En som spelat en avgörande roll för de val jag gjort i livet är min bortgångne svärfar Armando Berrio. Han var en renässansmänniska i ordens rätta bemärkelse och de diskussioner vi hade under många och långa nätter har fungerat som en ständig påminnelse om att världen är ett mysterium. Tack Armando... tyvärr blev jag inte bara förstörd av civilisationen utan jag blev också en del av det förhatliga etablissemanget trots allt. Men jag tror du förlåter mig.

Jag vill också till sist tacka min egen familj. Denna avhandling är tillägnad er, mina två fantastiska barn Daniel och Jonathan och inte minst min fru Victoria som utan att klaga har stöttat, korrekturläst och kommenterat. Utan er hade allt detta varit meningslöst.

Göteborg, mars 2010

Gunnar Gillberg

INLEDNING

Människor försöker anpassa sig till den tid de lever i och när tiderna förändras så förändras också deras liv. Det är ytterst få av oss som fått det så beviljat att vi likt en stark ström kan gå med egna vågor genom havet”¹

Följande citat sätter fingret på en av sociologins mest centrala frågor. Det handlar om förhållandet mellan strukturella villkor och vår möjlighet att agera och påverka inom ramen för dessa. Att anpassa sig till den tid vi lever i är något vi alla gör, eller åtminstone försöker göra, och det innebär rent konkret att vi föds in i en verklighet – in i strukturer – som erbjuder en rad förutsättningar men också hinder som vi måste hantera och förhålla oss till. Klass, kön, kultur, familj, etnicitet, personlig begåvning och fysisk och psykisk hälsa är exempel på förutsättningar som möjliggör och begränsar oss i världen. Ofta betonas de övergripande strukturella förutsättningarnas betydelse och individens roll i historien beskrivs som sekundär. Tidernas förändring – för att återvända till det inledande citatet – är dock alltid en förändring som vilar på enskilda individers handlingar. Även om inte alla ”likt en stark ström kan gå med egna vågor” så påverkar alltid individers handlingar den verklighet som de är en produkt av. Och även om individens handlingar ofta kan förklaras som just en produkt av de villkor som givit upphov till dem, så är resultaten av handlingarna ofta oförutsägbara och överraskande. Mycket förenklat skulle vi kunna säga att våra försök att anpassa oss till både våra egna högst personliga förutsättningar och den verklighet vi möter, leder till att vi förändrar både världen och oss själva. Vi skapar med andra ord nya förutsättningar i samma stund som vi agerar i världen. Ett av de mest uppenbara och kraftfulla sätten att agera är genom arbete i olika former.

Denna avhandling vill bidra till en förståelse av vilken roll arbetet spelar i unga vuxnas liv, i synnerhet i relation till deras drömmar och föreställningar om ett

---

¹ Citatet är hämtat från Leif GW Perssons (2003) roman *En annan tid, ett annat liv*, s. 182. Persson har i sin tur lånat avslutningen från Eyvind Johnssons bok *Strändernas Svall*, dvs. frasen *likt en stark ström kan gå med egna vågor genom havet*.

bra liv. Den vill också närma sig frågan om vilka faktorer som påverkar strategier och handlingsutrymme i relation till drömmen om ett bra liv och ett bra arbete. Eftersom arbetet är centralt för de allra flesta människor är frågan om arbetets betydelse både enkel och komplicerad på en och samma gång. Likaså är utgångspunkten ovan så bred att den i det närmaste är omöjlig att undersöka. Den är enkel på så sätt att arbetet för en majoritet av alla medborgare är något nödvändigt – utan arbete, ingen inkomst. Arbetet har också med gemenskap och tillhörighet att göra. Det är ett sätt att bli en del av en samhällsgemenskap.² Men vid sidan av dessa grundläggande anledningar för en människa att arbeta, finns också mer komplexa förhållanden som bland annat hänger samman med valmöjligheter på arbetsmarknaden som dels är knutna till individens förutsättningar och resurser och dels till individens drömmar och föreställningar om ett bra liv. Likaså spelar samhällets rådande värderingar, behov, krav och trender roll. Samhället blir i detta fall en sammanfattande benämning på allt ifrån stat och kommun till näringsliv, föreningsliv och media.

Förmodligen har alla människor, oavsett bakgrund och sociala förutsättningar, föreställningar om hur ett bra liv ser ut. Dessa föreställningar omfattar inte sällan familj, barn, resor och upplevelser knutna till fritidsintressen. Givetvis spelar arbetet en central roll i dessa föreställningar, kanske som möjliggörare av drömmar som ligger vid sidan om arbetet. Arbetet kan också spela rollen som den arena där drömmen om ett bra liv realiserar. Arbetet blir i dessa fall kanske till och med ett centralt livsprojekt i sig.

Tanken med denna avhandling är att undersöka förhållandet mellan arbete, personliga drömmar och de faktorer som bidrar till att forma och påverka olika föreställningar, strategier och förhållningssätt. I fokus är ett antal unga vuxna som befinner sig på olika arenor på arbetsmarknaden och inom utbildningen. De arenor som valts ut i studien är att betrakta som två ytterligheter. Den ena utgörs av en projektorienterad entreprenörsutbildning där deltagarna inom ramen för verksamheten utvecklar sina egna idéer och företag, medan den andra är en modern monteringsfabrik inom bilindustrin (men mer om detta senare).

---

² Se exempelvis Anders Wikman (2005) *Om arbetsengagemang och andra motiv för arbete än ekonomiska*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet. För en mer historisk och filosofisk betraktelse av arbetet och arbetets betydelse, se Sean Sayers (1989) "The Need to Work: a perspective from Philosophy", i R.E. Pahl (red) *On Work: Historical, Comparative & Theoretical Approaches*, Oxford: Basil Blackwell.

Vad är då unga vuxna? I denna studie handlar det om ungdomar som lämnat tonåren och inlett, eller är i färd med att inleda, sitt yrkesliv, och som även i andra sammanhang är att betrakta som vuxna. Studien omfattar, mot bakgrund av detta, individer i åldern 21-29 år. Skälet är att de flesta som befinner sig i åldersintervallet 21-29 år på ett eller annat sätt har tvingats göra en rad val och tvingats fundera över sina liv och sina olika livsprojekt. De har också i de flesta fall konfronterats med de villkor och förutsättningar som omgärdar deras liv, vilket lett till en rad reflexiva överväganden och prioriteringar. De befinner sig i många stycken i skärningspunkten mellan drömmen om ett bra liv och försöken att realisera denna dröm. De har på allvar tvingats reflektera över sina svagheter och styrkor och att sätta de resurser de burit med sig från sin uppväxt på prov.

Är detta då en studie av en viss livsfas eller är det en studie av social förändring? Både och kan man kanske säga. Ambitionen är i första hand att studera social förändring och de sociala villkorens betydelse ur ett individperspektiv. Valet av unga vuxna som grupp är i första hand kopplat till den situation de befinner sig i idag, dvs. den reflexiva situation som de tvingas in i, vilket skapar en möjlighet att studera mötet mellan samhällets krav och individens hantering av dessa krav. Det som gör det särskilt intressant är att människor i dag tvingas in i allt mer komplicerade och djupgående valsituationer. Det handlar inte bara om att välja elbolag eller pensionsfond. I en TV-serie som sändes under 2007 gav sig de två programledarna ut i världen på jakt efter den perfekta religionen.³ Målet var att plocka det bästa från olika religioner och under det att programserien fortgick, konstruera en egen religion som tillgodosåg programledarnas högst personliga ideal och värderingar. En bagatell kan tyckas, men samtidigt en illustration av vad det innebär att leva i ett samhälle där individen själv förväntas konstruera mening, sammanhang och struktur i sitt eget liv. Från ett annat håll kan detta illustreras genom den ökade efterfrågan på coacher, handledare, konflikthanterare, familjerådgivare, för att inte tala om det stora utbud av böcker som ger råd om hur vi skall uppfostra våra barn, hur vi skall utnyttja vår ”sanna” potential, hur vi skall åldras, hur vi kan utveckla vårt sexliv och hur vi rent allmänt skall leva våra liv. Coachning har blivit en lönsam bransch och i dag erbjuder karriärcoachen, livsstilscoachen och arbetssökarcoachen sitt stöd när du skall välja yrkesliv, stil, eller bryta en period av arbetslöshet.⁴ Att välja sin egen väg har med andra ord blivit en central fråga för unga vuxna och kanske i ännu

---

³ Programmet kallades ”Jonas och Musses religion” och enligt programtablån var det ett livsåskådningsprogram med ”glimten i ögat”.

⁴ Se exempelvis Lotta Bergkvists artikel ”Coacher för alla”, *Kupé* 12/1 2007-2008.

högre grad för ungdomar i 2000-talets Sverige. Vissa menar att vi lever i ett förväntningssamhälle som hela tiden fokuserar alla de möjligheter som framträder och som innebär att nuet överskuggas av en möjlig framtid som är bättre.⁵ Gymnasievalet är i dag ett i det närmaste oöverskådligt smörgåsbord av möjliga inriktningar där privata såväl som offentliga utbildningsanordnare konkurrerar om de blivande studenterna. En annan och mer djupgående aspekt är kanske ifrågasättandet och relativiseringen av tidigare förhållandevis stabila kategorier. Traditionella föreställningar om social tillhörighet, familj, kön och sexuell identitet ifrågasätts i allt högre grad. I viss utsträckning har även dessa aspekter av livet blivit en fråga om val och smak. Helt nyligen påpekade exempelvis en debattör i en tidning, knuten till Göteborgs universitet, det respektlösa i att myndigheter och organisationer, utan att fråga, kategoriserar alla som antingen man eller kvinna. Enligt debattören är det upp till den enskilde att välja och valen borde även omfatta andra kategorier än man och kvinna. Familjeområdet uppvisar liknande tendenser där exempelvis självvalda ensamhushåll (som inkluderar barn), vänskapsfamiljer⁶, ”tvåkönade” vänskapsförhållanden⁷ och samkönade äktenskap har blivit möjliga och accepterade i en utsträckning som få kunde föreställa sig för bara 20-30 år sedan. Detsamma gäller vårt engagemang i olika samhällsfrågor och sociala gemenskaper. Att samverka runt en fråga kan idag innebära ett deltagande i en grupp som omfattar människor från hela världen. De nätbaserade gemenskaperna har möjliggjort möten i realtid var och när som helst. Vårt engagemang är därför inte längre knutet till det lokala sammanhanget, det är lika möjligt och enkelt att välja utifrån helt andra kriterier. Att mötas på facebook eller via andra nätbaserade mötesplatser är idag, i synnerhet för unga, lika naturligt som det en gång var att träffa kompisarna på gårdsplanen. Att dem man träffar kanske bor i USA eller Japan spelar mindre roll. På nätet är också ekonomiska och sociala skillnader mer diffusa, vilket ökar upplevelsen av att vi lever i ett allt mer jämställt och gränslöst samhälle.

Föreställningen om att vi kan välja liv, identitet och livsstil är med andra ord hela tiden närvarande i vårt samhälle och denna föreställning påverkas förmodligen av nya sociala medier och ett allt mer globalt kommunikationsutbyte. Men parallellt med åsikternas, tankarnas och livsstilarnas frihet finns också ett antal

---

⁵ Se exempelvis Micael Dahmén (2008) *Nextopia: Livet, lyckan och pengarna i förväntningssamhället*, Stockholm: Volante Publishing.

⁶ Se exempelvis Anna Adeniji (2008) *Inte den typen som gifter sig: Feministiska samtal om äktenskapsmotstånd*, Göteborg: Makadam förlag.

⁷ Se exempelvis Kristina Lindh (2009) ”Vi är bara vänner”, *Amos* nr. 2 april 2009, s. 22-23.

ekonomiska och sociala realiteter, som gör hanteringen av denna potentiella frihet både komplicerad och svår att förstå. De ekonomiska klyftorna i det svenska samhället har snarare ökat och vissa grupper, exempelvis ensamstående med barn och människor med invandrarbakgrund, är särskilt utsatta i takt med att de sociala skyddsnäten tunnas ut.⁸ En OECD-rapport från 2008 visar att tendensen är densamma i alla medlemsländerna.⁹ De rika blir med andra ord rikare och de riktigt fattiga allt fattigare. De sociala villkor som människor lever under ser alltså mycket olika ut. Att anpassa sig till den tid man lever i, för att än en gång återvända till det inledande citatet, innebär därmed olika saker för olika grupper och olika individer. Var man kommer ifrån, var man växer upp och vilka ens föräldrar är spelar uppenbarligen fortfarande roll. Detta får på olika sätt konsekvenser för unga vuxnas liv och möjlighet att hantera de krav som riktas mot dem, krav som både kommer inifrån de själva och från det omgivande samhället. På ett visst plan tycks alltså friheten att välja öka, samtidigt som de ekonomiska och sociala klyftorna i samhället finns kvar.

Föreliggande avhandling riktar alltså sin uppmärksamhet mot unga vuxna och deras livsval och möjligheter. Även om de flesta unga vuxna förmodligen inte är upptagna med att konstruera sin egen religion eller sexuella identitet eller anlita en karriärcoach, så handlar det för väldigt många om komplicerade livsval och prioriteringar. En rad betraktelser hämtade från min egen bekantskapskrets har bidragit till studiens inriktning och frågeställningar. Ett exempel är Philip och Hanna som valde att flytta isär efter ett femårigt samboförhållande. Paret hade efter noggrant övervägande och många och långa diskussioner, med sig själva och med varandra, valt att inte bilda familj, vilket fanns med som en tänkbar möjlighet. I stället valde de att flytta isär. Huvudorsaken var att deras olika livsprojekt och karriärer gick före och att man ansåg att samboförhållandet begränsade deras möjligheter att realisera dessa projekt. Paret ansåg att en familj skulle kräva så mycket engagemang att detta val inte gick att kombinera med de övriga livsprojekten. Barn fick istället bli ett projekt som de eventuellt skulle satsa på längre fram. Troligtvis fanns det också andra skäl till att paret separerade. Poängen är dock att båda parter på ett mycket medvetet sätt diskuterade de olika alternativa livsvalen och valde att gå skilda vägar. Det handlade alltså i hög grad om reflexiva överväganden som ställde familj, barn, karriärer och andra intressen mot varandra och där även bildandet av familj

---

⁸ Se exempelvis Tapio Salonen (2008) ”Fokus och relevans i fattigfrågan”, i Hans Swärd & Marie-Anne Egerö (red) *Villkorandets politik: Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*, Malmö: Egalité förlag.

⁹ OECD (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, OECD Publishing.

diskuterades i termer av ett projekt. Ett annat exempel är Mikael som redan vid 18 års ålder fick jobb inom industrin, ett jobb som innebar att han gick i sina föräldrars fotspår. Mikael tjänade redan efter några år runt 30 000 kronor i månaden, köpte lägenhet och kunde resa vart han ville. Det fanns dock helt andra frågor som intresserade honom och han valde vid 24 års ålder, efter en rad diskussioner med sig själv och med kamrater, att hoppa av och byta en välbetald och trygg tillvaro mot osäkra studier i filosofi och religionsvetenskap. Hans val innebar att han bytte ekonomisk trygghet mot något som han verkligen brann för, trots att han inte hade några förväntningar på sig att göra så. Dessa exempel har rest frågan om hur unga vuxna ser på och reflekterar kring arbete, självförverkligande och olika livsval i en tid där den enskildes potentiella valmöjligheter påstås vara oändliga. Ett svar på frågan hämtat från dagspressen är kanske nedanstående 19-åring som får frågan om vad hon kommer att göra i framtiden:

Spelar piano och livnär mig på sådant jag tycker är roligt¹⁰

Att just göra det man tycker är roligt är en vanlig generalisering som förekommer i relation till ungdomars syn på arbete. I populärpressen och dagstidningar förekommer också en rad förenklade tolkningar av samtiden och generationsskillnader, som inkluderar ungdomar och unga vuxnas attityder och inställning till exempelvis familj, arbete och olika livsprojekt.¹¹ Man talar om 80-talisterna som ”dagisgenerationen” som tror att allt är möjligt, som ifrågasätter allt, som ständigt är uppkopplade på nätet, men som också plågas av alla val som måste göras.¹² 70-talisterna beskrivs som den ironiska generationen som förväntar sig total uppbackning och som är oerhört jag-fixerade. 90-talisterna förväntas bli än mer krävande och beskrivs som en generation som framför allt vill ha kul på jobbet, men som samtidigt ställer oerhört höga krav på sig själva. Det finns alltid en lockelse i dessa generaliseringar på samma sätt som 40-talisterna i olika sammanhang beskrivits som en enhetlig grupp med likartade värderingar. Verkligheten är dock mycket mer komplex och det som många tycks glömma är att ungdomar idag, liksom tidigare, växer upp under och påverkas av mycket olika sociala villkor. Att vara ”jag-fixerad” eller att ”ifrågasätta allt” – om det nu överhuvudtaget går att beskriva en hel generation

---

¹⁰ Viktoria Tomic (2009) ”Matilda vill veta vad du tänker”, i *Göteborgs-Posten* fredag den 13 mars 2009.

¹¹ Se exempelvis Lotta Engelbrektssons artikel ”Födelseåret påverkar både in- och utsidan”, i *Göteborgs-Posten* den 24 aug 2008.

¹² Se exempelvis Mats Lindgren, m.fl. (2005) *The MeWe Generation: What business and politics must know about the next generation*, Stockholm: Bookhouse Publishing, & Anders Parment (2008) *Generation Y*, Stockholm: Liber förlag.

på detta vis – betyder förmodligen olika saker beroende på de förutsättningar och resurser man har till sitt förfogande. Likaså är det rimligt att anta att ökade valmöjligheter och ett ökat individuellt ansvar får olika konsekvenser för olika grupper i samhället. Detta visar sig om inte annat i de relativt disparata rapporter och beskrivningar av ungdomars livssituation, hälsa och upplevelser som publiceras i olika sammanhang.

Larmrapporter om köbildningar vid ungdomsmottagningarna och ett ökat antal unga med självdestruktivt beteende¹³ varvas med rapporter som gör gällande att unga i Sverige är bland de lyckligaste i världen. Ungdomsstyrelsens rapport ”Unga med attityd” som är ett resultat av den regelbundet återkommande undersökningen av ungas attityder och värderingar, och som omfattar 6000 tillfrågade ungdomar, slår exempelvis fast att 80 procent av de unga ser positivt på sin framtid.¹⁴ Det finns emellertid flera studier som visar att unga vuxnas syn på sig själva, på arbetet och på livet i övrigt, är under förändring. Den generation som är på väg ut på arbetsmarknaden, dvs. i första hand de personer som är födda på 80-talet, uppvisar en viss förändring rörande synen på arbete och övrigt liv. Anders Parment har exempelvis i sin studie av ekonomstudenter¹⁵ konstaterat att arbetet i allt högre grad ses som en arena för självförverkligande och att lojaliteten med en arbetsgivare inte längre är självklar. Parments syfte är i första hand att studera hur framtidens köpstarka och medvetna konsumenter tänker och agerar.¹⁶ Ur detta perspektiv är valet av respondenter möjligtvis relevant. Dock är den aktuella gruppen inte typisk för dagens unga vuxna. Skulle samma enkät ha riktats till lågutbildade verkstadsarbetare eller undersköterskor i vården kanske svaren hade blivit annorlunda. Det finns emellertid flera studier som tyder på förändrade föreställningar om arbete och övrigt liv och jag kommer att belysa några av dessa längre fram i denna avhandling.

En annan aspekt som gör gruppen unga vuxna särskilt intressant är de stora pensionsavgångar som väntar under de närmaste åren. På arbetsmarknaden kommer vi under de kommande åren att se en generationsväxling som innebär att 40-talisterna lämnar och 80-talisterna gör sitt intåg. Flera forskare räknar med

---

¹³ Socialstyrelsen (2009) *Folkhälso rapport 2009*. I rapporten uppmärksammas den ökade psykiska ohälsan bland unga vuxna och ungdomar.

¹⁴ Ungdomsstyrelsen (2007) *Unga med attityd*, Stockholm: Rapport 2007:10.

¹⁵ Anders Parment (2008) *Generation Y*, Stockholm: Liber förlag. Resultaten bygger dels på fokusgrupper och intervjuer med högskoleutbildade unga vuxna, samt på två enkäter riktade till dels unga vuxna som studerar till ekonomer och dels en kontrollgrupp bestående av 55-plussare.

¹⁶ Parment (2008) s. 241.

att 40 procent av den arbetskraft som var verksam år 2003 kommer att vara utbytt år 2015.¹⁷ Detta betyder att 80-talisterna kommer att vara efterfrågade och attraktiva. På arbetsmarknaden finns det givetvis generationer bakom 40-talisterna som står på tur och inom vissa sektorer kommer säkert rationaliseringar att minska behovet av arbetskraft. Inom vissa områden (exempelvis vård och omsorg) beräknas dock nytillskottet understiga efterfrågan. Det är därför inte underligt att man idag i stor utsträckning diskuterar hur man skall attrahera 80-talisterna till företag och organisationer.¹⁸

Under de kommande åren kan alltså en arbetskraftsbrist uppstå, vilket skulle betyda att 80-och 90-talistgenerationerna blir eftertraktade. Det finns dock flera faktorer som kan förändra denna situation. Den globala arbetsdelningen och ökade rationaliseringar inom vissa sektorer kommer kanske att få större betydelse än beräknat och ekonomiska problem inom välfärdssektorn kan på kort sikt minska behovet av arbetskraft. Ett uttryck för detta är att ungdomsarbetslösheten idag är hög, trots att de stora pensionsavgångarnas tid redan är här.¹⁹ Likaså möter unga vuxna en allt mer avreglerad arbetsmarknad som bland annat innebär en ökning av tillfälliga anställningar och en utveckling av exempelvis bemanningsföretagens verksamheter.²⁰

De flesta kanske försöker anpassa sig till den tid och värld de lever i. Men detta innebär något nytt i en tid präglad av globalisering och avtraditionalisering och en arbetsmarknad som delvis ställer nya och annorlunda krav. Samtidigt visar undersökningar att allt fler försöker att hitta sin egen väg, delvis kanske som en följd av dessa krav, delvis som en protest mot kraven. Ett begrepp som i olika sammanhang används för att beskriva både individens möjlighet men också skyldighet att hitta sin egen väg och skapa sin egen framtid, är begreppet individualisering.

---

¹⁷ Rolf Ohlsson & Per Broomé (2003) *Generationsväxlingen och de sju dödsynderna*, Stockholm: SNS förlag. Se även Rolf Ohlsson & Per Broomé (2002) "Kompetensförsörjning inför 2015: ett demografiskt perspektiv", i Abrahamsson m.fl. (red) i *Utbildning, kompetens och arbete*, Lund: Studentlitteratur.

¹⁸ Se exempelvis Thomas Fürth (2008) *Den dubbla utmaningen: allt du behöver veta för att anställa en 80-talist!*, Höganäs: Kommunlitteratur.

¹⁹ Eurostat (2009) *Youth in Europe: A statistical portrait*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

²⁰ Se exempelvis Arne L. Kalleberg (2009) "Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition", *American Sociological Review*, 74:1, s. 1-22, samt Robert MacDonald (2009) "Precarious work: risk, choice and poverty traps", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*, London: Routledge.

I Folkhälsorapport 2009 skriver Socialstyrelsen följande:

Individualiseringen har ökat bland dagens ungdomar, vilket inneburit en utveckling där människor prioriterar sina egna mål i livet framför till exempel tradition, religion och nationens eller gruppens intressen.²¹

I rapporten hävdas också att det finns vetenskapligt stöd för att individualiseringen och andra liknande sociala och kulturella förändringar eventuellt kan ha bidragit till en ökning av olika former av psykiska besvär bland ungdomar. Individualiseringen ökar med andra ord pressen på unga och ett ökat individuellt ansvar ses som en orsak till psykisk ohälsa.²² Socialstyrelsen konstaterar emellertid att individualisering inte är en ny företeelse och att alternativa tolkningar är möjliga:

Individualiseringen är en process som pågått länge och parallellt med att människor fått större möjlighet att påverka sin egen situation, vilket brukar förknippas med bättre psykisk hälsa.²³

Författarna använder alltså begreppet individualisering och knyter detta begrepp till en samhällsutveckling som har inneburit ökade möjligheter för individen att påverka sin egen situation, samtidigt som exempelvis religion och traditioner minskat i betydelse. De lyfter också fram individualiseringens dubbla natur, dvs. att denna process å ena sidan ökar den enskildes inflytande över sin egen situation och att den å andra sidan tycks leda till förändrade krav och ökade psykiska besvär, i synnerhet bland ungdomar och unga vuxna.

Uppfattningarna om unga vuxna är som vi sett varierade och fyllda av bilder där unga vuxna inte sällan presenteras på helt olika sätt. Arbetsmarknaden är ett sådant område där unga vuxna både beskrivs som eftertraktade med tanke på pensionsavgångarna och samtidigt drabbade av extra hög arbetslöshet och stora svårigheter att komma in. Åttiotialisten beskrivs alltså både som en eftertraktad ”jag-fixerad” person som vill ha kul på jobbet och förverkliga sig själv, samtidigt som han eller hon också är en arbetslös person som inget hellre vill än att ta första bästa jobb och etablera sig på arbetsmarknaden. Vi kan också se liknande bilder rörande hälsa och välbefinnande, där unga vuxna å ena sidan är lyckliga och självständiga individer i en värld som präglas av oändliga val, samtidigt som

---

²¹ Anton Lager, m.fl. (2009) ”Ungdomars hälsa”, i *Socialstyrelsens folkhälsorapport*, s 96.

²² Författarna hänvisar till SOU (2006) *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa – Analyser och förslag till åtgärder*, SOU 2006:77.

²³ Anton Lager m.fl. (2009) ”Ungdomars hälsa”, s. 96.

de också beskrivs som allt mer olyckliga, stressade och psykiskt instabila. Kanske är denna dubbelhet en ganska bra beskrivning av verkligheten, en verklighet där unga vuxna i stor utsträckning lever i många olika världar med olika problem, möjligheter och hinder.

***

I denna avhandling kommer jag att närma mig ett antal unga vuxna och undersöka deras drömmar om arbete och självförverkligande och relatera dessa drömmar till de resurser och villkor som präglar deras liv. Valet av empiri utgör ett försök att ta hänsyn till att unga vuxna inte är en homogen grupp, utan nu, liksom tidigare, lever under förhållanden och omständigheter som är olika. Individualiseringsbegreppet kommer att prövas dels i relation till den empiriska undersökningen och dels i relation till det övergripande teoretiska perspektiv som präglar studien. Detta perspektiv, den kritiska realismen, som gör gällande att samhället utvecklas genom en ständig växelverkan mellan strukturella villkor och mänsklig agens, kommer också att spela en avgörande roll i den analys som görs avslutningsvis.

Om hur och varför avhandlingen är disponerad som den är

Avhandlingen består av sammanlagt nio kapitel inklusive inledning (kapitel 1), samt en avslutande sammanfattning på engelska. I nästa kapitel, dvs. i kapitel två, presenteras avhandlingens syfte och frågeställningar. Övriga sju kapitel innehåller dels en introducerande teoretisk genomgång, dels en empirisk del och avslutningsvis en analys där avhandlingens slutsatser presenteras och diskuteras. Nedan följer en kort introduktion av dessa sju kapitel.

Ontologi och metodologi

I kapitel tre presenteras och diskuteras avhandlingens ontologiska och metodologiska utgångspunkter. Utgångspunkten är en kritisk realistisk position.²⁴ Detta perspektiv kommer att beskrivas utförligt då både syfte, frågeställningar och analys i hög grad vilar på en förståelse av världen som strukturerad och

---

²⁴ I första hand utgår den ontologiska och metodologiska framställningen från Roy Bhaskars och Margaret S. Archers utveckling av den realistiska teorin. Se exempelvis Roy Bhaskar (2008) *A Realist Theory of Science*, London: Verso, samt Margaret S. Archer (1995) *Realist Social Theory: the morphogenetic approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

”verklig”. Den kritiska realismen betonar strukturernas betydelse som i hög grad verksamma generativa mekanismer som påverkar individer och grupper i ett samhälle. Samtidigt betonas den handlande aktörens roll både som upprätthållare av dessa strukturer och som förändringsagent. Den kritiska realismen, och då i synnerhet de perspektiv som utvecklats av sociologerna Margaret S. Archer och Derek Layder, kommer att beskrivas i detta kapitel för att senare utnyttjas i analysen.

Metod

I kapitel fyra presenteras avhandlingens metod och dess relation till de teoretiska utgångspunkterna. Avhandlingen bygger på biografiskt orienterade intervjuer som har kodats och analyserats, delvis med inspiration från grundad teori. Det är dock inte en grundad undersökning i dess klassiska tappning. Teoretiska perspektiv har under arbetets gång fungerat som inspirationskälla och undersökningen har snarare pendlat mellan en induktiv och deduktiv position. I kapitel fyra beskrivs också hur intervjuerna och analysen gått till samt vilka som intervjuats.

Teoretiska perspektiv

Idén till denna avhandling har delvis växt fram mot bakgrund av de funderingar som presenterats inledningsvis. En rad mer övergripande samhällsteoretiska perspektiv har givetvis också spelat roll för valet av forskningsområde. I första hand gäller det den omfattande flora av analyser inom den sociologiska och samhällsteoretiska litteraturen som har försökt fånga och beskriva det samhälle som växt fram under det sena 1900-talet, i synnerhet den ovan nämnda individualiseringsprocessen. Några av dessa perspektiv kommer att introduceras i kapitel fem. I första hand behandlas Manuel Castells teori om nätverkssamhället samt den så kallade individualiseringstesen, som bland annat utvecklats av Ulrich Beck, Anthony Giddens och Zygmunt Bauman.²⁵ Ett skäl till detta är att delar av ungdomsforskningen har rört sig inom ramen för dessa perspektiv.²⁶ Ett annat är att arbetet och arbetets roll i människors liv spelat en viktig roll bland annat i Manuel Castells analys av samhällsutvecklingen. Målet är i första hand att lyfta

---

²⁵ Exempel på arbeten av dessa författare som specifikt behandlar frågan är Anthony Giddens (1997) *Modernitet och självidentitet. Självet i den senmoderna epoken*, Göteborg: Daidalos, Ulrich Beck & Elisabeth Beck-Gernsheim (2001) *Individualization*, London: Sage Publications, och Zygmunt Bauman (2002) *Det individualiserade samhället*, Göteborg: Daidalos.

²⁶ Se exempelvis Fredrik Miegel & Thomas Johansson (red) (1994) *Mardrömmar och Önskedrömmar: Om ungdom och ungdomlighet i nittioalets Sverige*, Stockholm: Symposium.

fram diskussionen om individualisering och kritiskt granska denna i ljuset av ett kritiskt realistiskt perspektiv.

Unga vuxna

I kapitel sex riktas fokus mer precist mot unga vuxna och det som ofta kallas ”den förlängda ungdomstiden”²⁷. Detta avsnitt utgör ett försök till översikt över den forskning och de perspektiv som växt fram i anslutning till studier av ungdomar och unga vuxna. Målet är att knyta samman den övergripande samhällsanalysen med den forskning och de perspektiv som utvecklats kring ungdomars och unga vuxnas situation. Kapitel sex har också som mål att öka bakgrundsförståelsen för avhandlingens målgrupp, dvs. unga vuxna och deras föreställningar och reflexiva förhållningssätt till arbete och självförverkligande.

Empiri

Efter denna inledande översiktliga genomgång av samhällsteori och ungdomsforskning introduceras i kapitel sju de unga vuxna som utgör studiens huvudfokus. Bland de 22 unga vuxna som intervjuats lyfts sex biografiskt orienterade intervjuer fram för att åskådliggöra unga vuxnas föreställningar, möjligheter och hinder (i första hand) i relation till arbetets roll i deras liv. Avslutningsvis diskuteras de begrepp och teoretiska antaganden som växt fram genom en analys av intervjuerna med de 22 intervjupersonerna.

Analys

I kapitel åtta analyseras intervjuerna i ljuset av de teoretiska perspektiv som presenterades inledningsvis. I kapitlet arbetas ett antal centrala perspektiv fram som är knutna till frågan om strukturella villkor och reflexiva förhållningssätt. Kapitlet avslutas med ett försök till en sammanfattande teoretisk generalisering rörande förhållandet mellan föreställningar om arbete och självförverkligande, strukturella villkor och reflexiva förhållningssätt hos unga vuxna.

Diskussion

Avslutningsvis i kapitel nio förs en friare diskussion om de aspekter och perspektiv som går att relatera till avhandlingens slutsatser. I kapitlet förs också

---

²⁷ Beträffande begreppet ”förlängd ungdomstid”, se exempelvis Tapio Salonen (2003) *Ungas ekonomi och etablering. En studie om förändrade villkor från 1970-talet till 2000-talets inledning*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:9. Se även Mats Trondman & Nihad Bunar (2001) *Varken ung eller vuxen*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.

en kritisk diskussion om avhandlingens resultat och slutsatser samt vilken eventuell betydelse avhandlingens slutsatser har i relation till fortsatt forskning.

***

Innan vi går in på avhandlingens ontologiska och metodologiska utgångspunkter kommer avhandlingens syfte och frågeställningar att presenteras. Vissa avgränsningar och begrepp kommer också att tydliggöras i anslutning till presentationen av syfte och frågeställningar.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Mot bakgrund av den bild av unga vuxna som introducerats inledningsvis och som gör gällande att ungdomar och unga vuxna på olika sätt präglas av allt mer individualiserade livsvillkor, kommer denna avhandling att fokusera gruppen unga vuxna för att undersöka hur dessa individualiserade livsvillkor kan förstås, förklaras och relateras till föreställningar om arbete och självförverkligande.

Syfte och mål

Syftet med föreliggande avhandling är dubbelt. På ett övergripande plan kommer individualiseringstesen att kritiskt granskas och undersökas. Avhandlingen kommer också att undersöka hur unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande gestaltar sig samt analysera vilken betydelse deras respektive bakgrund och livsvillkor har. Ambitionen är att sammanföra dessa två analytiska nivåer. Målet är att lämna ett teoretiskt bidrag som förhoppningsvis utvecklar både individualiseringstesen samt ökar förståelsen för unga vuxnas livsvillkor och förhållningssätt till arbete och självförverkligande. De generaliseringar som kommer att göras är teoretiska. Studiens design och empiriska underlag tillåter inga empiriska generaliseringar.

Frågeställningar

Den empiriska undersökningen syftar i första hand till att undersöka relationen mellan individers föreställningar om olika livsprojekt och personliga drömmar, vilken roll arbetet spelar i dessa föreställningar, samt hur dessa föreställningar skall förstås i relation till olika strukturella faktorer som hindrar respektive möjliggör för individen att nå sina mål. Hur utvecklas med andra ord föreställningar om arbete och självförverkligande på den arena av inre och yttre förhandlingar som uppstår mellan samhällets strukturella tryck och individens önsknings, drömmar och specifika sociala villkor? Sociologen och psykoterapeuten Thomas Johansson konstaterar följande:

Identiteten skapas i en konfliktyta, där drömmar ställs mot sociala realitet, möjligheter mot begränsningar och stabilitet mot förändring. När vi närmar oss denna punkt, ser vi hur sociala faktorer som tillhörighet (klass, kön, etnicitet) omvandlas till inre möjligheter eller hinder.²⁸

Den konfliktyta som Johansson beskriver är alltså det område som föreliggande avhandling fokuserar. Man skulle kunna kalla det en undersökning av det sociala rummets individuella konstruktions- och förhandlingsprinciper om man vill knyta an till Bourdieu²⁹ eller en studie av den inre konversationen (*internal conversation*) om man närmar sig Margaret S. Archers begreppsvärld.³⁰ Med inre konversation menar Archer individens reflektion över sin sociala situation och hur denna påverkar individens strategiska livsval och projekt. Archer ser den inre konversationen som den arena där individen och samhället möts och där individen formas, men också väljer att omforma sig själv och sin omgivning mot bakgrund av de angelägenheter (*concerns*) som är vid handen. Avhandlingen är i hög grad påverkad av Archers perspektiv, vilket kommer att understrykas i den teoretiska genomgången.

Detta innebär att studien bland annat vill belysa de individuellt upplevda angelägenheter som spelar roll, samt analysera hur individens strukturella utgångsläge och disposition (livsform³¹, habitus, livsvärld³² etc.) påverkar de intervjuades föreställningar och förhandlingsstrategier. Detta betyder även att individens så kallade *reflexiva förhållningssätt* kommer att analyseras och relateras

---

²⁸ Thomas Johansson (2007) "Ny ungdom? Reflektioner kring utveckling, identitet och självständighet", i *Unga med attityd: Ungdomsstyrelsens attitydundersökning 2007*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11, s. 54.

²⁹ Se Pierre Bourdieu (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, Pierre Bourdieu (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge: Harvard University Press. På svenska Bourdieu (1993) *Kultursociologiska texter*, Stockholm: Symposion, och Bourdieu (1999) *Praktiskt förnuft*, Göteborg: Daidalos förlag. Genom att leva i bestämda sociala miljöer och formas av det liv som där levs, agerar och orienterar vi oss i den sociala världen, menar Bourdieu. Detta innebär att en rad tanke- och handlingsramar utvecklas med vilkas hjälp smaker, praktiker och livsstilar konstrueras. Enligt Bourdieu lever vi våra liv i olika sociala rum eller livsvärldar. De olika positioner som individerna innehar i dessa sociala rum är relaterade till sociala och kulturella maktförhållanden vars bas utgörs av tillgången till olika former av *kapital*. Bourdieu avser här i första hand kapital av symbolisk eller social karaktär. Det individuella system av dispositioner (förkroppsligade strukturer) som detta ger upphov till kallar Bourdieu för en individs habitus.

³⁰ Se Margaret S. Archer (2003a) *Structure, Agency and the Internal Conversation*, Cambridge: Cambridge University Press.

³¹ Ett analytiskt begrepp som refererar till olika strukturella förhållanden och som växer fram ur olika sätt att arbeta och leva. Se exempelvis Liselotte Jakobsen & Jan Ch Karlsson (1993) *Arbete och Kärlek: En utveckling av livsformsanalys*, Lund: Studentlitteratur, och Jonas Axelsson (2009) *Dominanser: En utveckling av den realistiska livsformsteorin*, Karlstad: Karlstad University Studies. Ett närliggande begrepp är Livsföring. Se Carl-Göran Heidegren m.fl. (2007) *Livsöring: ett centralt sociologiskt grundbegrepp*, Malmö: Liber AB.

³² Livsvärld är ett centralt begrepp inom fenomenologin och refererar till den värld människor subjektivt upplever sig leva i, dvs. den värld som vi tillsammans med andra upplever, influeras av och reagerar inför. Se t.ex. Alfred Schutz (1978) "Some Structures of the Life-World", i Thomas Luckmann (red) *Phenomenology and Sociology*, Middlesex: Penguin Books.

till de *strukturella villkor* som omger individen. Den övergripande frågeställningen, där begreppen reflexiva förhållningssätt och strukturella villkor integreras, är därför: *Hur föreställer sig och hanterar unga vuxna förhållandet mellan arbete och självförverkligande och vilken roll spelar den enskildes strukturella villkor för dessa föreställningar, strategier och handlingar?*

Mot bakgrund av den övergripande frågeställningen har följande konkreta frågor varit väsentliga:

- Vilka drömmar om framtiden är viktiga för de intervjuade unga vuxna?
- Hur försöker de intervjuade unga vuxna att realisera sina drömmar om ett bra liv (självförverkligande)?
- Vilken roll spelar arbetet i föreställningarna om självförverkligande?
- Vilken roll spelar de intervjuades strukturella villkor för synen på arbete, självförverkligande och realiserbarhet?
- Hur skall upplevda möjligheter och hinder att realisera drömmarna förstås och förklaras?

Begrepp och avgränsningar

Självförverkligande innebär i detta sammanhang en önskan om ett förverkligande av de drömmar, livsprojekt och långsiktiga livsmål som individen upplever som betydelsefulla. Det kan röra sig om allt ifrån familjebildning till ett arbete som innebär att personliga drömmar kan förverkligas. Även om Maslows begrepp *self-actualization*, dvs. att realisera hela sin inneboende potential,³³ delvis fungerat som inspirationskälla, så behandlas inte begreppet självförverkligande i detta sammanhang som ett led i hierarkisk personlighetsutveckling och strävan att realisera hela sin potential.³⁴ Istället används begreppet som ett uttryck för den enskildes önskan, möjlighet och strävan att uppnå uppsatta livsmål, dvs. att

---

³³ Abraham H. Maslow (1970) *Motivation and Personality*, andra upplagan, New York: Harper & Row.

³⁴ Ett annat närliggande område som berör frågor om självförverkligande är vuxenutvecklingspsykologin, som vidareutvecklat bland annat Erik Erikssons teori om olika utvecklingsperioder i den vuxna människans liv, Maslows perspektiv samt Jean Piagets utvecklingspsykologi. Forskningsområdet ägnar bland annat sin uppmärksamhet åt hur den vuxna människans kognitiva och emotionella färdigheter utvecklas. Inom forskningsfältet har en rad modeller arbetats fram som beskriver hur vi stegvis utvecklas mot en ökad grad av uppmärksamhet på våra egna känslor och perceptions- och handlingsmönster. Se exempelvis Michael L. Commons m.fl. (1989) *Adult Development. Volum 1: Comparising and Applications of Developmental Models*, Santa Barbara: Praeger Publishing.

realisera olika drömmar om ett bra liv.³⁵ Begreppet används alltså i första hand för att fånga de intervjuades egna föreställningar om det som uppfattas som angeläget i det läge de intervjuade befinner sig i, till skillnad från exempelvis vuxenutvecklingspsykologin som knyter begreppet till kognitiva och normativa utvecklingssteg eller nivåer relaterade till den process som människan genomgår på väg mot mognad, ökad insikt och en ökad förmåga att hantera komplexa problem.³⁶ Det utvecklingspsykologiska perspektivet utelämnar i stor utsträckning de omgivande strukturella villkorens betydelse och betraktar snarare förmågan till självförverkligande som en potential knuten till den kognitiva förmågan att nå hierarkiskt ordnade utvecklingsnivåer. I föreliggande studie utgör de strukturella villkoren emellertid en grundläggande variabel i analysen. Föreställningar om självförverkligande analyseras i relation till just den sociala omgivning inom vilka de växer fram.³⁷ Beträffande begreppen *strukturella villkor* och *reflexiva förhållningsätt* så kommer dessa att redas ut i nästa kapitel, då båda begreppen är centrala för den kritiskt realistiska ontologiska utgångspunkten. Begreppet *individualisering*, som introducerades redan i inledningen, kommer att beskrivas och diskuteras mer utförligt i kapitel tre (Ontologiska utgångspunkter) och kapitel fem (Arbete och social förändring).

De tre begreppen, individualisering, reflexivitet och strukturella villkor, utgör alltså en central utgångspunkt i avhandlingen. Begreppen är i stor utsträckning sammanflätade i den diskussion som pågår kring de förändrade livsvillkor som inte minst unga vuxna sägs stå inför. De är också knutna till olika teoretiska perspektiv och modeller vars ambition är att förklara den tid vi lever i. Ambitionen är att denna avhandling kommer att lämna ett bidrag till hur dessa

---

³⁵ Begreppet självförverkligande, så som det används i föreliggande studie, är delvis jämförbart med Robert Dubins begrepp "centrala livsintressen". Se Robert Dubin (1992) *Central Life Interests: Creative Individualism in a Complex World*, London: Transaction Publisher.

³⁶ Se exempelvis Cheryl Armon (1984) *Ideals of the Good Life: A Longitudinal/Cross-sectional Study of Evaluative Reasoning in Children and Adults*. (Thesis Presented to the Faculty of the Harvard Graduate School of Education of Harvard University in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Education). (<http://www.dareassociation.org/Papers/Cheryl%20Armon%20Dissertation.pdf>). Armond utgår bland annat från Kohlbergs forskning kring moralutveckling. Se exempelvis Lawrence Kohlberg (1984) *The psychology of moral development: moral stages and the life cycle*, San Francisco: Harper & Row. Se även Jan D. Commons, Francis Richards & Cheryl Armon (1984) *Beyond formal operation: Vol. 1. Late adolescent and adult cognitive development*. New York: Praeger Publishing.

³⁷ Exempel på forskning som arbetar med att integrera identitetsteori, utvecklingspsykologi och samhällsteori är James E. Coté & Charles G. Levine (2002) *Identity Formation, Agency, and Culture. A Social Psychological Synthesis*, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. I Jeyland T. Mortimer & Michael J. Shanahan (red) (2003) *Handbook of the Life Course*, Hingham MA: Kluwer Academic Publishers, sammanfattas det så kallade livsfasperspektivet som i stor utsträckning behandlar förhållandet mellan livsfaser och identitetsutveckling. I relation till ungdomar och unga vuxna, se exempelvis Kyle Clayton Longest (2009) *Adolescent identity and the transition to young adulthood: Integrating theories, methods and evidence*, Dissertation, The University of North Carolina, Department of Sociology.

begrepp både kan hållas isär och relateras till varandra på ett sätt som ökar förståelsen för unga vuxnas livsvillkor samt även för det ”fenomen” som populärt går under namnet individualisering.

I denna avhandling används konsekvent begreppet *unga vuxna* för att beskriva den livsfas som sträcker sig från de sena tonåren och fram till det att den unge etablerat sig på arbetsmarknaden och på andra sätt tagit steget in i det så kallade vuxenlivet. Det förekommer i litteratur en rad begrepp, vid sidan om de mer populariserade ”generationsbenämningarna”³⁸, som försöker fånga och ringa in de olika faserna i ungdomars och unga vuxnas utveckling mot ett så kallat vuxet liv. *Emerging Adults*³⁹ används ofta för att beskriva den period som omfattar de sena tonåren och den första tiden efter att man fyllt 20 år, dvs. tidsperioden innan individen anses vara en ”ung vuxen”. *Young Adults*⁴⁰ refererar alltså till den period när individen lämnat ungdomsåren och är på väg att etablera sig i det som skulle kunna kallas ett ”vuxenliv”. I denna avhandling är det alltså i första hand unga vuxna i bemärkelsen *Young Adults* som avses om inget annat anges.

***

Det empiriska underlag som den avslutande analysen bygger på, utgörs av intervjuer med 22 unga vuxna som befinner sig i två mycket olika kontexter. Valet av unga vuxna, metod och genomförande av intervjuer, med mera, kommer att beskrivas och diskuteras mer ingående i kapitel fyra. Innan vi tar steget över till frågor om metod och urval kommer emellertid avhandlingens ontologiska och metodologiska utgångspunkter att behandlas relativt ingående. Ett skäl till detta är att den kritiskt realistiska utgångspunkten är central för analysen av både de perspektiv som ligger till grund för den så kallade individualiseringstesens och för det empiriska materialet. I första hand handlar det om att reda ut hur förhållandet mellan struktur och agentskap skall förstås både ur ett ontologiskt och ur ett analytiskt perspektiv. Vi tar därför steget över till de ontologiska och teoretiska utgångspunkter som denna avhandling grundar sig på.

---

³⁸ Exempelvis Generation X och Generation Z.

³⁹ Se, Jeffrey Jensen Arnett (2000) ”Emerging Adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties”, *American Psychologist*, 55:5, s. 469-480, samt Jennifer Lynn Tanner & Jeffrey Jensen Arnett (2009) ”The emergence of emerging adulthood: the new life stage between adolescence and young adulthood”, i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*.

⁴⁰ Se Andy Furlong (red) (2009) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. I relation till Sverige, se exempelvis Clarissa Kugelberg (2000) ”Young adult life with and without limits. Different discourses around becoming adult among Swedish young people”, *Young*, 8:36, s. 36-53.

ONTOLOGISKA OCH METODOLOGISKA UTGÅNGSPUNKTER

De teoretiska perspektiv som ligger till grund för avhandlingen kommer dels att beskrivas utifrån ett allmänt perspektiv på kunskapsbildning och dels utifrån en modell som rör förhållandet mellan sociala strukturer och handlande aktörer. Med andra ord kommer detta introducerande kapitel att behandla de ontologiska utgångspunkterna samt ett antal epistemologiska och metodologiska perspektiv som följer på denna ontologi. Genom att klargöra förhållandet mellan strukturella villkor och individens handlingsutrymme ökar möjligheten att analysera unga vuxnas livsvillkor. Mot bakgrund av just begreppen struktur och agentskap, dvs. i spänningsfältet mellan de villkor som präglar de unga vuxnas liv och de drömmar om framtiden som upptar deras intresse, kan avhandlingens övergripande frågeställning analyseras. Detta förutsätter en klar bild av begreppen struktur och agentskap samt relationen dem emellan.

Kritisk realism

Utgångspunkten för avhandlingen är en kritisk realistisk position. Den kritiska realismen växte fram under en period då strider rasade mellan empirismen och en allt mer radikal relativism. Målet var att hitta en ny position för samhällsvetenskapen, en mer realistisk position, som både tog avstånd från den naiva empirismen och en relativism som förnekade alla anspråk på en generell kunskapsbildning. Den realistiska positionen vände sig alltså dels mot positivismens sammanblandning av att det vi potentiellt kan observera också är verkligheten och relativismens uppfattning om att det inte finns någon verklighet vid sidan om den vi själva producerar genom språk och diskurs.⁴¹

---

⁴¹ Se exempelvis Justin Cruickshank (2003) "Introduction", i Justin Cruickshank, (red) *Critical Realism: The difference that it makes*, London: Routledge, samt Danermark m.fl. (1997) *Att förklara samhället*, Lund: Studentlitteratur, s. 289-298.

Det grundläggande ontologiska fundamentet i detta synsätt är att vetenskapliga föreställningar, tolkningar och förklaringar om världen på ett eller annat sätt är knutna till en stratifierad social verklighet som existerar oberoende av dessa föreställningar och teorier.⁴² Föreställningar om världen är alltså inte enbart en fråga om självständiga ”diskursiva praktiker”, utan snarare ”praktiker” som alltid växer fram och existerar i relation till en bakomliggande social verklighet. Föreställningar om kön är exempelvis knutna till bakomliggande maktstrukturer som i sin tur är relaterade till andra villkor (biologi, kultur, ekonomi etc.).⁴³ På samma sätt är allmänna föreställningar och diskurser alltid en produkt av bakomliggande strukturella villkor, villkor som dock befinner sig i ständig förändring. Ett vetenskapligt närmande till dessa föreställningar och sociala konstruktioner, för att förstå de relationer som finns i förhållande till bakomliggande strukturer, inbegriper alltid en hermeneutisk process och resulterar i bästa fall i nya (och förhoppningsvis bättre) tolkningar, modeller och teorier. Den kritiska realismen kan därför också ses som en kritisk hermeneutik⁴⁴ som genom tolkning, begreppsbildning, abstraktioner och teorier försöker förstå och förklara verkligheten som den är, utan att för den skull reducera verkligheten till empiriska observationer eller enbart sociala konstruktioner. Den kritiska realismens ontologi kan mot bakgrund av ovanstående kort sammanfattas på följande sätt:

- Det finns en verklighet som är oberoende av våra vetenskapliga begrepp och vår kunskap om den.
- Denna verklighet är i stor utsträckning otillgänglig för omedelbara observationer.
- Verkligheten innehåller faktorer som vi inte kan observera men som vi indirekt kan uppfatta och förstå genom att de ”får saker att hända” i världen.⁴⁵

”Verkligheten” är alltså en förutsättning för alla vetenskapliga diskurser och konstruktioner, men diskurserna är inte en förutsättning för ”verkligheten”.⁴⁶

---

⁴² Se Justin Cruickshank (2003) ”Introduction”, i Justin Cruickshank (red) *Critical Realism: The difference that it makes*, London: Routledge.

⁴³ Se exempelvis Silvia Walby (1990) *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Basil Blackwell.

⁴⁴ Roy Bhaskar (2003) *From Science to Emancipation*, London: Sage Publications, s. 98.

⁴⁵ Berth Danermark, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen & Jan Ch Karlsson (1997) *Att förklara sambället*, s. 29.

⁴⁶ Thomas Brante (2005) ”Några ord om realismen, Bhaskar och Laclau”, *Fronesis*, nr. 19-20.

Det så kallade epistemiska felslutet⁴⁷ som Roy Bhaskar beskriver, sammanfattar den kritiska realismens avgörande kritik mot både den positivistiska och den relativistiska uppfattningen genom att understryka den avgörande skillnaden mellan det vi observerar och verkligheten i sig, dvs. att verkligheten kan inte reduceras till det vi observerar, upplever eller föreställer oss. Oavsett vilka empiriska undersökningar vi genomför så finns det alltid en barriär mellan det vi undersöker, dvs. objektet i sig, och det vi försöker säga om detta objekt. Den enda möjlighet vi har att överbrygga denna barriär är att undersöka objektets effekter på världen och begreppsliggöra dessa. Den kunskap som produceras kommer aldrig att vara exakt, men den är inte heller enbart ett ”språkspel” eller en åsikt tagen ur luften. Den uppstår alltid i relation till objektet i sig och är i bästa fall en trovärdig och möjlig beskrivning och förklaring av detta objekt. Samhällsvetenskapens uppgift kan mot bakgrund av detta ses som ett försök att utveckla en förståelse för en social verklighet som ständigt reproduceras men som också omformas av handlande individer. Dessa individers handlingar och föreställningsvärldar går delvis att förstå mot bakgrund av deras strukturella villkor⁴⁸ och disposition, men också utifrån aktörernas egenskaper som ”intentionella” individer.

Då studiens fokus är självförverkligandet och dess relation till arbetet bland unga vuxna och då studien bygger på individers berättelser om detta, handlar undersökningen rent konkret om att tolka föreställningar, dvs. redan gjorda tolkningar, och utifrån detta säga något om den sociala värld som de intervjuade befinner sig i. Den handlar också om de strukturer och villkor som producerar denna värld, samt hur individer agerar mot bakgrund av dessa strukturella villkor. Forskaren måste alltså i stor utsträckning förhålla sig till en värld som redan är tolkad av de sociala aktörerna själva. Samtidigt skall forskaren rekonstruera de sociala aktörernas föreställningar och teoretiskt försöka förstå och förklara dem.

Grundtanken i den kritiska realismens epistemologi är att kunskap är teori- och begreppsberoende men inte teorideterminerad.⁴⁹ Det ontologiska grundantagandet som leder fram till detta är, som vi redan sett, att det finns en objektiv verklighet oberoende av våra föreställningar, men vår möjlighet att förstå och

---

⁴⁷ Dvs. att världen är lika med våra föreställningar om den. Se Roy Bhaskar (1998) *The possibility of Naturalism*, London: Routledge, s. 133. Se även Roy Bhaskar (2008) *A Realist Theory of Science*, s. 36-38.

⁴⁸ Med strukturella villkor menar jag de utgångslägen som går att förstå mot bakgrund av teoretiska begrepp som klass, kön, etnicitet, livsform, habitus etc.

⁴⁹ Berth Danermark m.fl. 1997, s. 23.

förklara denna verklighet är alltid beroende av begrepp och teori. Det gör att vi alltid kommer att "se" verkligheten genom de begrepp och teorier vi konstruerar. Att dessa kan vara felaktiga visar den historiska erfarenhet vi har av kunskapsutvecklingen. Vi kan emellertid i viss mån konstruera situationer som reducerar felbarheten och därmed ökar möjligheten att förstå verkligheten på ett bättre sätt.⁵⁰ Relationen mellan verkligheten och de begrepp och teorier vi konstruerar är alltså det centrala problem som den kritiska realismen behandlar och det är denna relation som är ständigt närvarande i varje forskningsprocess. Den kritiska realismen skiljer mellan naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig kunskapsbildning genom att konstatera att naturvetenskapernas objekt är "naturligt producerade" men "socialt definierade" medan samhällsvetenskaperna tvingas handskas med både socialt producerade och definierade objekt, alltså objekt som aktivt och medvetet har åsikter om både resultat, metod och tillämpning. Samhällsvetenskapen ägnar sig därmed åt en "dubbel" hermeneutik, man tolkar alltså i stor utsträckning andra människors tolkningar. Denna skillnad mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap är avgörande, även om kunskapen som sådan i båda fallen är begreppsligt förmedlad, dvs. att den är beroende av teori och begrepp.⁵¹

Den kritiska realismen skiljer mellan tre ontologiska domäner.⁵² Empirins domän utgörs av det vi direkt eller indirekt upplever, alltså det sätt på vilket vi erfar världen. Det är på denna nivå vi insamlar data. Våra observationer är där alltid både situerade och knutna till någon form av förförståelse. Världen är med andra ord inte genomskinlig och det vi ser och erfar är inte detsamma som verkligheten. Om vi exempelvis väljer att studera unga vuxna är både valet av studieobjekt och de erfarenheter vi skaffar oss via intervjuer och andra empiriska undersökningar hela tiden teoriberoende. Vi bär med andra ord med oss en förförståelse som präglar det vi ser. Vi kan dock konstatera att vissa unga vuxna som vi studerar i minskad utsträckning ansluter sig till något av de etablerade politiska partierna och i mindre utsträckning än tidigare är fackligt anslutna. Denna företeelse visar sig vara utbredd och fristående från undersökningstillfället. Vi närmar oss därmed den andra domänen, dvs. det faktiskas domän som utgörs av det som händer och sker oavsett om någon observerar det eller inte. Att unga vuxna i högre grad än tidigare vänder de

---

⁵⁰ Exempelvis genom att använda genomtänkta metoder och analyser.

⁵¹ Roy Bhaskar (1998) *The Possibility of Naturalism*, s. 25-79, samt Berth Danermark m.fl. (1997) s. 43-50.

⁵² Roy Bhaskar (2008), s. 56. Se även Daniel Seldén (2005) *Om det som är: Ontologins metodologiska relevans inom positivism, relativism och kritisk realism*, Göteborg: Department of Sociology, Göteborg University, s. 79-80.

etablerade politiska partierna ryggen är något som sker oberoende av om vi undersöker saken eller inte. Det är med andra ord inte händelser som uppstår i anslutning till en specifik undersökning eller som är knutna till forskarens egen förförståelse och föreställningsvärld. Den tredje och sista domänen är den så kallade verklighetens domän som innehåller dels teoriberoende empiri (erfarenheter), dels företeelser och händelser som äger rum oavsett om de observeras eller inte (faktiska händelser), samt de mekanismer som får saker att hända i världen. Mekanismer är alltså det som får saker att hända, som genererar händelser, beteenden och förändringar. I vårt exempel handlar det om vad det är som får unga vuxna att vända de etablerade politiska partierna ryggen. Dessa mekanismer är inte synliga när vi observerar själva händelsen. När vi tittar på statistiken över medlemstalen eller när vi i vårt intervjumaterial konstaterar att majoriteten svarar att de inte är intresserade av etablerad partipolitik, framträder inte de mekanismer som ligger till grund för detta. Det är emellertid i detta möte mellan erfarenhet, händelser och de mekanismer som ligger bakom händelserna som det vetenskapliga arbetet börjar. Målet blir med andra ord att utreda de sammanhang som finns mellan det vi upplever, det som faktiskt händer och de mekanismer som producerat de aktuella händelserna.⁵³ Målet är med andra ord att svara på frågan om varför unga vuxna vänder de etablerade politiska partierna ryggen genom att försöka fånga de mekanismer som ligger bakom det som händer och utesluta de faktorer som saknar betydelse.

Detta synsätt får konsekvenser för uppfattningen om vad vetenskapligt arbete är, eller kanske snarare borde vara. Den empiriska världen är alltså enligt Bhaskar inte samma sak som verkligheten. Danermark m.fl. skriver följande:

Vetenskapligt arbete består istället i att utreda och identifiera sammanhang respektive icke sammanhang mellan det vi erfar, det som faktiskt händer och de underliggande mekanismerna som producerar händelser i världen.⁵⁴

Vetenskap kan alltså inte reduceras till observationer av empiriska fenomen eftersom dessa observationer i sig är teoriimpregnerade. Mekanismerna bakom fenomenen och de händelser som utspelas måste också förstås och dessa är sällan direkt observerbara. Vetenskapen rör sig därmed i de två dimensioner som karakteriserar vetenskapen och dess objekt. Den ena är dess *intransitiva* sida som utgörs av den verklighet som existerar oberoende av vetenskapen – alltså

---

⁵³ Berth Danermark m.fl. (1997) s. 31.

⁵⁴ Ibid., s 31.

verkligheten i sig. Den andra dimensionen utgörs av vetenskapens *transitiva* objekt som är alla de föreställningar och teorier som förbinder vetenskapen med verkligheten. Den *intransitiva* dimensionen kommer alltid att vara mer eller mindre oåtkomlig, men vi kan, genom de teorier vi producerar, för tillfället skapa godtagbara "sanningar" om objektet. Det kommer alltid att existera en *ontologisk klyfta*⁵⁵ mellan våra föreställningar om världen och det som döljer sig bakom dessa föreställningar. Den *transitiva* dimensionen, dvs. våra föreställningar och teorier om verkligheten, är dock alltid möjlig att revidera och förbättra. De är alltså möjliga att ändra eller förkasta i syfte att bättre spegla den *intransitiva* dimensionen. Att kunskap om verkligheten inte är något givet som kommer av omedelbara iakttagelser innebär att vi måste "producera" kunskap. Det är alltså utvecklingen av kunskap i form av teorier om världen och inte samlandet av erfarenheter och "fakta" som utgör den egentliga vetenskapliga arbetsprocessen. Det mest grundläggande redskapet i detta sökande och producerande är språket.⁵⁶ Även om språket och begreppen är sociala konstruktioner så är vår enda väg att nå vetenskaplig kunskap just genom språk och begreppsbildning. Det är i språket som vetenskapens *transitiva* dimension visar sig och får mening. Den kritiska realismens syn på språket beskrivs av Danermark m.fl. på följande sätt:

Med en kritisk realistisk utgångspunkt ligger lösningen tvärtom i att vara medveten om, och ta fasta på, hur relationen mellan språk och verklighet är beskaffad, det vill säga inse det inre och ömsesidiga sambandet mellan begrepp/kunskap, de praktiker vi som människor är engagerade i och den värld som praktiker hanterar. Det är på grund av detta samband som språket är ett av våra viktigaste instrument vad gäller att utforska verkligheten: därav den kritiska realismens fokusering på den vetenskapliga begreppsbildningens betydelse.⁵⁷

Begreppslik abstraktion är alltså en central samhällsvetenskaplig aktivitet som syftar till att identifiera det vetenskapliga objektets (samhället eller en grupp människor eller en individs handlingar) generativa mekanismer, alltså de egenskaper hos objektet som ger upphov till händelser. I detta sammanhang är det viktigt att skilja mellan händelse, mekanism och struktur och målet är att förstå hur olika strukturer aktiverar mekanismer som i sin tur producerar händelser. En struktur är i detta sammanhang en uppsättning internt relaterade

---

⁵⁵ Daniel Seldén (2005) *Om det som är*, s. 73-78. Se även Berth Danermark m.fl. (1997), s. 33.

⁵⁶ Berth Danermark m.fl. (1997), s. 39.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 43.

objekt eller sociala relationer, exempelvis en organisationsstruktur eller en personlighetsstruktur – alltså struktur på olika nivåer.

När strukturella mekanismer aktiveras, producerar de, beroende på vilka andra mekanismer de för tillfället kombinerar med, skilda effekter. En viss mekanism kan producera helt olika händelser vid olika tillfällen, och omvänt så kan samma händelse ha helt skilda orsaker.⁵⁸

Ett självmord är exempelvis en händelse som kan utlösas av en rad olika mekanismer. En möjlig förklaring skulle kunna vara arbetslöshet eller en skilsmässa. Men dessa utlösande faktorer måste förmodligen kombineras med en rad andra, exempelvis en bristande självkänsla med rötter ner i den drabbades barndom, för att leda till en så tragisk händelse som självmord. Kanske behöver förklaringen kombineras med ytterligare faktorer såsom alkoholmissbruk eller psykisk sjukdom för att vara heltäckande. En skilsmässa eller arbetslöshet kan i ett annat fall vara en mekanism som utlöser en omvärdering av det egna livet och därmed en nystart som exempelvis leder till ett nytt och bättre arbete.

Den vetenskapliga uppgiften är alltså att identifiera och förstå de processer och mekanismer som ligger bakom det observerbara. Forskaren måste då ställa så kallade *transfaktiska*⁵⁹ frågor som prövar dessa processer, alltså frågor där de generativa mekanismerna framträder. Detta innebär bland annat tankeoperationer där man försöker rekonstruera de grundläggande villkor som gav upphov till händelserna. Man kan kanske se detta som den samhällsvetenskapliga motsvarigheten till det naturvetenskapliga experimentet.⁶⁰

Den kritiska realismen utgår från att världen både är strukturerad och differentierad, men också stratifierad. Detta betyder att verkligheten i alla dess aspekter är hierarkiskt ordnad, dvs. indelad i olika skikt som alla spelar roll om man vill förstå de bakomliggande mekanismer som påverkar världen. Enklast kan detta exemplifieras om man tittar på människan och samhället. På den mest grundläggande nivån har vi de rent fysiska och kemiska aspekterna. På nästa nivå finner vi den biologiska sidan av människan. Går vi vidare hittar vi de psykologiska och sociala strata som utgör samhällsvetenskapens objekt. Vi kan dock inte reducera en nivå till den närmast föregående. Våra psykologiska

---

⁵⁸ Berth Danermark m.fl. (1997), s. 77.

⁵⁹ Ibid., s. 77.

⁶⁰ Ibid., s. 50.

egenskaper är något mer än en ren följd av de biologiska.⁶¹ Detsamma gäller för sociala system och strukturer som inte kan reduceras till enskilda individers egenskaper.⁶² I det här sammanhanget använder den kritiska realismen begreppet *emergens*.⁶³ för att understryka den allt högre graden av komplexitet och förändring som uppstår när en kombination av egenskaper från ett lägre stratum producerar något helt nytt som inte går att reducera till de ursprungliga egenskaperna.

”Emergence” refers to the way in which particular combinations of things; processes and practices in social life frequently give rise to new emergent properties. The defining characteristic of emergent properties is their irreducibility, they are more than the sum of their constituents, since they are a product of their combination, and as such are able to modify these constituents.⁶⁴

Emergens innebär alltså uppkomsten av något kvalitativt nytt utan att detta kan reduceras till egenskaperna hos de delar eller de material som kommit till användning.⁶⁵ Den metodologiska sidan av dessa teoretiska antaganden innebär att skilda verklighetsstrata har egenskaper som påverkar men som inte går att reducera till andra nivåer. Däremot kan relationen mellan dem studeras. Relationen mellan biologi och människans psykologi är alltså möjlig och viktig att studera under förutsättning att dessa nivåer hålls isär och inte reduceras till varandra. Båda är emergenta strukturer med unika egenskaper. En hjärnskada är exempelvis en egenskap hos objektet som ger upphov till generativa mekanismer, dvs. mekanismer som ”får saker att hända”. Detta betyder att mekanismer från ett underliggande strata direkt påverkar individens psykiska liv och även hans eller hennes möjlighet att agera i den sociala världen. Dock kan inte en människas psykologi helt reduceras till hjärnans fysiska status.⁶⁶ Detsamma gäller förhållandet mellan samhälle, individ och grupper av individer, dvs. förhållandet mellan struktur och agentskap.

---

⁶¹ Se exempelvis Daniel Seldén (2009) ”Anorexia nervosa: Förutsättningar för tvärvetenskaplig samverkan”, i Mattias Bengtsson m.fl. (red) *En realistisk sociologi i praktiken*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

⁶² Roy Bhaskar (1998) *The possibility of naturalism*.

⁶³ För en definition av begreppet emergens på svenska, se Daniel Seldén (2005) *Om det som är*, s 82-84. För en fördjupad diskussion om begreppet, se Dave Elder-Vass (2007a) ”For Emergence: Refining Archer’s Account of Social Structure”, *Journal for the Theory of Social Behavior*, 37:1, s. 25-44.

⁶⁴ Bob Carter & Caroline New (2004) ”Introduction: Realist Social Theory and empirical research”, i Bob Carter & Caroline New (red) *Making Realism Work: Realist Social Theory and Empirical Research*, s. 7.

⁶⁵ Se Roy Bhaskar (2008). Se även Berth Danermark m.fl. (1997) och Daniel Seldén (2005) *Om det som är*.

⁶⁶ Se Daniel Selden (2005), s. 85.

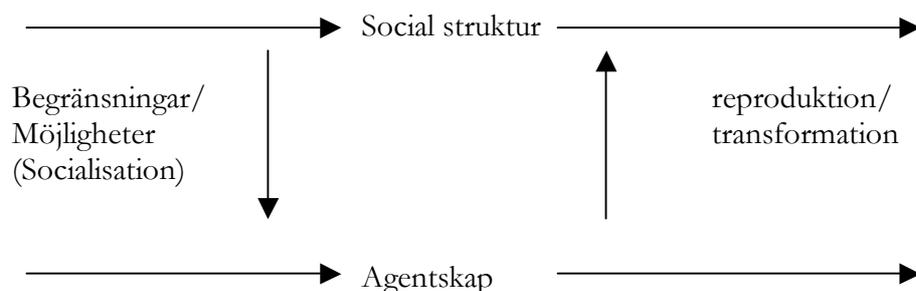
Sammanfattningsvis utgår den kritiska realismen från ett antal ontologiska grundantaganden om världen som innebär att man kan tala om en objektiv verklighet. Denna verklighet är inte möjlig att direkt erfara men vi kan utveckla kunskap om den genom att studera de mekanismer och processer som får saker att hända, begreppsliggöra dessa, och konstruera rimliga teoretiska antaganden om hur världen är beskaffad.

Struktur, agent och analytisk dualism

En bärande tanke inom den kritiska realismen är att analytiskt skilja på struktur och agentskap.⁶⁷ Detta innebär inte att dessa två aspekter är tydligt åtskilda i vardagen. För att kunna studera förhållandet mellan samhälle och individ är det dock nödvändigt att på ett analytiskt plan hålla isär agents, dvs. individers och grupper handlings och intentioner från de strukturer som möjliggör men också hindrar dessa grupper och individers handlande i världen. Både agenter och strukturer producerar generativa mekanismer, dvs. får saker att hända i världen. Den avgörande skillnaden är emellertid att strukturer saknar intentionalitet. Strukturer finns där och de villkorar de handlingar som äger rum, dvs. de har specifika emergenta egenskaper som påverkar människors förutsättningar, självbild och handlingsutrymme. På samma sätt utövar agentskapet påverkan på världen genom avsiktliga handlingar och reflexiva överväganden, vilket får kontinuerliga konsekvenser för de sociala strukturer som omger de handlande agenterna. Den kritiska realismens syn på relationen mellan sociala strukturer och agentskap är att en analytisk uppdelning mellan de båda är nödvändig i syfte att studera relationen och utbytet mellan dem (se figur 3.1.).

---

⁶⁷ Se exempelvis Margaret S. Archer (1996) "Social Integration and System Integration: Developing the Distinction", *Sociology*, 30:4, s. 679-699. I artikeln utvecklar Archer idén om den analytiska dualismen mot bakgrund av den åtskillnad David Lockwood gjorde mellan systemintegration och social integration i artikel "Social Integration and System Integration", G.K. Zollschaan & H.W. Hirsch (red) (1964) *Exploration in Social Change*, Boston: Houghton Mifflin.

Källa: Roy Bhaskar (1998) *The possibility of naturalism*, s. 36. Se även Margaret S. Archer (1995) *Realist social theory: the morphogenetic approach*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 155.

Figur: 3.1. Förhållandet mellan social struktur och agentskap.

De strukturella villkor, som en individ eller en grupp befinner sig i, villkorar individens eller gruppens handlingar. Dessa villkor möjliggör och begränsar individens handlande i världen. Att handla utifrån de förutsättningar som de strukturella villkoren skapar innebär dock alltid en påverkan som både kan innebära en reproduktion av de strukturella villkor som råder och en transformation av dessa villkor. Om en individ exempelvis är kvinna och kommer från arbetarklassmiljö, utgör dessa förhållanden strukturellt betingade villkor som individen har att förhålla sig till. De känslor, handlingar eller strategiska överväganden som denna individ har eller utför, har hon delvis mot bakgrund av dessa villkor. Detta innebär emellertid inte att hennes liv är determinerat av dessa villkor. Kvinnlig underordning, ett bristande självförtroende och svaga ekonomiska och kulturella nätverk kanske innebär begränsande faktorer, men de är alltid möjliga att bryta sig ur.⁶⁸ Att reflektera och handla innebär alltid att individen på ett eller annat sätt påverkar de villkor som utgjort grundförutsättningarna för reflektionen och handlingen. Det kan å ena sidan leda till att kvinnan i vårt exempel reproducerar de strukturella villkoren genom att acceptera och till och med aktivt legitimera den egna underordningen, men det kan lika gärna betyda att reflektionen och handlingarna leder till en transformation av de strukturella villkoren. Den analytiska dualismen anlägger därmed ett perspektiv på relationen mellan handlande individer och strukturella villkor, där strukturer skapar förutsättningar, medan individer och grupper genom reflexiva och intentionella handlingar förändrar eller reproducerar dessa förutsättningar.

⁶⁸ Se exempelvis Ulla-Britt Wennerström (2003) *Den kvinnliga klassresan*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Se även Sofia Persson (2008) *Lärarens uppkomst och förändring*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Vad är struktur?

Strukturer kan förstås på flera sätt. De kan förstås som fasta former manifesterade bland annat i våra institutioner och vår lagstiftning. Ofta används begreppet struktur på detta sätt, i synnerhet när man talar om samhällsstruktur eller organisationsstruktur. Begreppet kan också användas mer svepande för att beskriva de villkor som genererar förutsättningar, roller och positioner i ett samhälle. Den kritiska realismen försöker vara tydligare och menar att strukturer är en analytisk kategori som syftar på en uppsättning internt relaterade objekt. Strukturbegreppet är inte enbart användbart inom samhällsvetenskapen, utan även inom exempelvis naturvetenskaperna. Danermark m.fl. skriver:

Struktur avser den inre sammansättning som gör varje objekt till vad det är och inget annat, till exempel de biologiska strukturer som skiljer ett djur från en växt eller den ena växten från den andra. Och när det gäller sociala fenomen, så avser strukturer heller inte enbart makroförhållanden, även om mycket av den samhällsvetenskapliga litteraturen kan ge ett sådant intryck. Vi kan analysera sociala strukturer på alla nivåer och områden: organisationsstrukturer, smågruppsstrukturer, dyadens eller triadens sociala struktur, språkliga strukturer, personlighetsstrukturer och så vidare.⁶⁹

När dessa strukturer väl uppkommit lever de till viss del sitt eget liv och positionerar olika individer på olika sätt, vilket villkorar dessa individers handlingar.⁷⁰ Samhällen, klasser, produktionssystem, reproduktiva system (familj etc.) är alla emergenta strukturer som uppstått genom enskilda individers handlingar. Dessa strukturer är emergenta på så sätt att de inte kan reduceras till de egenskaper och delar som skapat dem. De innehåller egenskaper som är unika. En familj är inte summan av dess medlemmar, utan en struktur med egna egenskaper som påverkar de individer som är en del av den. När man diskuterar de strukturella villkor som präglar en människas liv innebär detta alltså att man refererar till strukturer på olika nivåer. Vi föds in en kulturell struktur som på ett övergripande sätt villkorar de oskrivna regler som gäller i ett kulturellt system. Det kan exempelvis gälla vad som är rimligt och moraliskt acceptabelt att tala om, forska om och kritisera.⁷¹ Vi omges dessutom av en rad sociala strukturer som villkorar vår position i samhället. Vi blir också i samma stund som vi föds en del av en familjestruktur som i hög grad möjliggör men också försvårar våra

---

⁶⁹ Danermark m.fl. (1997) *Att förklara samhället*, s. 63.

⁷⁰ Margaret S. Archer (1995) *Realist social theory: the morphogenetic approach*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁷¹ Beträffande kulturella strukturer och system, se Margaret S. Archer (1996) *Culture and agency: The place of culture in social theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

möjligheter att handla i världen. Sociologen Derek Layder har försökt tydliggöra detta genom ett teoretiskt bidrag som behandlar de strukturella villkorens olika domäner.

Derek Layders teori (*theory of social domains*)⁷² är ett sätt att tydliggöra de olika aspekter av den sociala verkligheten som är att betrakta som strukturella villkor. Domäner skall i detta sammanhang förstås som inbördes relaterade nivåer som på olika sätt producerar villkor som individen har att förhålla sig till. Layders modell pekar på de olika sociala verklighetsnivåer som påverkar våra liv och våra möjligheter att realisera våra drömmar och projekt. Dessa verklighetsnivåer är att betrakta som olika arenor där strukturella villkor framträder.⁷³ Layder identifierar fyra grundläggande nivåer som villkorar det sociala livet.

Den psykobiografiska domänen utgör den utvecklingshistoria som individen bär med sig och som format identiteten och självet, med andra ord den psykiska strukturen. Det handlar om de emotionella upplevelser som format våra liv från tidig barndom fram till dags dato. I första hand rör det relationer till föräldrar och syskon. Den psykobiografiska domänen omfattar alltså de strukturella villkor som har att göra med vår personliga identitet och vår självbild samt vår förmåga att hantera känslor samt vårt inre behov av trygghet.

Nästa nivå är *de situerade aktiviteternas domän*. Denna domän omfattar alla de möten och relationer som uppstår i det dagliga livet på ett mer eller mindre informellt sätt. Det kan röra vänner, arbetskamrater, personer som man möter under en utbildning etc. Det handlar alltså om alla de villkor som uppstår i relation till det man gör och de interaktioner mellan individer som uppstår i samband med detta.

Social omgivning (Social settings) är den formella sidan av de situerade aktiviteterna. Alla relationer och möten uppstår i omgivningar som är strukturerade och ordnade. Det kan handla om fabriken, skolan eller en speciell organisation inom

---

⁷² Se exempelvis Derek Layder (1997) *Modern Social Theory: Key Debates and New Directions*, London: University College London Press, Derek Layder (2004) *Emotions and Social Life: The Lost Heart of Society*, London: Sage Publications, Derek Layder (2006) *Understanding Social Theory*, London: Sage Publications.

⁷³ Det kan närmast jämföras med Bourdieus tvädelade strukturbegrepp, där habitus utgör de internaliserade subjektiva strukturella villkoren och position på fältet utgör de yttre objektiva strukturella villkoren. För en sammanfattande diskussion om detta, se exempelvis Elin Lundin (2004) *Motstånd och Kreativitet*, Stockholm: Symposion, s. 57-68. José Lopez & John Scott (2000) väljer en liknande väg i boken *Social Structure*, Buckingham: Open University Press, när de talar om *institutionella strukturer, relationella strukturer* och *förkroppsligade strukturer*. Se även Dave Edler-Vass (2008) "Integrating institutional, relational and embodied structure: an emergentist perspective", i *The British Journal of Sociology*, 59:2, s. 281-299.

vilken människor verkar och möts. Även familjen och privata nätverk räknas hit då de är strukturerade på ett sätt som sträcker sig bortom den situerade aktiviteten. De utgör med andra ord strukturer som existerar oberoende av individen. Den enskildes psykobiografi formar därmed de psykoemotionella villkor som påverkar en människas självbild, självkänsla och reaktionsmönster. Situerade aktiviteter påverkar denna människa i olika riktningar, exempelvis genom ett möte som får betydelse för livsval och strategiska beslut. De sociala omgivningar inom vilka dessa situerade aktiviteter uppstår innehåller i sig begränsande och möjliggörande mekanismer. Familjen är en sådan omgivning, arbetsplatsen eller organisationen är en annan.

Kontextuella resurser är den sista domänen. Denna nivå utgör de mer generella och övergripande villkor som påverkar en människas liv. Här finns de traditionella sociala strukturer som man vanligtvis tänker på när man refererar till sociala villkor. Klass och habitus⁷⁴ är exempel på detta. De kontextuella resurserna utgör alltså de generella sociala villkor som bidrar till att forma olika sociala identiteter och som innehåller olika grad av materiella och symboliska resurser.⁷⁵ Strukturer villkorar med andra ord våra liv, vilket påverkar vårt utrymme att tänka och handla. Det andra centrala begreppet i denna diskussion är agentskapet, dvs. vårt sätt att som individer eller grupper handla i en värld som villkoras av strukturer. Vad innebär då agentskap?

Agentskapet

Mustafa Emirbayer och Ann Mische diskuterar i artikeln "What is Agency"⁷⁶ frågan om det mänskliga agentskapet ur flera olika perspektiv. Begreppet "agent" eller "agentskap" förknippas gärna med aspekter som intentionalitet, vilja och motiv. Begreppet är dock i första hand ett analytiskt begrepp som är knutet till en rad egenskaper och inte liktydigt med individ eller aktör. Begreppet agent

---

⁷⁴Se exempelvis Pierre Bourdieu (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Pierre Bourdieu (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Man kan här tala om internaliserade kontextuella resurser.

⁷⁵ Begreppet kontext används både av Archer och Layder för att beskriva mer generella sociala villkor som bland annat bidrar till att utveckla sociala identiteter. Archer gör bland annat en distinktion mellan kontextuell kontinuitet och kontextuell diskontinuitet för tydliggöra skillnaden mellan industrisamhällets stabila sociala villkor och det "senmoderna" samhällets allt mer individualiserade livsformer, samt hur dessa kontextuella villkor genererar olika reflexiva förhållningssätt. Hon talar i detta sammanhang även om en kontextuell inkongruens som innebär att individens drömmar och förhoppningar överskrider det som de sociala villkoren kan erbjuda. Se bland annat Archer (2007a) *Making our Way through the World*, s. 155-156.

⁷⁶ Mustafa Emirbayer and Ann Mische (1998) "What Is Agency", *The American Journal of Sociology*, 103:4, s. 962-1023.

skall förstås i relation till begreppet struktur. Genom en alltför förenklad bild av agentskapet uppstår lätt en deterministisk syn på förändring och utveckling som endast refererar till strukturella villkor och som utesluter "agenten" som aktör, vilket bland andra Margaret S. Archer har visat.⁷⁷ Samspelet mellan de olika dimensionerna i agentskapet blir osynliga inom ramen för exempelvis Bourdieus habitusbegrepp eller Giddens struktureringsteori, menar Emirbayer och Mische. Att betrakta rutiniserad praxis som liktydig med agentskap missar bland annat det komplexa samspelet mellan de olika aspekter (intentioner, omdömen, rationella val, traditioner och känslor) som påverkar handlingar i olika typer av strukturella kontexter (i familjen, på arbetet, bland vänner, i politiska sammanhang etc.).

Theoretically, our central contribution is to begin to reconceptualize human agency as a temporarily embedded process of social engagement, informed by the past (in its habitual aspect), but also oriented toward the future (as a capacity to contextualize past habits and future projects within the contingencies of the moment.⁷⁸

Agentskap kan ur detta perspektiv beskrivas som ett socialt engagemang som är inbäddat i specifika strukturella kontexter där utgångspunkten är de historiskt producerade förutsättningarna, men där fokus ligger på framtiden i form av föreställningar om möjligheter. Vilket utrymme har då agentskapet i en situation där det är inbäddat i strukturella förutsättningar och hur tranformeras strukturer? Emirbayer och Mische menar att svaret ligger i en noggrann analys av agentskapets olika element och funktioner. Författarna identifierar tre grundläggande element som närmast skall tolkas som idealtyper.

Den första typen, eller elementet, av agentskap beskrivs som *the iterational element*. Begreppet refererar till handlingar hos en aktör som verkar stabiliserande över tid. Gamla handlingsmönster och rutiner utnyttjas i vardagen vilket i hög grad bidrar till en reproduktion av befintliga strukturer, institutioner och identitetsmönster. Man återanvänder med andra ord det redan kända och utnyttjar detta i tolkningen av världen och det egna handlingsutrymmet. I hög grad utnyttjas detta element omedvetet av aktörer. Nästa element utgörs av den aktiva och förändrande sidan av agentskapet. Emirbayer och Mische kallar detta för *the projective element*. Begreppet refererar till aktörers drömmar och föreställningar om

---

⁷⁷ Se exempelvis Margaret S. Archer (2000) *Being Human: The problem of Agency*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁷⁸ Mustafa Emirbayer & Ann Mische (1998) "What is Agency?", s. 963.

framtiden samt de handlingsalternativ som utnyttjas i syfte att omdefiniera de egna inre och yttre strukturella förutsättningarna för att förverkliga dessa drömmar. Det projektiva elementet är i hög grad intentionellt och projektorienterat. Det tredje och sista grundelementet pekar ut den värderande och balanserande sidan av agentskapet. Det handlar alltså om *the practical-evaluative element*. Det praktiskt-värderande elementet pekar på den kapacitet som aktörer har att värdera och bedöma möjliga handlingsalternativ i relation till de hinder och möjligheter som uppstår i olika situationer⁷⁹.

De tre grundelementen i agentskapet består därmed av en konserverande sida, en förändrande sida och en värderande sida. I varierande grad finns dessa sidor hos alla aktörer, menar Emirbayer och Mische, men man kan också se hur vissa sidor av agentskapet dominerar hos vissa aktörer och under vissa förutsättningar.⁸⁰ Det mänskliga agentskapet handlar i grunden om en intentionalitet och en kapacitet att planera och styra det egna handlandet samt att via inre överväganden reflektera över omgivning och utifrån detta agera. Man kan även tala om ett kollektivt agentskap knutet till vissa grupper (yrkesgrupp, klass eller kön etc.). Agentskap är emellertid ett analytiskt begrepp på samma sätt som strukturbegreppet.

Individer och grupper har alltså både makt och möjlighet att kritiskt reflektera, värdera och agera i relation till de strukturella villkor som omger dem. Utan en sådan aktivitet skulle samhället upphöra att vara och att utvecklas. Margaret S. Archer har tydliggjort detta förhållande genom en utveckling av den så kallade morfogenetiska ansatsen.

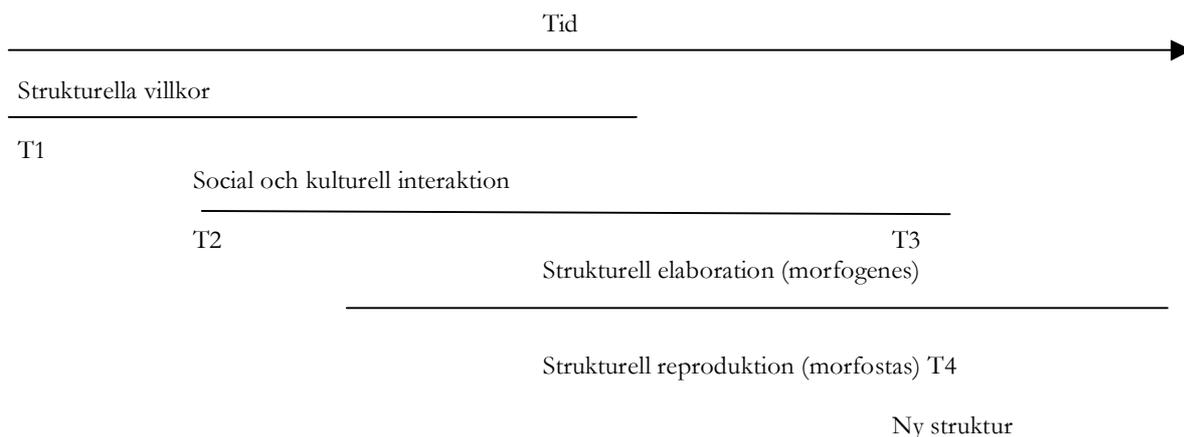
Den morfogenetiska ansatsen

Den morfogenetiska ansatsen är ett försök att utifrån en analytisk dualism beskriva interaktionen mellan struktur och agent över tid. Målet är att komma förbi både en traditionell strukturdeterministisk sociologi och en idealistisk. Grundförutsättningen är antagandet att strukturer med nödvändighet föregår agentskapet som reproducerar, men också transformerar dessa strukturer, vilket leder till nya strukturella villkor. Archer tillför i sin morfogenetiska modell ett *tidsperspektiv* till analysen, vilket illustreras i följande modell:

---

⁷⁹ Ibid., s. 971.

⁸⁰ Ibid., s. 972-973.

Källa: Margaret S. Archer (1995) *Realist social theory: the morphogenetic approach*, s. 157.

Figur: 3.2. Den morfogenetiska modellen.

Den morfogenetiska modellen är alltså ett sätt att åskådliggöra den komplexa process (eller cykel) som äger rum i mötet mellan villkorande strukturer och handlande agenter. Traditionella strukturalistiska förklaringar, exempelvis marxismens eller den strukturfunktionalistiska antropologins, har uteslutande fokuserat strukturen som förklarande variabel. Agenter i form av aktörer har endast varit brickor i strukturernas spel. Att vi påverkas av sociala och kulturella strukturer har tydliggjorts, men hur och på vilket sätt dessa strukturer reproduceras, och kanske framför allt, hur de omformas, har lämnats därhän. I direkt motsättning till de strukturfunktionalistiska förklaringsmodellerna har konstruktivistiska och interaktionistiska modeller spelat en allt större roll under senare tid. Här fokuseras individens relationer och de diskurser som styr tänkande och handlande. Ur detta perspektiv kan man inte tala om strukturer utan endast om enskilda individers relation till varandra eller diskursernas performativa karaktär. Anthony Giddens har genom sin struktureringsteori försökt att lösa frågan på ett annat sätt.⁸¹ För Giddens är mikro- och makronivåerna (strukturer, sociala konstruktioner och handlande individer) i samhället så tätt sammanlänkade att det är rimligare att tala en kontinuerlig strukturering snarare än fasta strukturer och handlande agenter. Denna process innebär att individer tvingas förhålla sig reflexivt och strategiskt till sin omgivning.⁸² Det enda vi kan göra är att studera antingen den ena (agenten) eller den andra (strukturen) under det att vi är medvetna om att de egentligen är två sidor av samma mynt. Margaret S. Archer förhåller sig dock kritisk till Anthony Giddens strukturerings-

⁸¹ Anthony Giddens (1986) *The Constitution of Society*, Berkeley: University of California.

⁸² Anthony Giddens (2005) *Modernitet och självidentitet: Självet och samhället i den senmoderna epoken*, Göteborg: Daidalos.

teori och menar, som vi sett, att struktur och aktör måste hållas isär analytiskt. Gör vi inte det och tillerkänner vi inte både strukturer och agenter specifika och emergenta egenskaper, saknar modellen analytisk användbarhet.⁸³

Det bör än en gång understrykas att Archers dualism är analytisk, dvs. den rör sig – om vi använder den kritiska realismens språkbruk – i den transitiva dimensionen. Hur det verkliga förhållandet mellan villkorande strukturer och handlande agenter ser ut vet vi inte. Genom att analytiskt hålla isär de två sidorna, identifiera deras egenskaper, samt studera relationen mellan dem, kan vi emellertid skapa en relativt trovärdig bild av världen. Ett sätt att studera denna relation mellan agentskap och struktur är att studera den inre förhandling som ständigt pågår hos människor när de försöker hantera dagliga problem, men även avgörande livsval. Denna ”inre konversation” är den mötesplats där strukturella villkor bryts mot individuella föreställningar och handlingsalternativ. Margaret S. Archer kallar detta för *the internal conversation*.⁸⁴

Den inre konversationen

Med *internal conversation* avser Archer individens reflektion över sin sociala situation och hur denna påverkar strategiska livsval och projekt. Archer ser den inre konversationen som den arena där individen och samhället möts och där strukturer reproduceras och/eller omformas och, omvänt, där individen formas, men också väljer att omforma sig själv och sin omgivning. Archer skriver:

The ”inner conversation” is how our personal emergent powers are exercised on and in the world – natural, practical and social – which is our triune environment. This ”interior dialog” is not just a window upon the world, rather it is what determines our being-in-the-world, though not in the times and the circumstances of our choosing. Fundamentally, the ”inner conversation” is constitutive of our concrete singularity. However, it is also and necessarily a conversation *about* reality.⁸⁵

Den inre konversationen är alltså den ständigt förekommande inre diskussion som alla individer ägnar sig åt, en diskussion som inkluderar bl.a. drömmar, planer, förhandlingar och strategier. Den är i lika hög grad emotionell som kognitiv och rationell.⁸⁶ Den övergripande modellen rörande struktur och

---

⁸³ Bob Carter & Caroline New (2004) ”Introduction”, s. 3-8.

⁸⁴ Se Margaret S. Archer (2003a) *Structure, Agency and the Internal Conversation*.

⁸⁵ Margaret S. Archer (2000) *Being Human: The Problem of Agency*, s. 318.

⁸⁶ Beträffande den emotionella sidan, se Ian Craib (1998) *Experiencing Identity*, London: Sage Publications.

agentskap kan i ett individuellt sammanhang översättas till kontextens möte med och påverkan på individens angelägenheter (*concerns*).⁸⁷ I detta möte tvingas individen att ta ställning till kontexten, mobilisera de resurser som finns tillgängliga, samt utöva sitt agentskap utifrån de förutsättningar som är vid handen. Detta betyder att de internaliserade strukturella villkor, som exempelvis Bourdieu menar konstituerar våra liv, är verksamma. Bourdieu menar alltså att vi lever våra liv i olika sociala rum eller livsvärldar. De olika positioner, som individerna innehar i dessa sociala rum, är relaterade till sociala och kulturella maktförhållanden vars bas utgörs av tillgången till olika former av *kapital*. Bourdieu avser här i första hand kapital av symbolisk eller social karaktär, men också ekonomiskt kapital. Det individuella system av dispositioner som detta ger upphov till kallar Bourdieu för en individs *habitus*.⁸⁸ Archers kritik av Bourdieus habitusbegrepp riktar sig huvudsakligen mot dess deterministiska karaktär. Habitus förklarar med andra ord inte den strukturella elaboration som ständigt äger rum och som förändrar de sociala villkor som producerar ett visst habitus. Den historiska dimensionen saknas därmed vilket skapar svårigheter när man skall förstå och förklara social förändring. Archer menar istället att den ”felande länken” går att finna om man undersöker den inre konversationen. Det är först där, som den reflekterande och handlande individen blir synlig i sitt möte med de interna och externa strukturella villkor som hindrar respektive möjliggör förändring. Kapitalbegreppet är dock i hög grad användbart för att, vid ett givet tillfälle, synliggöra en individs eller en grupp resurser och handlingsutrymme. Ur detta perspektiv finns det ingen motsättning mellan den ansats Archer anlägger och de centrala begrepp som Bourdieu utvecklat.

Reflexiva förhållningssätt och strukturell elaboration

Archer har genom ett antal empiriska studier, där fokus varit riktat mot den inre konversationen, arbetat fram en typologi kring olika former av reflexivitet (*modes of reflexivity*) som synliggör det komplexa förhållande som finns mellan den handlande individen och den omgivande sociala strukturen. Hon skiljer ut fyra typer av reflexiva förhållningssätt. För det första en *kommunikativ reflexivitet* som innebär en hög grad av beroende av andra för att hantera världen. Konsekvensen

---

⁸⁷ Se Margaret S. Archer (2007a) *Making our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 150-155.

⁸⁸ Se exempelvis Pierre Bourdieu (1977) *Outline of a Theory of Practice*, och Pierre Bourdieu (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*.

blir en reproduktion av rådande sociala strukturer. För det andra en *autonom reflexivitet* som innebär att förändringar av strukturella förhållanden blir intressanta om dessa förhållanden hindrar gruppen av individer att nå sina individuella mål. För det tredje en *metareflexivitet* som karaktäriseras av en kritisk inställning till den rådande strukturen. Den metareflexiva positionen strävar mot en strukturell förändring som anses nödvändig för att realisera egna mål, mål som inte sällan grundas i ett samhällsengagemang och i moraliska värderingar. Hon pekar också på en fjärde form av reflexivitet, som karaktäriserar individer som helt tycks låta sig styras av omständigheter och tillfälligheter och kallar denna för ”fragmentarisk eller sönderbruten reflexivitet” (*fractured reflexivity*).⁸⁹

Hur dessa reflexiva positioner skapas och reproduceras är emellertid en komplicerad fråga, i synnerhet då de inte på ett enkelt och direkt sätt tycks vara knutna till exempelvis klass.⁹⁰ Bourdieu erbjuder här en möjlig lösning genom sin teori om hur olika dispositioner skapar olika förhållningssätt och föreställningar hos individen.⁹¹ Men kritik har med visst fog riktats mot Bourdieu med anledning av teorins deterministiska karaktär. Kritikerna hävdar att den reproduktiva sidan överbetonas, medan den elaborativa sidan underskattas, samt att den i liten utsträckning berör den allt mer individualiserade livssituation som allt fler grupper i samhället tvingas förhålla sig till.⁹²

Föreliggande avhandling utgår från i första hand Archers perspektiv, utan att för den skull bortse från Bourdieus betoning av de internaliserade strukturella dispositionerna. I möjligaste mån försöker jag följa sociologen Matthew Adams uppmaning att:

...direct attention towards the individualized opportunities available to transform embodied, partial, reflexive awareness into an opening out of choices for a relational and autonomous self-identity, by focusing on the ways

---

⁸⁹ Margaret S. Archer (2007a) *Making our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*.

⁹⁰ Margaret S. Archer (2003a) *Structure, Agency and the Internal Conversation*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁹¹ Alistair Mutch (2004) diskuterar i artikeln ”Constraints on the Internal Conversation: Margaret S. Archer and the Structural Shaping of Thought”, *Journal for the theory of social behaviour* 34:4, s. 429-445, hur Bourdieu skulle kunna tillföra Archers modell ett antal centrala komponenter relaterade till bland annat habitusbegreppet.

⁹² I artikeln ”Hybridizing Habitus and Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity?” argumenterar Matthew Adams för den fruktbara möjligheten att kombinera en analys av habitus och reflexivitet för att på så sätt fånga den komplexa relationen mellan en individualiserad livssituation och de resurser den enskilde har för att kunna hantera denna mer eller mindre påtvingade frihet. Matthew Adams (2006) *Sociology*, 40:3, s. 511-528.

in which opportunity, or lack of opportunity, gravitates towards particular social groups⁹³.

***

Den kritiska realismen är denna avhandlingens teoretiska utgångspunkt. Att anpassa sig till den tid man lever i är med andra ord en fråga om hur man hanterat de yttre och inre strukturella villkor som omger individen och utifrån dessa förutsättningar agera och strategiskt hantera de krav som ställs. För unga vuxna är denna fråga av central betydelse.

Avhandlingens huvudfråga: *hur föreställer sig och hanterat unga vuxna förhållandet mellan självförverkligande och arbete och vilken roll spelar den enskildes strukturella villkor för dessa föreställningar och handlingar*, kommer därmed att behandlas mot bakgrund av den förståelse av strukturbegreppet och synen på agentskapet som presenterats i detta kapitel. Vilka drömmar har de intervjuade och hur hanteras dessa drömmar i relation till de resurser och förutsättningar man har? Frågan berör alltså både de strukturella villkoren, de reflexiva övervägandena och de olika elementen i agentskapet.

En realistisk biografisk ansats

Avhandlingens empiri utgörs i huvudsak av biografiskt orienterade intervjuer med unga vuxna. Den realistiska biografiskt orienterade intervjun har som mål att undersöka livsförlopp och livshistorier och dessas relation till den sociala verklighet inom vilken de är konstruerade och levda. En av förgrundsgestalterna är den franske sociologen Daniel Bertaux som i antologin *Biography and Society*⁹⁴ visat på den metodologiskt intressanta kopplingen mellan biografi och social verklighet. Biografier är ur detta perspektiv berättelser som inte bara speglar en människas föreställningar om sig själv och världen, utan som också belyser en social verklighet som är mer generell, samt individers bekymmer, möjligheter och livsval mot bakgrund av denna verklighet.⁹⁵ Den biografiskt orienterade forskningen spelar idag en allt viktigare roll. Särskilt har forskning om social mobilitet, klass och livsformer utvecklats genom den biografiskt orienterade

---

⁹³ Matthew Adams (2006) "Hybridizing Habitus and Reflexivity", s. 525.

⁹⁴ Daniel Bertaux (red) (1981) *Biography and Society: The Life Story Approach in the Social Science*, London: Sage Publications

⁹⁵ Robert Atkinson (1998) *The Life Story Interview*, London: Sage Publications. Se även Daniel Bertaux (red) (1981).

intervjun.⁹⁶ I hög grad är denna ”vändning” en reaktion mot en alltför ensidig betoning av enkätundersökningar som utgångspunkt för samhällsvetenskapliga studier.⁹⁷

I föreliggande avhandling har den biografiskt orienterade intervjun utnyttjats för att fånga de enskilda individernas livshistoria. Genom en biografisk ansats har intervjuerna delvis fokuserat individernas bakgrund och uppväxt i syfte att undersöka de strukturella villkor som präglat deras liv. Fokus har dock hela tiden legat på den inre konversationen och de intervjuades reflexiva förhållningssätt, där målet har varit att analysera relationen mellan strukturella villkor och individuella förhållningssätt. Spänningen mellan föreställningar om arbete och självförverkligande och den sociala värld som dessa är producerade i är alltså själva föremålet för undersökningen: dvs. vad säger de biografiskt orienterade berättelserna om det omgivande samhället och hur har detta omgivande samhälle bidragit till att utforma individers föreställningar och reflexivitet?

Om förhållandet mellan teoretiska perspektiv och metod

The private life of the social subject holds the key to the `problem of agency`. This key fits into the structural lock, represented by socio-cultural constraints and enablements. Together they open the door through which we can proceed to resolve the bigger problem of structure and agency.⁹⁸

Så avslutar Margaret S. Archer sitt bidrag i Justin Cruickshanks antologi om kritisk realism och understryker betydelsen av att studera individer. Att studera enskilda individer är ur detta perspektiv även ett studium av samhället och de strukturer som omger individerna. Denna avhandling har bland annat detta som ambition: att via enskilda individers livsval och reflexiva överväganden diskutera och analysera de strukturella villkor som omger den enskilde och som han eller hon i sin tur, genom att utöva sitt agentskap, är med om att omskapa eller reproducera. Den kritiska realismen upprätthåller distinktionen mellan det subjektiva

---

⁹⁶ Se exempelvis Liselotte Jakobsen & Jan Ch Karlsson (1993) *Arbete och Kärlek: En utveckling av livsformsanalysen*, Lund: Studentlitteratur och Daniel Bertaux & Paul Thompson (red) (2007) *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*, London: Transaction Publishers.

⁹⁷ Se exempelvis Daniel Bertaux & Martin Kohli (1984) ”The Life Story Approach: A Continental View”, *Annual Review of Sociology*, vol. 10, s. 215-237, och Prue Chamberlayne m.fl. (red) (2000) *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, New York: Routledge.

⁹⁸ Margaret S. Archer (2003b) ”The private life of the social agent”, i Justin Cruickshank (red) *Critical realism: The difference that it makes*, London: Routledge, s. 28.

och avsiktliga handlandet och de strukturella villkor som möjliggör men också hindrar detta avsiktliga handlande i syfte att undersöka de mekanismer som påverkar relationen mellan agent och struktur.

Sammanfattande slutsatser

Avhandlingen utgår alltså från en kritisk realistisk, ontologisk och epistemologisk tanke. Detta innebär att:

- Den sociala verkligheten ses som strukturerad och stratifierad.
- De strukturella villkor som påverkar en individs liv kan analytiskt delas upp i olika domäner.
- Genom att utnyttja en analytisk dualism synliggörs strukturers och agenters olika egenskaper.
- Individens reflexiva överväganden och inre konversation är ett uttryck för mötet mellan strukturella villkor och agens.
- Genom att studera samspelet och de relationer som uppstår mellan strukturer på olika nivåer och agentskap är det möjligt att begreppsliggöra och förstå de mekanismer som villkorar människors liv, vars handlingar reproducerar eller omformar dessa villkor.

Det är i mötet mellan agent och struktur som de mekanismer framträder som påverkar individens förutsättningar och som bidrar till att omskapa eller reproducera de strukturella villkoren. Hur fångar man då detta möte i en konkret undersökning? Mot bakgrund av den metodologiska utgångspunkten förespråkar den kritiska realismen ett metodperspektiv som innebär att metoden skall anpassas dels till objektets egenskaper och dels till undersökningens syfte. Detta innebär som synes inget ställningstagande för eller emot en viss typ av metod (exempelvis den ibland uppflammande konflikten mellan kvalitativa och kvantitativa metoder), utan snarare ett ställningstagande för en genomtänkt relation mellan just syfte, mål, objekt och metod. Om en undersökning syftar till att kartlägga regelbundenheter eller fördelningar i representativa urval och om målet är empiriska generaliseringar, är givetvis en kvalitativ studie meningslös. Om syftet istället är att förstå de komplexa processer och mekanismer som ligger

till grund för enskilda individers föreställningar och handlingsutrymme, är oftast en kvalitativ ansats och en så kallad intensiv design⁹⁹ av en studie att föredra. Målet blir då teoretiska generaliseringar som bygger på att generativa mekanismer synliggörs och förklaras.

***

Nästa kapitel beskriver hur den empiriska studien gått till. Urval, intervjumetodik och analysmetoder kommer att behandlas, men även hur befintlig teori utnyttjats och vävts in i analysen. Kapitlet avslutas med ett mer resonerande avsnitt, där själva forskningsprocessen beskrivs så ärligt som möjligt. En avhandling är ju av naturliga skäl ganska tillrättalagd och den ser i många stycken ut som en rak väg mot ett på förhand uttalat mål. I verkligheten är det dock ofta frågan om en mycket vinglig väg, fylld av beslut, vägval och förändringar under resans gång. Avslutningsvis i nästa kapitel berättar jag därför något om hur resan faktiskt sett ut.

---

⁹⁹ Se Berth Danermark m.fl. (1997), s. 233-249.

METOD

Empiri och användandet av redan befintlig teori

Det empiriska fundamentet i denna avhandling är en serie biografiskt orienterade intervjuer med 22 unga vuxna i åldern 21-29 år. Tio av de intervjuade deltar i en entreprenörs- och projektledarutbildning som betraktas som en innovativ och nyskapande satsning med riktning mot "framtidens" arbetsliv. Den andra gruppen arbetar på Volvo Cars produktionslina och befinner sig därmed i den traditionella tillverkningsindustrin. Syftet med denna avhandling är – som tidigare nämnts – att undersöka de intervjuades *föreställningar om arbete och självförverkligande, deras reflexiva överväganden och strategiska val i relation till dessa föreställningar samt hur olika reflexiva förhållningssätt är relaterade till strukturella förutsättningar och faktorer som omger individerna.*

Vid sidan av de 22 intervjuade unga vuxna som utgör avhandlingens huvudsakliga empiri, har ett antal intervjuer genomförts med individer som inte tillhör de två huvudgrupperna. I första hand har detta skett för att pröva och utveckla den biografiskt orienterade intervjuansatsen.

Intervjuerna har i ett inledande skede transkriberats. Därefter har intervjuerna utsatts för en så kallad faktisk kodning. Detta innebär att begreppsliga kategorier och egenskaper lyfts fram ur intervjuerna. I nästa skede har de faktiska koderna analyserats och relationer mellan dem har övervägts och fastslagits. Resultatet har blivit ett antal så kallade teoretiska koder och teoretiska överväganden som tillsammans med befintlig relevant teori lett fram till avhandlingens slutsatser. Faktiska och teoretiska koder, teoretiska "memos" och en hierarkisk begreppsutveckling är tekniker som är hämtade från grundad teori (*Grounded Theory*). Grundad teori utvecklades av Anselm Strauss och Barney Glaser och den första genomgången av metoden och dess tekniker presenterades 1967 i boken *The*

Discovery of Grounded Theory.¹⁰⁰ Utgångspunkten inom grundad teori är att forskaren inte arbetar med hypotesprövning utan går direkt till data (observationerna, intervjuerna eller texten) för att se vilka begrepp och teorier som genereras. Grundidén är alltså att man helt förutsättningslöst skall närma sig data och induktivt arbeta fram teori grundad i dessa data. Att förutsättningslöst arbeta med empiriska material är dock, ur mitt perspektiv, både omöjligt och onödigt. Utnyttjandet av så kallad generell teori, dvs. övergripande teorier om samhällsutveckling och teorier om grundläggande sociala, psykologiska och emotionella processer och mekanismer, skapar både tolkningsramar och perspektiv och den kritik som riktas mot generell teori är i hög grad kopplad till att man inte håller isär empiriska och teoretiska generaliseringar.¹⁰¹ Teori är alltså i första hand intellektuella verktyg som används för att kartlägga, förstå och förklara världen.¹⁰² Generell teori används dels för att fånga, beskriva och förklara historiska skeenden och samhälleliga utvecklingsprocesser och dels för att analysera de övergripande och generella mekanismer som ligger till grund för dessa processer.¹⁰³ Danermark m.fl. lyfter bland annat fram det förhållandet att exempelvis viktiga samhällsvetenskapliga teoretiker som Marx, Weber eller Habermas skulle vara tveksamma att använda om man utgick från de krav som en ortodox tolkning av grundad teori postulerar.¹⁰⁴ Grundad teori förutsätter att forskaren bortser från den egna förförståelsen,¹⁰⁵ något som få idag anser vara möjligt.

Den polske sociologen Piotr Sztompka menar att man alltid måste ställa tre frågor när man närmar sig olika teoriansatser: Teori om vad? Teori för vad? Och teori för vem? Han skiljer mellan fyra olika typer av samhällsvetenskapliga teorier.¹⁰⁶ ”Exegetic theories” som närmast kan beskrivas som tolkningar och kritik av befintliga övergripande teorier och förhållningssätt, är av liten betydelse

---

¹⁰⁰ Anselm Strauss & Barney Glaser (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, New York: Adeline de Gruyter. Se även Anselm Strauss & Juliet Corbin (1998) *Basics of Qualitative Research*, London: Sage Publications, och Barney Glaser (1978) *Theoretical Sensitivity*, Mill Valley: The Sociology Press.

¹⁰¹ Se exempelvis Derek Layder (2005) *Sociological Practice: Linking Theory and Social Research*, London: Sage Publications.

¹⁰² Se exempelvis Wolfgang Iser (2006) *How to do Theory*, Oxford: Blackwell Publishing. Iser lyfter i boken fram två huvudkategorier av teori. Dels det han kallar för ”hardcore theory” och dels ”soft theory” i ett försök att diskutera skillnaden mellan humanvetenskapernas teorianvändning och naturvetenskapens. För båda, menar han dock, handlar det om intellektuella verktyg.

¹⁰³ Berth Danermark m.fl. (1997), s. 207.

¹⁰⁴ Ibid., s. 206.

¹⁰⁵ Hans Georg Gadamer har i en rad verk betonat förförståelsens centrala roll som den horisont utifrån vilken vi möter världen. Att göra sig fri från denna horisont är detsamma som att inte kunna se alls enligt Gadamer. Se exempelvis Hans Georg Gadamer (1981) *Truth and Method*, London: Sheed and Ward Stagbooks.

¹⁰⁶ Piotr Sztompka (2004) ”Shaping the sociological Imagination. The Importance of Theory”, i Jeffrey Alexander m.fl. (red) *Self, Social Structure and Beliefs*, Berkeley: University of California Press, s. 254-267.

i en konkret undersökning, enligt Sztompka, och riktar sig snarare mot en inomvetenskaplig diskussion. De övriga tre däremot är av värde i en forskningssituation. Den förklarande teorin (*the explanatory theory*) som knyter samman teoriutveckling och empiriska undersökningar, är den mest centrala. Denna typ av teori svarar på faktiska forskningsfrågor och är därmed problemorienterad. Varför vissa saker händer och hur företeelser och fenomen skall förklaras är själva utgångspunkten för den förklarande teoriutvecklingen. Den heuretiska teorin (*heuristic theory*) handlar i hög grad om grundläggande perspektiv och ontologiska utgångspunkter. Heuretiska teorier finns alltid med i alla undersökningar oavsett om dessa är uttalade eller outtalade. Den fjärde och sista typen av teori, den analytiska (*analytical theory*), består av grundläggande begrepp, typologier och modeller som är användbara när förklarande teorier skall utvecklas, menar Sztompka. Dessa analytiska modeller har ofta växt fram ur empiriskt arbete och ur den förklarande teoriutvecklingen.

Den kritiska realismen som beskrevs i föregående kapitel är den heuretiska teori, som ligger till grund för avhandlingens ontologiska utgångspunkter och epistemologiska perspektiv. En analytisk teori, som har fungerat som ett centralt analysinstrument, är Archers morfogenetiska modell samt den teoriutveckling som lett fram till Archers diskussion om den inre konversationen och individens olika reflexiva förhållningssätt. Denna modell och de begrepp som Archer utvecklat använder jag i föreliggande avhandling i försöken att åstadkomma en förklarande (*explanatory*) teori om relationen mellan strukturella villkor och reflexivt handlande hos unga vuxna i spänningsfältet mellan arbete och föreställningar om självförverkligande.

Jag utnyttjar även en rad andra generella förklarande och analytiska teorier (exempelvis teorier om reflexivitet, klass och habitus etc.) och sätter dessa i relation till den empiri som tagits fram och de begrepp som växt fram ur empirin. Avhandlingen är därmed inte en studie som följer grundad teori som metodologisk princip. Däremot är ansatsen delvis inspirerad av vissa tekniker som formulerats inom ramen för grundad teori på så sätt att begrepp och relationer mellan begrepp har utvecklats ur det empiriska materialet genom kodning och genom ett medvetet arbete med teoretiska minnesanteckningar i anslutning till kodningen.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Beträffande kodning och memos, se exempelvis Barney G. Glaser (1978) *Theoretical Sensitivity*.

De biografiskt orienterade intervjuerna

Biografiskt orienterade intervjuer utgör alltså basen i det empiriska underlaget. Målet har varit att fånga respondenternas bakgrund och föreställningar om arbete och självförverkligande genom att låta respondenterna berätta relativt fritt om sina liv. Intervjuerna har varit semi-strukturerade¹⁰⁸ så till vida att ett antal grundteman och riktmärken är förberedda mot bakgrund av studiens huvudfråga. Dessa grundteman handlar dels om personens historia, nuvarande situation och syn på framtiden.

Fem övergripande teman har legat till grund för intervjuerna:

- *Det psykobiografiska temat* (deltagarnas bakgrund, uppväxt och relationer till bl.a. föräldrar och dessa faktorer koppling till självbild)
- *Det yrkesorienterade temat* (tidigare och aktuella val av utbildning och yrke)
- *Självförverkligande och arbete* (arbetets roll och betydelse i den enskildes liv)
- *Möjlighetshorisonter* (drömmar om framtiden och det goda livet)
- *Realiserbarhet* (möjligheter samt hinder för att förverkliga det goda livet)

Begreppet *psykobiografi* är i första hand hämtat från Derek Layder och hans diskussion om det sociala livets fyra grundläggande domäner. Det refererar till relationen mellan uppväxtvillkor, självidentitet och livserfarenheter.¹⁰⁹

Möjlighetshorisonter betyder i det här fallet föreställningar om det goda livet och arbetets roll samt medvetenheten om alla de alternativ som står till buds. Begreppet horisont har lånats dels från den filosofiska hermeneutiken och dels från Vincent Crapanzanos begrepp ”Imaginative Horizons”.¹¹⁰ Begreppet är också inspirerat av den tyske socialisationsforskaren Thomas Ziehes användning

---

¹⁰⁸ Tom Wengraf (2006) *Qualitative Research Interviewing*, London: Sage Publishing, s. 5.

¹⁰⁹ Derek Layder diskuterar fyra grundläggande domäner som präglar det sociala livet; contextual resources, social settings, situated activity och psychobiography. Se Derek Layder (2006) *Understanding Social Theory*, London: Sage Publishing.

¹¹⁰ Se exempelvis Hans Georg Gadamer (1981) *Truth and Method*, London: Sheed and Ward Stagbooks, s. 235-274. Se även Vincent Crapanzano (2004) *Imaginative Horizons: An essay in Literary-Philosophical Anthropology*, Chicago: University of Chicago Press. Enligt Crapanzano är identitetsskapandet en ständigt pågående process som delvis villkoras av den kulturella kontexten. Föreställningar eller föreställningshorisonter (*Imaginative Horizons*) utgör representationsformer för olika kulturella scheman eller sociala praktiker, men också för individuella utrymmen inom en och samma kontext. Föreställningar, drömmar och fantasier speglar den kultur de är producerade i samtidigt som det öppnar upp för en diskussion om vad som är individuellt och vad som är gemensamt.

av detsamma. Ziehe definierar möjlighetshorisonter som det bakgrundsvetande som är närvarande när ungdomar utvecklar föreställningar om det egna livet och de egna möjligheterna. Begreppet är i Ziehes fall knutet till frågan om individualiseringens konsekvenser för den enskilde i form av det han kallar kulturell friställning, en process som Ziehe hävdar har utvidgat ungdomars möjlighetshorisonter.¹¹¹

Realiserbarhet knyter an till den intervjuades upplevda möjligheter, svårigheter och hinder att realisera föreställningar om arbete och självförverkligande. Realiserbarhet är också ett begrepp som refererar till diskussionen om objektivt respektive subjektivt handlingsutrymme, dvs. till en analys av hur individen uppfattar och utnyttjar sitt handlingsutrymme i relation till de objektiva villkor som omger individen. En individs subjektiva handlingsutrymme kan alltså vara större eller mindre eller sammanfalla med det så kallade objektiva handlingsutrymmet.¹¹² I denna avhandling behandlas alltså denna problematik med hjälp av begreppet *realiserbarhet*.

Strategier syftar på de val som individen gör mot bakgrund av de upplevda möjlighetshorisonterna och realiserbarheten, dvs. hur individen hanterar spänningen mellan drömmar, möjligheter och hinder och hur denna symboliska och faktiska förhandling skall förstås.

Genom de biografiska intervjuerna har berättelser skapats som inte bara ökat förståelsen för den intervjuades liv och föreställningar. De belyser också den sociala verklighet som existerar utanför själva berättelserna.¹¹³ Spänningen mellan föreställningar om arbete och självförverkligande och den sociala värld som dessa är producerade i är själva föremålet för analysen, dvs. vad berättelserna säger om de strukturella villkor som råder och hur dessa villkor har bidragit till att forma individernas föreställningar.

---

¹¹¹ Thomas Ziehe (1986) "Inför avmystifieringen av världen: Ungdom och kulturell modernisering", i Mikael Löfgren & Anders Molander (red) *Postmoderna tider*, Stockholm: Norstedts förlag, s. 344-361.

¹¹² Gunnar Aronsson (1990) "Att vilja och att kunna: om villkoren för mänskligt handlande", i Gunnar Aronsson & Hans Berglind (red) *Handling och handlingsutrymme*, Lund: Studentlitteratur, s. 71-72. Exempel på objektivt handlingsutrymme kan vara utbildning eller formell befogenhet på arbetsplatsen. Subjektivt handlingsutrymme refererar följaktligen till hur individen upplever och hanterar dessa resurser och befogenheter. Man kan alltså uppleva sig som maktlös trots att man på ett "objektivt" plan inte är det.

¹¹³ Robert Atkinson (1998) *The Life Story Interview*, och Daniel Bertaux (red) (1981) *Biography and Society*.

Jette Steensen uttrycker det på följande sätt:

...the explanation of what is happening on the spot and understood by the actors and speakers on the spot is not to be found on the spot alone, because contextual frames do not only make an impact when they are perceived and expressed by the actors in a conversation. They also work as, and contribute in turn in setting up preconscious structures and frames from which everyday sense arises.¹¹⁴

Ambitionen är med andra ord att utifrån intervjuerna analysera de strukturer, processer och generativa mekanismer som respondenterna befinner sig i och påverkas av.

Intentionen i analysarbetet har varit att utnyttja en öppet redovisad teoritriangulering¹¹⁵, vilket i det här fallet innebär att olika teoretiska perspektiv prövas på det aktuella materialet och sätts i relation till de begrepp som genererats ur data.

In order to be taken seriously we need a framework that explicitly acknowledges the reality of structures behind stories and can engage in analysis of the interaction between agency and structure. Knowledge is to understand as well as explain meaning.¹¹⁶

Ur detta perspektiv kan studien betraktas som en kombination av en induktiv och en deduktiv ansats, dvs. att teori och begrepp som hämtats från befintlig generell teori har utnyttjas när material analyseras och tolkas samtidigt som begrepp och teori som vuxit fram ur data har använts för att tolka och analysera generell teori. Vanligtvis är denna rörelse mellan empiri, teori och inlånad generell teori, mellan data, begrepp/begreppsutveckling och förförståelse, det vanligaste och kanske också det mest realistiska sättet att beskriva en forskningsprocess. Utan stora berättelser finns inga små, och omvänt utan små berättelser konstrueras inga stora. Denna utgångspunkt ligger till grund för valet att redovisa en relativt sett omfattande teoretisk del i avhandlingsarbetet, som syftar till en analys av befintlig generell teori avseende förhållandet mellan samhällsförändring, arbete och individens föreställningar om självförverkligande.

---

¹¹⁴ Jette Steensen (2006) "Biographical Interviews in a Critical Realist Perspective", Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi, Aalborg University. (föredragsmanuskript), s. 7-8.

¹¹⁵ Se exempelvis Christer Stensmo (2002) *Vetenskapsteori och metod för lärare: en introduktion*, Uppsala: Kunskapsförlaget.

¹¹⁶ Jette Steensen (2006) "Biographical Interviews", s. 11.

Vilka är de intervjuade?

De 22 personer som intervjuats är alla 21-29 år gamla. De första som intervjuades deltog i den så kallade Kaospilotutbildningen i Malmö. Totalt intervjuades 10 personer. Valet av denna grupp skedde tidigt i processen. Då idén till avhandlingen i stor utsträckning växte fram i anslutning till diskussioner vid Institutionen för arbetsvetenskap om arbetslivets omstrukturering och i vilken utsträckning individualiseringsprocesser påverkade människors syn på arbete och övrigt liv, föll valet av studieobjekt på en grupp individer som representerade just denna förändring. Utbildningen beskriver sig själv och sin ambition på följande sätt:

Moderna organisationer efterfrågar människor som är duktiga på innovation och idéutveckling. Kaospiloterna är en treårig utbildning där studenterna arbetar både praktiskt och teoretiskt med att förstå kreativitet, idéutveckling, innovation, projekt- och grupprocesser samt ledarskap. Programmet är avsett för studenter som vill lära sig idéutveckling, innovation och entreprenörskap genom att arbeta praktiskt med nya aktiviteter. Det kan handla om att driva projekt eller starta eller vidareutveckla företag eller organisationer i ett samhälle och på en arbetsmarknad där välfärdssystem utsätts för påfrestningar och befolkningsstrukturer förändras. Kaospilotutbildningen syftar till att studenten ska erövra kompetenser som gör det möjligt för henne att utveckla en idé fram till ett resultat. Kaospiloten tränar sig i att sätta igång nya aktiviteter och driva processer som leder till nyskapande och organisations- eller samhällsutveckling. Kaospilotprogrammet utvecklades i Danmark i början av 1990-talet som en alternativ ledarutbildning.¹¹⁷

I takt med att provintervjuer genomfördes och frågeställningar arbetades fram, utvecklades också idén om att bredda underlaget för studien. Då målet i första hand inte var att beskriva Kaospilotutbildningen, utan att diskutera den mer generella frågan om unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande, så föreföll det rimligt att också intervjuva unga vuxna som inte befann sig inom en innovations- och idéutvecklingssfär, utan istället i en miljö som kan uppfattas som dess motsats. Valet föll på tillverkningsindustrin. Då kontakter fanns med Volvo i Göteborg fattades beslut om att utveckla undersökningen med en grupp från Volvos produktionslina. Ytterligare 12 personer valdes därmed ut. Ett avgörande argument var att en jämförelse mellan två grupper som skiljer sig åt beträffande livsval och kontext skulle leda till en möjlighet att *skilja de nödvändiga, konstitutiva, villkoren från mer tillfälliga förhållanden*¹¹⁸,

---

¹¹⁷ Kaospiloternas hemsida vid Malmö Högskola. <http://www.edu.mah.se/SKAPK/> (2006-10-02).

¹¹⁸ Berth Danermark m.fl. (1997), s. 164-165.

beträffande relationen mellan strukturella villkor, arbete och föreställningar om självförverkligande.

Urvalet av intervjupersoner har skett genom att forskningsidén översiktligt presenterats för kaospiloterna och en större grupp anställda vid Volvo Cars produktionslina i Göteborg. I kaospiloternas fall har de personer som förklarats sig vara villiga att intervjuas fått skriva upp sig på en lista. Utifrån denna lista har därefter individer valts ut utifrån två kriterier. Dels att de befinner sig i åldersspannet 21-29 och dels att en jämn könsuppdelning uppnås. Vid Volvo presenterades idén på ett liknande sätt och produktionsledarna i monteringsfabriken tog därefter på sig uppgiften att samordna intervjuerna med dem som förklarade sig vara villiga att ställa upp. I inget av fallen var det något problem att få frivilliga. Det handlade snarare om att begränsa antalet intervjuer i ett skede då en rimlig så kallad mättnad hade uppstått under analysarbetet.

Intervjuerna har i de flesta fall genomförts på plats, dvs. i kaospiloternas utbildningslokaler samt på arbetsplatsen (Volvo). En av intervjuerna med en deltagare i Kaospilotutbildningen ägde rum i Göteborg (universitetets lokaler). Alla de 22 deltagarna har intervjuats under en till två timmar och samtalen har spelats in på band, parallellt med att minnesanteckningar har skrivits. Ett urval av deltagarna har därefter intervjuats en andra gång. Urvalet har skett mot bakgrund av den kodning som genomförts i anslutning till första intervjun och personer som valts ut för en andra intervju utifrån denna kodning har bedömts som särskilt relevanta ur ett teoriutvecklingsperspektiv, dvs. personer som på ett tydligt sätt gav uttryck för de tendenser som framträdde i de inledande intervjuerna. Även den andra intervjuomgången har ägt rum på plats och dessa intervjuer har omfattat en till två timmars samtal. Alla intervjuer har transkriberats i sin helhet. Tolkningen av intervjumaterialet har skett genom en inledande öppen kodning och därefter en selektiv kodning. Efter den selektiva kodningen har ytterligare intervjuer genomförts som lett fram till begrepp och teoretiska antaganden. Mot bakgrund av de teoretiska antaganden som växt fram har en teoretisk sampling genomförts där relevant generell teori konfronterats med det framväxande materialet. Den avslutande fasen i arbetet har inneburit en renodling av den teoretiska modellen genom retroduktion.¹¹⁹

---

¹¹⁹ Retroduktion: ”Att argumentera sig fram till de egenskaper som måste finnas för att denna företeelse skall vara möjlig”, Ibid., s. 311.

Hur intervjuerna gått till

Som vi såg inledningsvis i detta avsnitt så har intervjuerna utgått från fem grundläggande teman. Dessa teman har präglat intervjuerna på så sätt att jag som intervjuare medvetet valt att styra samtalen mot dessa teman i den utsträckning de inte utvecklats av den intervjuade själv. Jag använder här ordet samtal, eftersom intervjuerna delvis utvecklats till ett samtal runt de på förhand utarbetade aktuella temana. Utvecklingen av dessa teman är knutna till syfte och frågeställningar, men även baserade på ett antal perspektiv om samhällsförändring som kort introducerades inledningsvis och som mer utförligt kommer att presenteras i nästa kapitel.

Intervjuerna har inletts med en kort presentation av avhandlingens syfte och det förhållandet att det inte är den specifika arbetsplatsen i sig som är intressant, utan den intervjuade som person. Intervjuerna har därefter startat med att den intervjuade ombetts att berätta om sin bakgrund, uppväxt och varför hon/han befinner sig på respektive arbetsplats/utbildning. Detta har i de flesta fall lett till en inledande berättelse om i första hand skolgång och uppväxt. Nästa fråga har rört föräldrars och mor- och farföräldrars yrke och livsval om detta inte kommit upp spontant. I flera fall har dock intervjuerna inte följt en strikt kronologisk ordning, utan de har fått utvecklas relativt fritt mot bakgrund av den intervjuades preferenser. Följdfrågor har hela tiden ställts om den intervjuade berört områden som tangerar undersökningens syfte och frågeställningar. Följdfrågorna har tagit sig följande uttryck:

- Berätta mer...
- Hur menar du då?...
- Du sa tidigare att... kan du berätta mer om hur du tänker ...

I vissa fall har min önskan om förtydligande lett fram till en alternativ tolkning och därefter en följdfråga, exempelvis:

- Menar du att du egentligen inte vill... eller har jag missuppfattat dig?
- Du säger att... är viktigt för dig. Kan du berätta mer om varför ...
- Om jag förstätt dig rätt så menar du... men får inte detta betydelse för...

Detta innebär att intervjuerna i vissa lägen övergått till något som kan liknas vid ett samtal och det innebär givetvis också att jag som intervjuare påverkat den intervjuades berättelse i en viss riktning. Det kan dock inte liknas vid den form av intervju som Jaber Gubrium och James Holstein förespråkar (*active interviewing*)¹²⁰ och som innefattar en gemensam meningsskapande process där intervjuaren och den intervjuade aktivt arbetar med tolkningar av det som sägs. Däremot har inte undersökningens syfte och frågeställningar på något sätt undanhållits de intervjuade, vilket givetvis i sig är en styrande faktor som bidragit till berättelsernas karaktär och innehåll.

Det yrkesorienterade temat har i de flesta intervjuer blivit en naturlig del i berättelserna. I de fall det inte klargjorts har följdfrågor ställts i form av:

- Men vad gjorde du innan du började där då?
- Vad fick dig att söka dig till...
- Varför slutade du... du hade ju precis utbildat dig?
- Hur såg dina föräldrar på detta?
- Du sa tidigare att din morfar hade valt... är det något som påverkat dig?

De teman som handlat om arbete, möjlighetshorisonter och självförverkligande har i många fall utvecklats spontant. I synnerhet gäller detta intervjuerna med kaospiloterna. Alla har dock fått följande frågor:

- Berätta vad du tycker är ett bra arbete!
- Om du helt fritt får fantisera om din framtid och ditt liv utan att bekymra dig om eventuella hinder på vägen: Hur ser din drömtillvaro ut om 15 år?

Dessa frågor har i vissa fall följts upp med frågor som exempelvis har sett ut på följande sätt:

- Vad kan du absolut inte tänka dig att arbeta med?
- Du säger att arbetet ska ha... betydelse. Betyder det att...
- Vilken plats har en eventuell familj i ditt liv om 15 år...

---

¹²⁰ Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (1996) *The Active Interview*, London: Sage Publications.

- Hur ser du på lön och pengar då?
- När du säger att... hur menar du då... berätta mer.

I relation till det avslutande temat som berör upplevda eller faktiska hinder och möjligheter samt strategiska överväganden i relation till dessa, dvs. det jag kallar realiserbarhet, har följande frågor ställts under samtliga intervjuer:

- Tror du att du kommer att nå dit du vill?
- Vad ser du som det största hindret på vägen mot de mål du har?

Dessa frågor har i vissa fall lett till en rad följdfrågor. Exempelvis:

- Varför är... ett hinder?
- Har du några tankar om hur du skall lösa detta?
- När du funderar på dessa saker, hur tänker du då?

Intervjuerna har alltså varit mycket löst strukturerade och kretsat kring de ovan nämnda områdena. Följdfrågorna har i hög grad ställts mot bakgrund av den situation som uppstått under intervjun. Dels har de byggts på undersökningens syfte och frågeställningar och dels på de centrala begrepp som utvecklats under det att intervjuerna successivt analyserats. Detta har bland annat inneburit att intervjuerna efter hand blivit mer styrda. Följdfrågorna har därmed blivit allt mer genomtänkta ju längre studien pågått. Delvis är detta ett förfarande som har sitt ursprung i grundad teori. Grundtanken är att tolkningsarbetet skall starta direkt och målet är att arbeta fram ett antal centrala begrepp (teoretiska koder) som i sin tur påverkar utformandet av nästa intervju osv. I mitt fall har detta arbetssätt fått betydelse för de följdfrågor som ställts. Exempel på begrepp som vuxit fram ur kodningen av intervjuerna har varit:

- Autonomi
- Ambivalens
- Rädsla
- Personliga värderingar
- Konstruktion av de egna villkoren

Detta har i sin tur betytt att följdfrågorna successivt har riktats in mer mot dessa begrepp. I vissa fall har detta lett till att vissa framarbetade begrepp har fått överges. I andra fall har det aktuella begreppets betydelse stärkts, vilket lett till en fortsatt analys. Detta har i praktiken inneburit att de intervjuer som genomfördes avslutningsvis innehöll följdfrågor av följande typ:

- Vad är det som gör dig mest rädd när du tänker på framtiden?
- Den du uppfattar att du är och det du jobbar med... är det något som hänger samman?
- Du säger att arbetet betyder... men samtidigt längtar du efter... hur tänker du då?

I relation till de unga vuxna som intervjuats vid Volvos produktionslina har ett antal kompletterande begrepp växt fram ur de kodade intervjuerna, begrepp som delvis sammanfaller med kaospiloternas men som också innebär att centrala spänningsförhållanden framträder som speglar förhållandet mellan strukturella villkor och föreställningar om arbete och ett bra liv. Detta har i synnerhet påverkat de intervjuer som genomfördes på Volvo. Exempel på sådana begrepp är:

- Gemenskap
- Osäkerhet
- Exploatering
- Beroende

Detta har i Volvofallen lett till delvis andra följdfrågor, exempelvis:

- Du säger att arbetskamraterna är viktiga... berätta på vilket sätt ...
- Att vara arbetare som du beskriver... är det något som du identifierar dig med?
- Du säger att du saknar motivation... vad skulle få dig motiverad då?
- Det är svårt att utbilda sig till... hur tänker du då?

Av de intervjuade personerna är 12 kvinnor och 10 män. Under intervjuerna har jag inte anlagt ett medvetet genusperspektiv på så sätt att detta har påverkat

utformningen av följdfrågorna. Två av de intervjuade har invandrarbakgrund, en av dessa kommer från ett annat nordiskt land och den andra kommer från ett utomeuropeiskt land. Endast en av de intervjuade har barn. Mindre än hälften av de intervjuade är sammanboende med en partner, men de flesta har ett förhållande.

Forskningsprocessen

I efterhand ser mycket av det som presenteras i en avhandling strömlinjeformat och självklart ut. I verkligheten är dock forskningsprocessen krokig. Föreliggande studie är inget undantag. Den förförståelse som gav upphov till valet av ämne, empiri och metod, var från början präglad av individualiseringstesen. Valet av kaospiloterna gjordes mot bakgrund av den diskussion som fördes kring de allt mer individualiserade livsvillkoren. När avhandlingsprojektet planerades var det dock inte självklart att det just skulle bli kaospiloterna. Det handlade i första hand om att undersöka en grupp unga vuxna som valt att realisera olika privata eller personligt färgade livsprojekt för att förstå hur de tänkte och vilka faktorer som förklarade olika livsval och strategier.

En viktig inspirationskälla var den norske sociologen Sverre Moes tankar om väsentliga framtida forskningsteman som han 1995 lyfte fram i boken *Sociologisk teori* och som hela tiden funnits med i bakhuvudet när avhandlingsprojektet utformades. Moe ansåg bland annat att följande frågor borde ställas:

Hur hanteras det paradoxala förhållandet mellan autonom självregissering och masshällets standardiserade drag? Hur ”fria” är moderna människor? Hur hanterar de ambivalensen mellan frihet och ansvar, autonomi och förpliktelser? Vilka svar (och grunder för dessa svar) ger moderna människor på frågan om hur man skall vara?¹²¹

Det Moen pekar på är de paradoxer som ligger inbäddade i individualiseringstesen. Att i någon mån synliggöra och undersöka ovanstående frågor var alltså utgångspunkten, en utgångspunkt som följaktligen ledde fram till valet av de två till synes olika grupperna. Det fanns och finns fortfarande argument för att andra grupper kunde eller borde ha valts, men det finns också, som jag ser det, goda skäl till varför det blev som det blev. När det gäller de

---

¹²¹ Sverre Moe (1995) *Sociologisk teori*, Lund: Studentlitteratur, s. 262.

teoretiska perspektiv och modeller som utnyttjats i analysen så har jag sökt hjälp och stöd under det att analysen av intervjuerna fortskridit. Vissa perspektiv spelade redan inledningsvis en stor roll, exempelvis Archers teoriutveckling, medan exempelvis Layders perspektiv och Andy Furlongs och Fred Cartmels forskning¹²² och analyser av unga vuxnas situation efterhand blev allt viktigare som ett led i analysarbetet.

Detta var ett mycket kort försök att skildra hur och varför avhandlingen har kommit till. I den avslutande diskussionen kommer jag att återkomma till dessa frågor och försöka se dem i ljuset av de resultat och slutsatser som växt fram under denna studie. Men för att inte gå händelserna i förväg så avslutar jag detta kapitel med en sammanfattning och en kort introduktion till det som komma skall.

Sammanfattning

I kapitel tre har de teoretiska och metodologiska utgångspunkter som denna avhandling lutar sig mot lyfts fram. I kapitel fyra har metodfrågorna och de empiriska utgångspunkterna behandlats. Avhandlingen bygger, som vi sett, i huvudsak på biografiskt orienterade intervjuer som analyserats genom ett kodningsförfarande, men som också konfronterats med befintliga perspektiv inom ämnet. Analysarbetet är med andra ord inspirerat av grundad teori, men det avviker på väsentliga punkter från den grundade teorins ursprungsidé på så sätt att befintliga teorier och perspektiv hela tiden påverkat analysarbetet. I praktiken har detta inneburit en pendling mellan ett induktivt och ett deduktivt förhållningssätt.

***

Nästa kapitel kommer att behandla samhällsutvecklingen och hur arbetets roll och karaktär har förändrats. Detta innebär att ett antal försök att fånga dessa processer kommer att lyftas fram och diskuteras. Den pågående diskussionen om samhällsutvecklingen har resulterat i ett antal försök att presentera olika övergripande perspektiv. Detta har bland annat lett till ett antal nya begrepp vars syfte är att karaktärisera detta ”nya”. Diskussionen om det så kallade postindustriella samhället har lett vidare till begrepp som senmodernitet och

---

¹²² Andy Furlong & Fred Cartmel (2007) *Young People and Social Changes New Perspectives*, Buckingham: Open university press. Furlongs och Cartmels perspektiv kommer att presenteras närmare i kapitel sex.

nätverkssamhälle. Försök har gjorts av samhällsteoretiker att fånga de processer som pågår med hjälp av bland annat begrepp som individualisering och reflexiv modernisering. Nästa kapitel kommer att diskutera dessa försök och förslag och spegla dem i ljuset av ett kritiskt realistiskt perspektiv.

ARBETE OCH SOCIAL FÖRÄNDRING

With the institutional transformations Western capitalism has undergone in the past twenty years, the ideal of a self-realization pursued throughout the course of a life has developed into an ideology and productive force of an economic system that is being deregulated: the expectations individuals had formed before they began to interpret their own lives as being an experimental process of self-discovery now recoil on them as demands issuing from without, so that they are explicitly or implicitly urged to keep their options regarding their own decisions and goals open at all times.¹²³

Axel Honneth sammanfattar i ovanstående citat det som i andra sammanhang skulle beskrivas som det *senmoderna*¹²⁴ eller *postindustriella*¹²⁵ samhällets krav på individen. I synnerhet berör han frågan om de individualiserade livsvillkor som allt fler människor tvingas hantera i vår del av världen. Inom samhällsteorin och i synnerhet inom sociologin har debatten om vad som kommer att efterträda det klassiska industrisamhället varit het och omfattande. En rad försök att sammanfatta utvecklingen, men också förutspå framtiden, har presenterats. I detta kapitel kommer några av dessa förslag och perspektiv att presenteras och kritiserats. Jag kommer att argumentera för att de individualiserade livsvillkoren inte kan ses som uttryck för en upplösning av de strukturella villkoren, utan snarare som uttryck för förändrade strukturella villkor.

---

¹²³ Axel Honneth (2004) "Organized Self-Realization: Some Paradoxes of Individualization", i *European Journal of Social Theory*, 7:4, s. 463-478, s. 474.

¹²⁴ Begreppet senmodern utgör delvis en kritik av begreppet postmodern i det att flera teoretiker hävdar att vi befinner oss i en "sen" eller mogen fas av det så kallade moderna. Se exempelvis Anthony Giddens (1996) *Modernitetens följder*, Lund: Studentlitteratur och Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash (1994) *Reflexive Modernization*, Oxford: Polity Press. Zygmunt Bauman lanserar av liknande skäl begreppet "Flytande modernitet", Zygmunt Bauman (2007) *Flytande rädsla*, Göteborg: Daidalos. Begreppet "senmodern" signalerar att vi fortfarande befinner oss i det "moderna", men i en sen fas som innebär att en rad centrala sociala och kulturella mönster och föreställningar har förändrats.

¹²⁵ Begreppet lanserades på allvar av sociologen Daniel Bell (1973) i boken *The Coming of Post-Industrial Society*, New York: Basic Books. För en översikt över den diskussion som startade i och med detta, samt de teorier om det postindustriella samhället som utvecklats, se exempelvis Krishan Kumar (1995) *From Postindustrial to Post-Modern Society*, Oxford: Blackwell. *Postindustriell* skall i det här sammanhanget förstås som en tyngdpunktsförskjutning som signalerar att den traditionella industrin (i första hand tillverkning), dvs. fabriksarbetet, inte längre är den dominerande sysselsättningskapande sektorn. Se exempelvis Jonathan Gershuny & Ian Miles (1983) *The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies*, London: Frances Pinter.

Beträffande begreppet *senmodern* så används det idag i första hand för att beskriva det moderna samhällets slutfas, en fas som präglas av en uppluckring av traditioner, sociala identiteter och kategorier. I denna avhandling kommer begreppet *senmodern* att till och från användas för att beskriva tiden efter den ekonomiska omstruktureringsfas och kris som inleddes i samband med oljekriserna på 1970-talet.¹²⁶ Krisen blev också upptakten till det som ibland kallas för den tredje industriella revolutionen i och med mikroelektronikens utveckling och i dess spår informationsteknologin.¹²⁷ Att den tredje industriella revolutionen påverkat arbetslivet är alla eniga om. En central fråga är dock på vilket sätt dessa övergripande förändringar har påverkat människors arbete i praktiken och i vilken utsträckning arbetets roll och betydelse i människors liv har förändrats.

Arbetets roll och betydelse

Vad är då arbete och vad betyder det för människor? Att arbetet påverkar våra liv är ju en uppenbar sanning och att produktionssätt och arbetsförhållanden påverkat människors sätt att organisera sina liv och uppfatta världen är ju också ett faktum som måste betraktas som en vedertagen sanning. Arbetet så som det såg ut före industrialismens genombrott, dvs. då ca 90 procent av befolkningen arbetade inom jordbruket, präglades av en låg grad av arbetsdelning och en direkt koppling mellan det människor producerade och det som konsumerades. Att försörja sig själv innebar med andra ord något annat – och mycket mer konkret – än att få en regelbunden lön. Samhället och dess institutioner och sociala relationer var i hög grad knutna till det självförsörjande jordbrukets villkor och produktionssätt. Den omvälvning som industrisamhället förde med sig innebar inte bara en ökad arbetsdelning och en omdefiniering av tanken på att försörja sig själv. Introduktionen av arbetsdelning och lönearbete innebar också dramatiska demografiska och sociala förändringar.

Produktionssätt och sociala förhållanden, institutionella ramar och sociala och kulturella föreställningar har alltid hängt samman. Fritt översatt till en kritisk realistisk begreppsapparat kan man säga att handlingar i världen och föreställningar om den aldrig äger rum i ett vakuum. De uppstår alltid i relation till de

---

¹²⁶ För en utförlig diskussion om dessa kriser och deras betydelse, se exempelvis Lennart Schön (2006) *Tänkar om cykler: Perspektiv på ekonomin, historien och framtiden*, Stockholm: SNS Förlag. I relation till den svenska ekonomin se Lennart Schön (2001) *En modern svensk ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm: SNS Förlag.

¹²⁷ Lennart Schön (2006) s. 76.

strukturella villkor som råder. Karl Marx visade att den materiella basen, dvs. de produktionsförhållanden som råder i ett samhälle, i hög grad påverkar de institutioner, relationer, föreställningar och ramverk som genomsyrar människors liv. Han synliggjorde också den strukturellt betingade motsättningen mellan arbete och kapital i det framväxande industrisamhället samt dess betydelse för människors olika livsvillkor, makt och inflytande.

Arbetet i industrisamhället blev ett arbete som för många upplevdes som alienerande.¹²⁸ Den lönearbetande delen av befolkningen hade ingen eller liten kontroll över vad som skulle produceras och på vilket sätt arbetet skulle genomföras. Grovt förenklat skulle man kunna säga att arbetet tog steget från att ha varit något nödvändigt men naturligt till något nödvändigt men onaturligt. Denna process skapade också motbilder, rörelser och föreställningar om ett annat och bättre samhälle, där arbetet på nytt skulle upplevas som naturligt och meningsfullt. I spåren av industrisamhällets framväxt och den allt mer utvecklade arbetsdelningen föddes med andra ord en rad funderingar kring arbetets innehåll och mening. Den framväxande arbetarrörelsen riktade inte enbart sin uppmärksamhet mot arbetsförhållanden och löner. Även arbetets innehåll och mening blev föremål för diskussion. Jan Ch Karlsson lyfter i boken *Begreppet arbete* fram frågan om arbetets mening och betydelse och han visar hur denna diskussion i hög grad var knuten till industrisamhällets framväxt. Karlsson skriver:

...först mot bakgrund av det kapitalistiska lönearbetet och industrisamhället har utopier om arbetets avskaffande blivit mer konkreta, samtidigt som de bytt karaktär från lättja till verksamheter i frihetens sfär.¹²⁹

Karlsson för i boken också en diskussion om de incitament som ligger till grund för människors vilja att arbeta i ett samhälle präglad av lönearbete och en grundläggande motsättning mellan arbete och kapital. Karlsson hänvisar bland annat till den incitamentstypologi som utvecklats av Mats Friberg.¹³⁰ Friberg skiljer på följande fyra grundläggande drivkrafter för arbete:

---

¹²⁸ Med alienation menas i det här sammanhanget en upplevelse av maktlöshet, meningslöshet och främlingskap inför arbetet. Se exempelvis Melvin Seeman (1983) "Alienation Motifs in Contemporary Theorizing: The Hidden Continuity of the Classic Themes", *Social Psychology Quarterly*, 46:3, s.171-184.

¹²⁹ Jan Ch Karlsson (1986) *Begreppet arbete: Definitioner, ideologier och sociala former*, Lund: Arkiv, s. 118.

¹³⁰ Ibid., s. 100-111. Beträffande Fribergs typologi, se Mats Friberg (1975) "Är lönen det enda som sporrar oss att arbeta", *Sociologisk forskning*, 13:1.

- Tvång (hot om våld etc.)
- Materiella drivkrafter (belöningar)
- Normativa drivkrafter (moralisk och/eller social tillfredställelse)
- Inherent drivkrafter (inneboende i arbetet i sig)

De normativa drivkrafterna kan dels ses mot bakgrund av nödvändiga sociala behov såsom behovet av att införlivas i en grupp eller att bli en del av ett sammanhang¹³¹ (involvering och identifikation) och dels mot bakgrund av mer internaliserade faktorer som är knutna till en personlig moraluppfattning. Drivkrafterna – i synnerhet de normativa – utvecklas och reproduceras genom den socialisationsprocess som människor på ett eller annat sätt genomgår under sin uppväxt, men även under sitt vuxna liv. Socialisation innebär ur detta perspektiv en förberedelse- och anpassningsprocess hos individen för att på bästa sätt motsvara de förväntningar som ”samhället” och omgivningen har på den enskilde. Denna process innebär en kontinuerlig konflikt och balansakt mellan samhällets krav och individens önskan om autonomi och socialisationen blir en central del i individens psykobiografi. I grunden är det alltså en fråga om individens integrering i det omgivande samhället där socialisationen kan ses som en dubbel process, som både innebär anpassning till en social gemenskap, men också en utveckling av den självständiga individen.¹³² Det är alltså en fråga både om anpassning och individuation¹³³ på en och samma gång. Att arbeta är i denna process en normal företeelse som vanligtvis inte ifrågasätts. Arbetet ger försörjning, mening och tillhörighet. Att inte arbeta betraktas däremot som onormalt, osunt och suspekt.

Om vi lämnar den socialisationsteoretiska sidan av saken så kan man konstatera att arbetet och arbetets innehåll, kvalitet och status, också är något som i hög grad upptar våra tankar. Arbetet och de relationer som råder på arbetsmarknaden är en del av den sociala struktur som både möjliggör och

---

¹³¹ Marie Jahoda visade exempelvis genom sin berömda studie i byn Marienthal vilka negativa psykologiska och sociala konsekvenser arbetslösheten fick vid sidan om de rent materiella effekterna. För en sammanfattning av de perspektiv som Jahoda utvecklade kring detta, se Marie Jahoda (1982/2009) *Employment and Unemployment. A Social Psychological Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press. Se även Sean Sayer (1989) “The Need to Work: a perspective from Philosophy”, i R. E. Pahl (red) *On Work: Historical, Comparative and Theoretical Approaches*, Oxford: Basil Blackwell. Beträffande relationen mellan arbete och fri tid, se exempelvis Anna-Lena Haraldson (2004) *Skapande av tid och mening: En socioexistentiell analys*, Karlstad: Karlstad University Studies.

¹³² Michael Allvin (1997) *Det individualiserade arbetet*, Stockholm: Symposion, s. 104.

¹³³ dvs. den psykologiska process som leder till en utveckling av den individuella personligheten.

begränsar individen och som tvingar individen att reflexivt överväga olika alternativ och mobilisera resurser av olika slag. Det är också en arena för agenskap där strukturella förhållanden kan påverkas, förändras och utvecklas. Arbetet är, för att återknyta till Derek Layder, en del av den sociala omgivningens domän och inom ramen för arbetet uppstår också ständigt en rad situerade aktiviteter, som både kan verka hindrande och möjliggörande ur ett handlingsperspektiv.

Individualiseringsteser

Det goda arbetet, den goda arbetsmiljön och möjligheten att känna tillfredsställelse på sin arbetsplats har länge satts i fokus i synen på relationen mellan individen och det arbete han eller hon skall utföra. Delvis har detta berott på den betydelse forskningen har tillmätt arbetet som socialisationsarena. Likaså har tidigare forskning om arbete till stor del byggts på en tydlig skiljelinje mellan yrkesliv och privatliv som inte alltid speglar den verklighet som man sagt sig vilja fånga.¹³⁴

Det senmoderna samhällets förändrade krav på individen har dock inlett en process mot ökad självreglering och individuellt ansvar, samtidigt som traditionella kollektiva gemenskaper och traditioner har försvagats. Detta har också fått konsekvenser ur ett socialisationsteoretiskt perspektiv.¹³⁵ Socialisationsforskaren Thomas Ziehe argumenterade redan på 1980-talet för att en sådan förändring inte bara var på väg, utan var ett faktum, och att den i första hand blev synlig i den flora av olika subkulturella uttryck som utvecklades inom ungdomskulturen.¹³⁶ Ziehe menade att vi kunde se början på ett nytt kulturellt klimat som i hög grad kunde förklaras mot bakgrund av den avtraditionalisering som präglade västvärlden.

I traditionella, auktoritära samhällen är det subjektiva huvudproblemet att 'jag vill för mycket' (förbjudna, syndiga icke ståndsmässiga saker). Nu, i vårt

---

¹³⁴ Bland andra Wendy Bottero (2005) diskuterar detta i artikeln "Interaction distance and the social meaning of occupations" och understryker behovet av "a new sociology of work", i Pettinger m.fl. (red) *A new Sociology of Work*, Oxford: Blackwell.

¹³⁵ Walter R. Heinz lanserar i anslutning till detta begreppet "self-socialization". Se Walter R. Heinz (2002) "Self-socialization and post-traditional society", i Settersten & Owens (red) *Advances in Life Course Research* 7, s. 41-64.

¹³⁶ Thomas Ziehe (1986b) *Ny Ungdom. Om ovanliga läroprocesser*, Malmö: Norstedts förlag.

kulturella klimat, är det subjektiva huvudproblemet i stället att 'jag uppnår för lite'.¹³⁷

Konsekvensen av denna "friställning" från traditionella sammanhang leder enligt detta perspektiv till en konflikt mellan det moderna samhällets utvidgade möjligheter och upplösta gränser och individens förmåga att realisera dessa möjligheter. Denna konflikt mellan möjligheter och realiserbarhet utgör ett centralt tema i diskussionen om individualiseringens konsekvenser. Hur definieras då begreppet individualisering?

Individualiseringstenen gör gällande att vi idag i allt högre grad måste konstruera egna personliga gränser samt planera, genomföra och ta ansvar för både det egna arbetet och konstruktionen av ett "hållbart" familjeliv.¹³⁸ I takt med att arbetsorganisation, regelverk och kollektiva gemenskaper löses upp blir både arbete och övrigt liv "gränslöst".¹³⁹ Från att tidigare ha utfört arbetsuppgifter vars mål och resultat individen själv inte var ansvarig för, tvingas idag allt fler människor att själva planera, utföra och ta ansvar för sina handlingar i arbetslivet.¹⁴⁰ Den enskilda individen blir därmed ansvarig för sin egen roll i systemet samtidigt som denna roll måste förankras i den egna personen. Individens val i arbetet måste därför motiveras med hänvisning till den egna moraliska föreställningen om vad som är rätt samtidigt som valet måste spela en funktionell roll i samhället.¹⁴¹ En tänkbar konsekvens av detta skulle kunna vara att allt fler på arbetsmarknaden känner ett behov av att kunna förena olika livsprojekt,¹⁴² dvs. att arbete, familjeliv och fritid på något sätt måste kunna kombineras. En annan

---

¹³⁷ Thomas Ziehe (1986a) "Inför avmystifieringen av världen: Ungdom och kulturell modernisering", i Andersson, Löfgren & Molander (red) *Postmoderna tider*, Stockholm: Norstedts förlag, s. 348. Se även Fredrik Miegel & Thomas Johansson (red) (1994) *Mardrömmar och önskedrömmar: Om ungdom och ungdomlighet i nittioalets Sverige*, Stockholm: Symposion.

¹³⁸ Se exempelvis Arlie R. Hochschild (2001) *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*, New York: Henry Holt and Company.

¹³⁹ Se Michael Allvin m.fl. (2006) *Gränslöst arbete – socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*. Malmö: Liber samt Gunnar Aronsson (2005) "Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser", i *Tvärsnitt* 2:05.

¹⁴⁰ Richard Florida (2005), menar, i *Den kreativa klassens framväxt*, Göteborg: Daidalos, till och med att vi idag ser en helt "ny" klass växa fram. Han menar att de kreativa individualisterna har åstadkommit genomgripande förändringar i vårt sätt att arbeta och utvecklat nya värderingar och drömmar som omformat synen på det "goda" arbetet. Den kreativa klassen är idag den i särklass främsta tillväxtskaparen, menar Florida. Den traditionella synen på vilken jordmån som gynnar ekonomisk tillväxt gör vanligtvis gällande att låga skatter, stabila institutioner och en hög grad av socialt kapital (dvs. tillitsfulla sociala relationer) är centrala. Det Florida gör, genom ett omfattande empiriskt material, är att understryka den förbisedda betydelsen av en individualiserad och tolerant miljö, som tycks locka kreativa individualister. I dessa miljöer tycks också den ekonomiska tillväxten vara hög.

¹⁴¹ Michael Allvin (1997) *Det individualiserade arbetet*.

¹⁴² Med livsprojekt avses här den strategiska användningen av livsvals- och livsstilsmöjligheter för att nå långsiktiga mål som bygger på en föreställning om hur man önskar att ens liv skall gestalta sig (jmf Giddens 2005).

konsekvens skulle kunna vara att arbetet i högre grad blir ett instrument för självförverkligande och i sig blir det dominerande livsprojektet.

Sociologen Ulrich Beck, som kanske är den främste förespråkaren för individualiseringstesen, menar att individualisering innebär att traditionella kollektiva gemenskaper, såsom klasstillhörighet och familj, försvagas och att individen ställs inför ett allt större ansvar att utforma och planera sitt liv på egen hand.¹⁴³ Detta innebär bland annat att den egna ”klassen”, den lokala gemenskapen och familjen som tidigare utgjorde en tolkningsram för vad som var möjligt och önskvärt, inte längre är ett riktmärke för hur det egna livsprojektet skall utformas. Istället står individen i ökad utsträckning ensam och tvingas konstruera sig själv och skapa de gemenskaper som förhoppningsvis innebär ett stöd och ett riktmärke.¹⁴⁴

Individualiseringstesen har i vissa fall blivit kritiserad för att propagera för en nyliberal filosofi och för att bortse från reella klasskonflikter och social ojämlikhet.¹⁴⁵ Ibland har den också sammanblandats med begreppet individuation som handlar om individens psykologiska frigörelse från föräldrar. En stor del av denna kritik bygger på missförstånd.¹⁴⁶ Individualisering är ett begrepp som försöker fånga en historisk förändringsprocess. Klass behandlas utförligt av exempelvis Beck och den slutsats han drar är att klass som kollektiv identitet försvagas, men ojämlikheten består. Det är snarare relevant, menar Beck, att tala om ett individualiserat klassamhälle, där individen på grund av arbetsmarknadens omstrukturering till följd av globaliseringsprocessen står allt mer ensam utan att kunna förlita sig på tidigare kraftfulla kollektiva gemenskaper.¹⁴⁷ De sociala riskerna individualiseras och den enskilde får bära ett

---

¹⁴³ Se bland annat Beck Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage Publications och Beck & Beck Gernsheim (2005) *Individualization*, London: Sage Publications. Se även Anthony Giddens (1995) *Intimitetens omvandlingar*, Giddens (1996) *Modernitetens följder*, Lund: Studentlitteratur, och Giddens (1997) *Modernitet och självidentitet*, Göteborg: Daidalos.

¹⁴⁴ Beck, Giddens & Lash (1994), Ulrich Beck & Elisabeth Beck-Gernsheim (2005), Ulrich Beck (2000), Anthony Giddens (2005), Michael Allvin (1997).

¹⁴⁵ Se exempelvis Gabe Mythen (2005) ”Employment, individualization and insecurity: Rethinking the risk society perspective”. *The Sociological Review*, 53:1, s. 129-149. Se även Julia Brannen & Ann Nilsen (2005) ”Individualisation, choice and structure: a discussion of current trends in sociological analysis”, *The Sociological Review*, 53:3, s. 412-428. I Sverige har exempelvis Mattias Bengtsson (2008) *Individen stämplar in: Arbetet, facket och lönen i sociologisk belysning*, Göteborg: Göteborg studies in Sociology, kritiserat tesen och menar att individualiseringen är en klassfråga.

¹⁴⁶ För en utförlig diskussion om dessa missförstånd, se Cosmo Howard (red) (2007) *Contested Individualization: Debates about Contemporary Personhood*, Hampshire: Palgrave Macmillan.

¹⁴⁷ Beträffande behovet av en omtolkning av klassbegreppet, se även Mike Savage (2000) *Class Analysis and Social Transformation*, Buckingham: Open University Press, Fiona Devin m.fl. (red) (2005) *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyle*, Hampshire: Palgrave Macmillan, och Andrew Sayer (2005) *The Moral Significance of Class*, Cambridge: Cambridge University Press.

allt större ansvar för sin egen välfärd och trygghet. En ny relation kan sägas ha uppstått mellan individen och samhället där individens ansvar, men också i viss mån frihet, har ökat på bekostnad av den trygghet som tidigare kollektiva gemenskaper utgjorde.

Kritik har också riktats mot individualiseringstesens bristande empiriska förankring. Denna kritik är delvis relevant i synnerhet då en rad generella slutsatser har grundats på mycket begränsade empiriska studier. Det finns dock goda exempel på empiriska studier som gjorts med fokus riktat mot individualiseringsprocessens effekter och konsekvenser. Per Wiklund har exempelvis i sin studie *Kampen för människovärdet* funnit ett starkt stöd för individualiseringstesens.¹⁴⁸ Mattias Bengtsson har å andra sidan konstaterat att graden av individualisering fortfarande är låg inom exempelvis industrin och att den i hög grad är klassrelaterad.¹⁴⁹ Skillnaderna i resultat kan knytas till hur respektive författare valt att tolka individualiseringsprocessen. Medan Bengtsson tolkar individualisering som en hypotes om ökad autonomi i arbetslivet, dvs. en fråga om graden av självbestämmande inom olika arbeten och organisationer, ser Wiklund individualisering som en historisk process som i allt högre grad frikopplar individen från olika reglerande sammanhang. Bengtsson däremot menar att en stor del av arbetskraften fortfarande saknar autonomi och arbetar under mycket traditionella förhållanden. Det finns dock anledning att ta båda dessa tolkningar på allvar på så sätt att båda dessa tendenser är synliga i dagens arbetsliv. Medan en del av arbetskraften i allt högre grad tvingas konstruera och ta ansvar för de ramar som styr det egna arbetet¹⁵⁰, utsätts en annan del av arbetskraften för allt kraftigare regleringar och kontroll.¹⁵¹ Detta kan beskrivas i termer av en ökad polarisering på arbetsmarknaden som innebär att olika grupper arbetar under mycket olika villkor.¹⁵² Det finns dock anledning att påstå

---

¹⁴⁸ Per Wiklund (2007) *Kampen för Människovärdet: Om identitet i ett föränderligt arbetsliv*, Stockholm: Karolinska Institutet.

¹⁴⁹ Mattias Bengtsson (2008) *Individen stämplar in: Arbetet facket och lönen i sociologisk belysning*.

¹⁵⁰ Michael Allvin m.fl. (2006).

¹⁵¹ Exempelvis genom nya styrsystem som Lean Production. Se James Womack m.fl. (1990) *The Machine That Changed the World*, New York: Macmillan Publishing Company. Beträffande en kritisk granskning av Lean Production, se exempelvis Per-Ola Börnfelt (2006) *Förändringskompetens på industrigolvet. Kontinuerligt förändringsarbete i gränslandet mellan lean production och socioteknisk arbetsorganisation*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet, samt Per-Ola Börnfelt (2009) *Arbetsorganisation i praktiken: En kritisk introduktion till arbetsorganisationsteori*, Stockholm: SNS Förlag, s. 62-102.

¹⁵² Ett annat perspektiv, som anknyter till diskussionen om polarisering, är Atkinsons centrum-periferi-modell, se John Atkinson (1984) "Manpower strategies for flexible organisations", *Personnel Management*, vol. 16, s. 28-31. Svensk forskning som utgår från denna modell gör gällande att risker förskjuts mot allt större grupper på arbetsmarknaden som befinner sig i periferin och som tvingas arbeta under allt osäkrare villkor i form av tillfälliga anställningar, projektanställningar och timanställningar. Se exempelvis Gunnar Aronsson m.fl. (2002) "Work environment and health in different types of temporary jobs", *European Journal of Work and Organizational*

att båda gruppernas villkor individualiserats. Ansvar och anställningsbarhet är i allt högre grad en fråga som individen själv måste hantera.

Individualiseringstesen är, som vi sett, i första hand ett försök att fånga en process som innebär att individen tvingas ta ansvar för och konstruera sitt eget liv och där de ramar som omger individen och som tidigare reglerade de möjligheter och skyldigheter som individen hade att laborera med, blivit allt mer diffusa. I relation till arbetet ser dessa möjligheter och skyldigheter mycket olika ut beroende på var på arbetsmarknaden man befinner sig. I praktiken handlar det om ett ökat individuellt ansvar och ett ökat antal val som individen tvingas göra. Ett närliggande exempel som berördes inledningsvis är konsekvenserna av olika avregleringar, vilka lett till ständiga val av telefonbolag, elbolag, gymnasieskolor, vårdinrättningar etc. Andra och mer genomgripande förändringar är de val som rör frågor, som tidigare var knutna till kulturella föreställningar, och som inte var förhandlingsbara. Familj och familjebildning är exempel på sådana val och dagens diskussion omfattar även så fundamentala ting som döden. Torbjörns Tännsjö's bok *Döden är förhandlingsbar*¹⁵³ är kanske ett bra exempel på denna utveckling. Tännsjö argumenterar för att vi även bör ta ställning till och välja vår egen död, dvs. en argumentation för aktiv dödshjälp. Individualiseringstesens förespråkare menar att alla dessa exempel är uttryck för just en individualiseringsprocess.

Hur kan man då förstå de bakomliggande mekanismer som gett upphov till denna process och dess effekter? Om vi utgår från en kritisk realistisk förklaringsmodell kan vi konstatera att de strukturella villkoren förändrats, vilket tvingat oss att agera och reagera på nya sätt, vilket i sin tur föder nya strukturella villkor. En möjlig utgångspunkt är den globala kapitalismens utveckling och dess påverkan på både de institutionella ramarna och på individens sätt att förstå omvärlden och sig själv. Stor enighet råder också om att globaliseringen har påverkat arbetet och de villkor som individen möter i arbetslivet. Manuel Castells har i sitt trebandsverk *Informationssamhället*¹⁵⁴ försökt sammanfatta de övergripande strukturella villkorens förändrade karaktär.

Psychology, 11:2, s. 151-175, och Annika Härenstam (2005) "Different development trends in working life and increasing occupational stress require new work environment strategies", *Work*, 24:3, s. 261-277.

¹⁵³ Torbjörn Tännsjö (2009) *Döden är förhandlingsbar*, Malmö: Liber förlag.

¹⁵⁴ Manuel Castells (1999) *Nätverksamhällets framväxt*. (2000a) *Identitetens makt* (2000b) *Milleniets slut*, Göteborg: Daidalos.

Nätverkssamhället

Manuel Castells ambition är en heltäckande analys av det moderna informationssamhället och de ekonomiska, sociala och individuella konsekvenser som detta samhälle fört med sig. Castells menar att det sena 1900-talet kan sammanfattas i tre parallella processer som förändrat både ekonomi och sociokulturellt liv i den industrialiserade världen. För det första har den informationsteknologiska revolutionen fått ett genomslag på livets alla områden. I synnerhet har förhållandet mellan tid och rum dramatiskt ändrats. Genom den informationsteknologiska infrastrukturens utveckling har global kommunikation i realtid blivit möjlig för allt fler människor. För det andra har den ekonomiska krisen och dess kopplingar till välfärdssystem och nationalstat präglat utvecklingen. Vi kan idag se en ny form av kapitalism som kännetecknas av globalisering, organisatorisk flexibilitet och en maktförskjutning från arbetstagare till kapitalägare.¹⁵⁵ Denna utveckling, menar Castells, är en konsekvens av det konkurrenstryck som 1970 och 1980-talens kriser skapade. ”Globaliseringen” har underminerat både välfärdssystemen och nationalstatens legitimitet. För det tredje har en rad nya sociala rörelser vuxit fram, delvis som motstrategier och delvis som oberoende rörelser som utvecklades före den ekonomiska kris som präglade det sena 1900-talet. Exempel på detta är miljörörelsen, som till stor del växte fram som en reaktion på 1950- och 1960-talens konsumtionssamhälle, och den feministiska rörelsen som utvecklades som en reaktion på de konflikter som blottades när den manliga försörjarmodellen krackelerade.¹⁵⁶

Enligt Castells befinner vi oss alltså i en ekonomisk och kulturell transformationsprocess präglad av en globaliserad ekonomisk utveckling och en social och kulturell omstrukturering. Omstruktureringen kan enligt Castells analyseras på tre plan:

- Produktionsförhållanden
- Maktrelationer
- Erfarenhetsrelationer

---

¹⁵⁵ Fackföreningarnas acceptans av lönesänkningar för att rädda jobben är ett av många exempel på detta, likaså fackens inbördes kamp om att rädda arbetstillfällen lokalt (exempelvis SAAB-Rüsselsheim-konflikten).

¹⁵⁶ Castells, 1999, Castells (2000a), s. 147-252, samt Castells (2000b), s. 380-384.

Produktionsförhållandena har enligt Castells förändrats både tekniskt och socialt. Det begrepp han lanserar för att tydliggöra detta är informationalismen. Informationsteknologin och vår förmåga att utnyttja denna har i grunden förändrat förutsättningarna för produktionsförhållandena. Konsekvensen har blivit en kapitalism i realtid vars främsta kännetecken är flexibilitet och snabb innovation. Behoven av både koordination och anpassningsförmåga har lett fram till det som Castells betecknar som nätverksföretaget. I sin förlängning innebär detta förändrade krav på arbetskraften.

En viktig skiljelinje går mellan det jag kallar allmän och självprogrammerbar arbetskraft. Den avgörande egenskapen som åtskiljer dessa båda former av arbete är utbildning och förmåga att nå högre utbildningsnivåer, det vill säga förkroppsligad kunskap och information. Begreppet utbildning måste skiljas från kvalifikation. Kvalifikation blir snabbt förlegad genom tekniska och organisatoriska förändringar. Utbildning /.../ är den process varigenom människor, det vill säga arbetskraft, vinner förmåga att ständigt omdefiniera den kvalifikation som behövs för en given uppgift, och att finna källor till förvärv av denna kvalifikation.¹⁵⁷

Nätverkssamhällets vinnare är med andra ord de som har förmågan att ständigt utveckla och anpassa den egna kompetensen. Grundförutsättningen är utbildning som gör den enskilde redo att lära nytt. Den allmänna arbetskraften är i hög grad utbytbar mot annan arbetskraft på den globala arenan eller också i relation till den pågående automatiseringsprocessen, dvs. att den kan ersättas av maskiner. Trots att utflyttningen av arbetsintensiv produktion i några fall avstannat eller till och med inneburit en återetablering i ursprungslandet, bland annat till följd av instabilitet och bristande legala strukturer, så är den långsiktiga trenden tydlig. Arbetsintensiv produktion, som inte kräver kvalificerad utbildning, utsätts för en kontinuerlig rationaliseringsprocess i de traditionella industriländerna. Den kvarvarande produktionen utsätts i sin tur för allt hårdare krav på effektivitet och lönsamhet, vilket innebär högre tempo och ökade kvalitetskrav. I takt med att den arbetsintensiva industriproduktionen minskar i betydelse, minskar också det politiska inflytande som den okvalificerade arbetskraften en gång hade i kraft av efterfrågan på just arbetskraft. Enligt Castells tyder alla tecken på att rationaliseringsprocesserna inom industrin kommer att accelerera, vilket innebär att den allmänna arbetskraftens uppgifter antingen kommer att försvinna eller förläggas till låglöneländer. Individens möte med denna nya situation föder enligt Castells en osäkerhet eftersom man själv

---

¹⁵⁷ Castells (2000b), s. 385.

måste göra sig ”anställningsbar” och på egen hand ta ansvar för sin kompetensutveckling och, om man tillhör ”förlorarna”, en osäkerhet grundad i känslan av att inte behövas.¹⁵⁸

Att ständigt tvingas utveckla den egna förmågan och söka ny kunskap är alltså något som möter nätverkssamhällets arbetskraft. Arbetstillivets krav inkräktar på så sätt i ökad utsträckning på privatlivet, vilket kan leda till stress och stressrelaterade sjukdomar grundade i en känsla av otillräcklighet. Enligt Castells uppstår i nätverkssamhället en polarisering som förstärker befintliga sociala och klassrelaterade skillnader. Individualiseringsprocessen och globaliseringen av ekonomin undergräver också den allmänna arbetskraftens kollektiva styrka, vilket parallellt med välfärdsstatens nedmontering skapar stora grupper i samhället utan makt och inflytande. Castells understryker att detta inte behöver vara liktydigt med massarbetslöshet, men att allt större grupper kommer att vara hänvisade till tillfälliga, lågbetalda och osäkra arbeten. Castells sammanfattar det på följande sätt:

Informationsålderns verkligt fundamentala sociala klyftor är för det första arbetskraftens interna splittring mellan informationella producenter och allmän arbetskraft. För det andra den sociala utstötning av ett betydande samhällssegment av kasserade individer, vilkas värde som arbetare/konsumenter har förbrukats och vilkas relevans som människor ignoreras. Och för det tredje skillnaden mellan marknadslogiken hos de globala nätverken av kapitalflöden och de arbetandes erfarenheter som människor.¹⁵⁹

Maktrelationerna i nätverkssamhället har förändrats genom en förskjutning från staten och från de politiska och demokratiska institutionerna till marknaden och det globala kapitalet.¹⁶⁰ Erfarenhetsrelationerna förändras på ett genomgripande sätt genom upplösningen av tid och rum på så sätt att rummet (lokalsamhället, arbetsplatsen etc.) inte längre är nödvändigt för att skapa relationer och kollektivt handlande. Människor producerar idag sina egna erfarenheter utifrån individuella preferenser, snarare än att följa beteendemönster och sociala konventioner som är knutna till rum och plats.¹⁶¹

Castells presenterar, som vi ser, en övergripande bild av samhällsutvecklingen, där betoningen ligger på informationsteknologins stora betydelse för omvand-

---

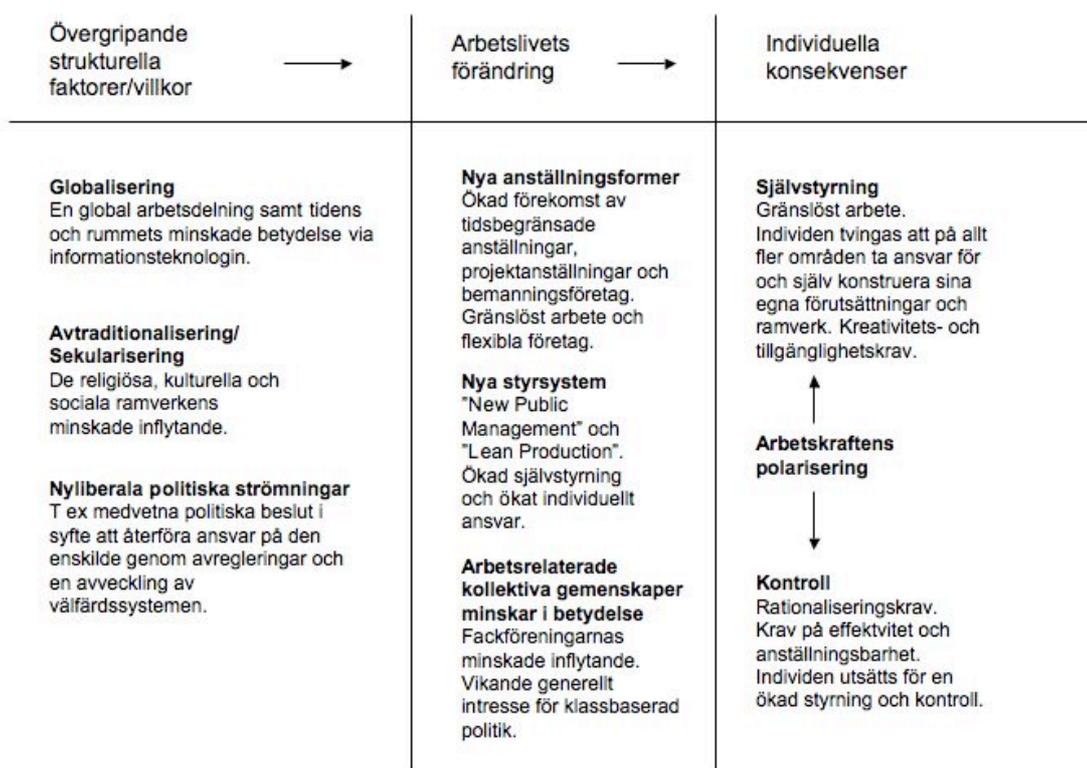
¹⁵⁸ Castells (1999), s. 209-286.

¹⁵⁹ Castells (2000b), s. 390.

¹⁶⁰ Castells (2000a), s. 253-318. Se även s.364-365.

¹⁶¹ Castells (2000b), s. 392-395.

lingen av ekonomin, samhället, samt individens erfarenheter. Han understryker också hur denna process bidrar till en ökad polarisering inom arbetets sfär, där vissa grupperns autonomi ökar under förutsättning att de lever upp till de allt högre kraven, medan andra grupper hamnar i ett sämre läge, där man snarare kan prata om ett minskat handlingsutrymme. Figur 5.1 utgör ett försök att sammanfatta och sammanföra de olika förändringstendenser som så här långt lyfts fram i detta kapitel. Sammanfattningen får bilda en utgångspunkt för avhandlingens fortsatta diskussion om förhållandet mellan de övergripande strukturella villkor som påverkar arbetslivet och som får konsekvenser för individen.

Figur: 5.1. Arbetslivets förändring och arbetskraftens polarisering.

Harry Braverman såg i industrisamhället en degradering av arbete och yrkeskunnande. Arbetet förändrades från att ha varit en meningsfull verksamhet som gav individen en identitet och stolthet, till en allt mer specialiserad och fragmentiserad verksamhet som tvingat fram en instrumentell inställning hos den enskilde.¹⁶² Castells menar att denna process delvis fortgår, men han hävdar att

¹⁶² Harry Braverman (1985) *Arbete och monopolkapital*, Stockholm: Raben & Sjögren.

polariseringen av arbetskraften innebär att det informationella samhällets ”vinnare” i allt högre grad har tagit tillbaka förmågan att styra och kontrollera sin egen arbetssituation, även om denna situation inte är självvald. ”Förlorarna” däremot kämpar idag i ännu högre grad för sin överlevnad och det tidigare kollektiva motstånd (arbetarkollektivet,¹⁶³ den fackliga aktiviteten, den klassbaserade politiken) som kunde resas har ”individualiserats”, för att återknyta till Ulrich Beck. Enligt Castells har alltså dessa kollektiva motkrafter försvagats och individualiserats till följd av den allmänna maktförskjutning, som går att knyta till den informationella kapitalismens framväxt och den ökade globaliseringen (se Figur 5.1). I spåren av detta har också nya styr- och ledningssystem utvecklats för att effektivisera och kontrollera arbetskraften.¹⁶⁴ Vi kan alltså se hur både ökad kontroll och individens ökade ansvar för sin arbetssituation utvecklats sida vid sida. I vissa fall sammanfaller dessa två tendenser (kontroll-ansvar)¹⁶⁵ medan de i andra sammanhang är ett uttryck för den polarisering som Castells visat. Förskjutningen mot ökat eget ansvar och allt svagare kollektiva ramverk är emellertid en tendens som noteras på allt fler områden. Michael Allvin m.fl. menar, i linje med Castells, att vi kan se tre tydliga tendenser som karaktäriserar denna nya situation i arbetslivet:

- Arbetslivet präglas idag av en rad nya regleringar (avregleringar) vars syfte är att göra företagen mer flexibla och därmed konkurrenskraftiga.
- Arbetskraften blir i allt högre grad individualiserad, till stor del som en följd av en avreglerad arbetsmarknad. Individen måste därför själv välja, planera och strukturera sitt arbete och hon förväntas ha förutsättningar att göra detta. Dessa krav bryter upp tidigare kollektiva och sociala identiteter som formats under det traditionella industrisamhället.
- Arbetslivet blir allt mer heterogent. Arbetstagaren måste därmed utveckla ett flexibelt förhållande till sitt arbete som i sin förlängning påverkar individens ”sekundära socialisationsprocess” och därmed också identitet.¹⁶⁶

Konsekvensen av dessa förändringar blir för individen en allt mer individualiserad syn på sig själv och sin omgivning, vilket kan ses som en delvis ny form av

---

¹⁶³ Se Sverre Lysgaard (1961/2001) *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sosiologi*, Oslo: Universitetsforlag.

¹⁶⁴ Två exempel på dessa styr- och ledningssystem är Lean Production och New Public Management. Se exempelvis Per-Ola Börnfält (2006) *Förändringskompetens på industrigolvet* och Eva Bejerot och Hans Hasselbladh (red) (2002) *Kvalitet utan gränser: En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*, Lund: Academia Acta.

¹⁶⁵ Exempelvis inom New Public Management. Se Bejerot m.fl. (2002).

¹⁶⁶ Michael Allvin m.fl. (2006), s. 25.

sekundär socialisationsprocess som genererar reflexivitet. Det förstärker också den polarisering, som Castells antyder, mellan den så kallade ”självprogrammerbara” arbetskraften och den så kallade allmänna arbetskraften. Det skapar också en ny och delvis paradoxal situation på arbetsmarknaden, då man å ena sidan önskar flexibla och ”individualiserade” individer, men samtidigt förutsätter att dessa individer är beredda att lojalt leva upp till arbetsmarknadens behov och krav, som bland annat inkluderar de tidigare nämnda styr- och ledningssystemen.

Michael Allvin sammanfattar det ”gränslösa arbetets” konsekvenser för individen på följande sätt:

...utvecklingen av arbetet har inneburit en förskjutning från en konstitutiv reglering av det systemfunktionella handlandet som helt utesluter individens jag-erfarenhet, till en ökad regulativ reglering som kräver att individen agerar på egen hand utifrån en erfarenhet av sig själv som en funktionell del av systemet. En sådan jag-erfarenhet förutsätter dock i sin tur en erfarenhet av sig själv som fristående från detta system.¹⁶⁷

Castells visar, som vi sett, att en rad övergripande strukturella villkor har förändrats, vilket möjliggjort genomgripande förändringar på arbetsmarknaden. Globaliseringen och den informationsteknologiska revolutionen är kanske de två faktorer som spelat den mest avgörande rollen. Allvin m.fl. visar att detta innebär att vissa grupper i samhället befinner sig i en allt mer gränslös situation där individens ansvar för sin egen situation och position på arbetsmarknaden har ökat, delvis som en följd av olika avregleringar och företagens behov av ökad flexibilitet. Individualisering tycks vara en effekt som på olika sätt genomsyrar människors liv oberoende av var på arbetsmarknaden man befinner sig. Även om vissa konstruerar sina egna ramar och arbetsvillkor, medan andra är hårt styrda och kontrollerade, så tycks ansvaret för om man skall lyckas eller inte i allt högre grad falla tillbaka på den enskilde. Vi skall avslutningsvis i detta kapitel återvända till avhandlingens teoretiska utgångspunkter och se på dessa processer och effekter med hjälp av ett analytiskt dualistiskt perspektiv.

---

¹⁶⁷ Michael Allvin (1997) *Det individualiserade arbetet*, s. 196.

Kontextuell diskontinuitet

Margaret S. Archer har på en rad punkter kritiserat individualiseringstesens och den existerande analysen av det senmoderna.¹⁶⁸ Delvis ligger den kritik i linje med perspektiv som Castells lanserar. Ulrich Becks idé om det individualiserade klassamhället och föreställningen om en reflexiv modernitet¹⁶⁹ är två grundteman som Archer kritiskt behandlar. Oavsett vad som händer och vad människor föreställer sig eller gör, så utgår detta från ett antal villkorande strukturella förutsättningar. Utgångspunkten för handling är alltså sociala villkor som på olika nivåer innebär begränsningar och möjligheter i form av både praktiska resurser och mentala bilder av vad som bör göras och vad som är möjligt. Olika villkor leder till olika former av bekymmer och problem att brottas med. Individualiseringstesens grundtanke är att människor i det senmoderna samhället i allt högre grad frikopplas från dessa villkor och tvingas in i en situation som innebär en rad reflexiva val.

Huvudpoängen i den kritik som Archer riktar mot Beck och kanske i ännu högre grad mot Anthony Giddens är att individualisering i första hand är att betrakta som ett empiriskt fenomen. Individualisering är en konsekvens av något, inte en strukturell förutsättning i sig.¹⁷⁰ Om vi ska förstå det så kallade individualiserade samhället så räcker det alltså inte med att peka på en avtraditionalisering och utifrån detta dra slutsatsen att de strukturella villkoren i form av moral, könsroller, traditioner, kollektiva gemenskaper och tydligt definierade klasser har försvunnit eller försvagats.

The so called process of "individualization of individuals" is /.../ induced by structural changes, which influence social organizations and interactions, which, in their turn, influence the relational feature of socio-cultural structures¹⁷¹.

Individualiseringen är med andra ord en effekt av generativa mekanismer som har sin rot i förändrade strukturella villkor, inte en förklarande orsak i sig. Kritiken bygger i hög grad på Archers så kallade morfogenetiska ansats och en kritisk realistisk syn på relationen mellan strukturella villkor och mänskligt

---

¹⁶⁸ Se exempelvis Margaret S. Archer (2007a) *Making our Way through the World. Human Reflexivity and Social Mobility*, och Archer (2007b) "The Trajectory of the Morphogenetic Approach", *Sociologia, Problemas E Práticas*, 54, s. 35-47.

¹⁶⁹ Beck, Giddens & Lash (1994) *Reflexive Modernity*.

¹⁷⁰ Ulrich Beck (2007) försvarar sin tes i artikeln "Beyond class and nation: Reframing social inequalities in a globalizing world", *The British Journal of Sociology*, 58:4, s. 679-705.

¹⁷¹ Pierpaolo Donati (2008) "Reflexivity, Identity and Civil Society", Paper presented at the IIS World Congress, s. 26.

agentskap. Den morfogenetiska ansatsen understryker det historiska perspektivet på samhälllig förändring och mänskligt handlande på så sätt att strukturella villkor alltid föregår interaktion och handling. Det är därför rimligare, menar Archer, att se det ”senmoderna” samhället som ett samhälle präglad av kontextuell diskontinuitet, dvs. ett samhälle som präglas av både snabba strukturella förändringar och av att en rad strukturella förändringsprocesser pågår parallellt i olika hastighet. Detta innebär bland annat att de strukturella förändringarnas hastighet försvårar generationsövergripande socialisation. Archer talar i anslutning till detta även om en ökande kontextuell inkongruens, som innebär att människors drömmar, förväntningar och behov hamnar i otakt med de möjligheter och resurser som de kontextuella villkoren erbjuder.

Exempel på generationsövergripande socialisation är de förhållanden som brukar tillskrivas förmoderna samhällen. Unga insocialiseras i vuxenlivet genom tydliga övergångsritualer och det betraktas som en självklarhet att de unga tar över och reproducerar den kultur och de livsmönster som den äldre generationen haft. Mer närliggande exempel på detta är den roll som exempelvis konfirmationen spelade i Sverige under mycket lång tid. Konfirmationen representerade en övergång till ett vuxenliv och de unga förväntades överta det liv och de värderingar som i första hand föräldrarna hade. Konfirmationens betydelse överskred klass och geografisk hemvist. Personer i såväl arbetarklass som medel- och överklass förväntades konfirmeras och det spelade ingen roll om man bodde i en storstad eller på landsbygden. Idag spelar konfirmationen en mycket blygsam roll som övergångsritual. Det är inte längre självklart att man överhuvudtaget skall konfirmeras och vi kan se stora skillnader mellan storstad och landsbygd och mellan olika grupperingar i samhället. Invandring och kulturella influenser som en följd av ett globaliserat informationsflöde har också gjort att andra religiösa föreställningar och perspektiv konkurrerar om utrymmet. Detta kan ses som ett bland många exempel på en kontextuell diskontinuitet som pekar mot en allt diffusare, mer differentierad och allt mer utsträckt övergång från barndom till vuxenliv. Archer skriver:

It is no longer the case that a majority of parents and (teenage) children, let alone neighbours, fellow workers or inhabitants of the same area, have a communality of experiences, the same biographical reference points, a shared history and geography, thus making for a common mental biography with the same structural features and cultural landmarks. *In short, fewer and fewer people*

*actually have 'similar and familiar', people who could be trusted to understand them sufficiently to complete their thoughts and confirm their decisions*¹⁷².

Vi kan alltså konstatera att individualisering är ett empiriskt fenomen, inte en orsak i sig. Nya strukturella villkor ligger till grund för detta fenomen och dessa villkor ger upphov till en diskontinuitet, vilket innebär att individen får allt svårare att förlita sig på gamla erfarenheter och stabila kontextuella ramverk. Den kontextuella diskontinuiteten tvingar med andra ord fram en ökad reflexivitet, som i sin tur får konsekvenser för hur vi förhåller oss till de nya strukturella villkor som omger oss.

Archer och Beck är alltså överens om att individualiseringen är ett empiriskt faktum. Oenigheten ligger snarare på ett ontologiskt plan. Archer vill med andra ord understryka betydelsen av att inte blanda samman empiriska fenomen med de mekanismer som genererar dessa fenomen, händelser och beteenden. Individualiseringen är inte en generativ mekanism utan snarare en process som indikerar att vi har att göra med nya och förändrade strukturella villkor. Individualiseringsbegreppet leder, menar Archer, till en sammanblandning av struktur och agentskap, dvs. en sammanblandning av villkor och intentioner. Om vi vill förstå hur det senmoderna samhället utvecklas och hur detta påverkar individen, måste vi i första hand studera relationen mellan de nya strukturella villkor som råder och individens hantering av dessa villkor. Vi måste erkänna att dessa två sidor av saken besitter emergenta egenskaper som inte går att reducera till varandra. Det är alltså i spänningsfältet mellan den kontextuella diskontinuitetens generativa mekanismer och individens reflexiva förhållningssätt, som det empiriska fenomenet individualisering, på olika sätt framträder.

Sammanfattande slutsatser

I detta kapitel har jag argumenterat för att vi befinner oss i en förändringsprocess som startade i anslutning till den ekonomiska krisen på 1970-talet och som i dag i stor utsträckning har lett till ett förändrat arbetsliv. Tre grundläggande element karaktäriserar denna process; globaliseringen, den informationsteknologiska utvecklingen samt den individualisering av livsvillkoren, som blivit en konsekvens av de två föregående. Det betyder också att de institutionella ramar som konstruerats och som spelat en socialt stödjande roll, inte längre svarar mot de behov som enskilda individer och grupper upplever sig ha idag.

---

¹⁷² Archer (2007a) *Making our Way through the World*, s. 320.

Castells har också visat att arbetsmarknaden utvecklas mot en ökad polarisering mellan dem som har möjlighet och resurser att hantera dessa förändringar och dem som saknar dessa möjligheter.

Individualiseringstesen lider dock av ett antal problem. Individualiseringen beskrivs bland annat som ett uttryck för en pågående upplösning av en rad strukturella villkor. Archers diskussion om en pågående strukturell eller kontextuell diskontinuitet erbjuder dock ett mer nyanserat svar. Det finns, som vi sett i kapitel tre, inga handlingar och inga aktiviteter som inte tar sin utgångspunkt i en uppsättning strukturella villkor. Det ”senmoderna” samhället präglas, mot bakgrund av detta perspektiv, av en accelererande morfogenetisk process, vilken gör att vi i egenskap av agenter i allt mindre utsträckning kan lita till och lita oss mot tidigare erfarenheter och stabila kontextuella ramverk. Den reflexiva förmågan får därför en allt större betydelse.

***

Ovanstående aktualiserar frågan om vilken betydelse en kontextuell diskontinuitet och en ökad polarisering av arbetskraften får för unga vuxna och i vilken utsträckning dessa faktorer påverkar deras föreställningar, reflexiva förhållningssätt och handlingsutrymme. Likaså kvarstår frågan om hur och på vilket sätt de förändrade kontextuella villkoren får genomslag på individuell nivå, samt i vilken utsträckning individen kan påverka och hantera de övergripande strukturella mekanismer som ger upphov till en allt mer polariserad arbetsmarknad. Innan vi riktar dessa frågor till de unga vuxna, som utgör avhandlingens empiriska underlag, kommer dock delar av den forskning och de perspektiv som mer specifikt haft ungdomar och unga vuxna i fokus, att översiktligt belysas.

UNGDOM, UNGA VUXNA OCH ARBETSLIVETS FÖRÄNDRING – FORSKNING OCH PERSPEKTIV

Jag argumenterade i föregående kapitel för att globaliseringen och informationsteknologin bidragit till förändrade övergripande strukturella villkor. För individen har detta bland annat inneburit en ökad kontextuell diskontinuitet. Arbetsmarknaden präglas mot bakgrund av detta av ökad global konkurrens och av krav på flexibilitet. En ökad betoning av innovationsorienterade verksamheter har lett till ett behov av en självständig och förändringsbenägen arbetskraft. Samtidigt utsätts vissa områden på arbetsmarknaden för ökad kontroll och styrning. Detta gäller i synnerhet de delar som befinner sig inom den traditionella tillverkningsindustrin, men också inom delar av den offentliga sektorn. Det finns med andra ord fog för att tala om en polariserad arbetsmarknad.

I detta kapitel kommer fokus att flyttas mot de ungdomar och unga vuxna som är på väg ut på denna ”nya” arbetsmarknad. Vilka konsekvenser får dessa förändringar och vilka attityder ger de upphov till? Hur ser unga vuxna på arbetet och sina liv i övrigt? Andy Furlong skriver i inledningskapitlet till den övergripande forskningsöversikten *Handbook of Youth and Young Adulthood*¹⁷³ följande:

Young people’s lives have changed quite significantly in the past few decades with key contexts such as education, labour market experiences and patterns of dependency having been transformed. Young people spend a greater

---

¹⁷³ Andy Furlong (red) (2009) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and agendas*. Se även Andy Furlong & Fred Cartmel (2007) *Young People and Social Changes: New Perspectives*, Buckingham: Open University Press, där Furlong och Cartmel sammanfattar och analyserar empiriska studier från Europa, Nordamerika, Australien och Japan och diskuterar frågan om ungdomar och social förändring i relation till en rad olika områden, exempelvis arbete, familj, hälsa, fritid och brottslighet. För ett globalt perspektiv på i första hand ungdomsforskningen, se Helena Helve & Gunilla Holm (red) (2005) *Contemporary Youth Research: Local Expressions and Global Connections*, Burlington: Ashgate Publishing.

proportion of their lives in education, increasingly entering higher education, and enter forms of employment that are very different to those experienced by their parents. Transitions take longer to accomplish, they are less likely to involve in linear movement from education to work and independent living with "backtracking" and maxing of status that were distinct becoming ever more common.¹⁷⁴

Furlong lyfter i ovanstående citat fram ett antal områden där ungdomar och unga vuxna möter andra förhållanden och omständigheter än vad deras föräldrar gjorde. Utbildningens ökade omfattning och betydelse, den förlängda ungdomstiden och arbetsmarknadens förändrade karaktär är alla exempel på sådana förändrade förhållanden.

Att ungdomar och unga vuxna påverkas av globaliseringen och de förändringar på arbetsmarknaden, som lyftes fram i kapitel fem, är idag de flesta överens om. I vilken utsträckning och på vilket sätt detta påverkar unga vuxnas liv, attityder, välbefinnande och föreställningar är emellertid föremål för debatt och diskussion. En relativt omfattande forskning runt ungdomars och unga vuxnas attityder, värderingar och situation i övrigt har pågått länge. Det är en splittrad bild som framträder, där ungdomar och unga vuxna både beskrivs som förlorare och vinnare, både som lyckligare och olyckligare i relation till de förändringar som skett. En stor del av diskussionen handlar om relationen mellan de övergripande förändrade villkoren och de olikartade sociala villkor som präglar ungdomar och unga vuxna liv och möjligheter. I detta kapitel kommer ett urval av de undersökningar och den forskning som bedrivs, att beröras. Avslutningsvis kommer jag att återvända till Furlongs sammanfattande beskrivning av unga vuxnas förändrade förutsättningar och diskutera detta i ljuset av den forskning och de perspektiv som lyfts fram.

Förlängd ungdomstid – förändrad arbetsmarknad

En av de mest centrala förändringarna i unga vuxnas liv är det allt senare inträdet i vuxenlivet. Det gäller i Sverige såväl som i övriga delar av västvärlden. För det första är ungdomstiden och tiden som "ung vuxen" en allt mer utsträckt tid.¹⁷⁵ Går vi tillbaka ett par generationer, dvs. före 1950- och 1960- talets explosion av

---

¹⁷⁴ Andy Furlong (2009) "Reconceptualizing youth and young adulthood", i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*, s. 1.

¹⁷⁵ Se exempelvis Furlong & Cartmel (2007) *Young People and Social Changes*.

ungdomskulturella uttryck så blir det mycket svårt att överhuvudtaget tala om en ungdomsperiod, än mindre om en period som ”ung vuxen”.¹⁷⁶ När skolan var avslutad blev de allra flesta helt enkelt vuxna vare sig de ville eller inte. Idag är situationen annorlunda. I hela Europa är den övergångsperiod som uppstår mellan ungdomsåren och vuxenlivet utsträckt i tid, och etableringsåldern på arbetsmarknaden och tiden för familjebildning och barnafödande sker allt högre upp i åldrarna.¹⁷⁷

En av de mest uppenbara förändringarna för unga är den förlängda utbildningstiden.¹⁷⁸ Utbildningens inriktning är numera även en fråga om val, även om den förlängda utbildningstiden i sig, mer eller mindre, är att betrakta som ett tvång. Som vi kunde konstatera inledningsvis så är det svenska gymnasievalet ett bra exempel på detta. Det handlar om ett i det närmaste oöverskådligt utbud som kräver både resurser och stöd för att den enskilde skall ha möjlighet att fatta ett rimligt beslut. Detsamma gäller den högre utbildningen som blir allt mer diversifierad och komplex. Furlong och Cartmel menar att vid en första anblick så innebär detta att utbildning och utbildningsmöjligheter tycks ha överskridit klassgränserna, att utbildning i alla dess former är möjlig för alla. Under ytan ser det emellertid annorlunda ut. Klass spelar, enligt författarna, fortfarande en central roll för både tillgång till och tillgodogörande av högre utbildning. Furlong och Cartmel lyfter särskilt fram en faktor som vänt den tidigare positiva utvecklingen inom den högre utbildningen. Den marknadsanpassning som den högre utbildningen genomgått och genomgår, ökar kraven på att den studerande skall kunna agera som en informerad kund och göra medvetna och strategiska val. Det svenska gymnasievalet är ett exempel på detta, där privata och offentliga utbildningsanordnare bjuder ut utbildningar i form av förpackade produkter. Detta, menar författarna, motverkar en inkluderande politik beträffande speciellt högre utbildning.

In a wide range of countries, class-based inequalities have been maintained and have even grown, despite the development of mass systems of higher education. Forms of stratification have been developed which keep cross-class

---

¹⁷⁶ Se exempelvis Michael Mitterauer (1991) *Ungdomstidens sociala historia*, Göteborg: Röda Bokförlaget.

¹⁷⁷ Enligt SCB var förstagångsmammornas medelålder i Sverige år 2008 28,89 år jämfört med 1978 då medelåldern var 25,14 år. I storstäderna är förändringarna än mer markanta. Tendensen är likartad i hela Europa. Det tar allt längre tid för unga att etablera sig på arbetsmarknaden och i samhället. Etableringsåldern, det vill säga den ålder när tre fjärdedelar av en årskull har arbete, stiger och ligger idag på 27 år för män och 29 år för kvinnor. Se Ungdomsstyrelsen (2007a) *Unga idag 2007: En beskrivning av ungdomars villkor*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007: 6.

¹⁷⁸ Furlong & Cartmel (2007), s. 13-32.

interaction in higher education to a minimum and the establishment of educational markets provides another effective barrier to inclusivity.¹⁷⁹

Den förlängda ungdomsperioden och den allt mer utsträckta perioden av eftergymnasial utbildning har också ökat unga vuxnas beroende av föräldrarnas stöd. Unga lever under allt längre perioder i vad Furlong och Cartmel kallar ett semi-beroende, som innebär att man kanske bor hos föräldrar, men också skapar andra mer eller mindre tillfälliga lösningar i form av kollektiva boenden, boenden hos kamrater, delande av lägenheter etc. Denna förlängda period av att leva som vuxen, utan att egentligen vara etablerad på vare sig bostads- eller arbetsmarknaden, är en av flera förklaringar till den allt senare familjebildningen.¹⁸⁰ Tendensen är mer eller mindre entydig i hela Europa.¹⁸¹ Medelåldern för svenska kvinnor att ingå äktenskap är nu 30.1 år och antalet barn har minskat från att 1960 ha legat på 2,20 barn per kvinna till 1.65 barn per kvinna 2002.¹⁸² Givetvis finns även andra förklaringar. Kvinnors inträde på arbetsmarknaden och kvinnors karriärmöjligheter är självklart en sådan, vilket innebär att barn, familj och karriär blir allt svårare att kombinera. En konsekvens av detta är att det har blivit allt svårare för unga vuxna att etablera en ”vuxen” identitet.¹⁸³ Nya former av sårbarhet är också knutna till försämringar i de offentliga stödsystemen. Furlong och Cartmel skriver:

Indeed, we suggest that recent trends in social policy have resulted in an increased dependence of young people on their families in a period when family as an institution is undergoing some fundamental changes. The extension of dependency, which has been reinforced by legislation, runs counter to the demands for greater autonomy...¹⁸⁴

Furlong och Cartmel menar att dagens övergång från utbildning till arbete, dvs. inträdet på arbetsmarknaden, präglas av en ökad risk för marginalisering av unga vuxna. I synnerhet gäller detta unga vuxna från traditionella arbetarklassmiljöer.¹⁸⁵ Risken att bli arbetslös, att inte komma in på arbetsmarknaden, eller att

---

¹⁷⁹ Ibid., s 140.

¹⁸⁰ Ibid., s 53-70.

¹⁸¹ Se exempelvis Julia Brannen m.fl. (red) (2002) *Young Europeans, Work and family: Futures in transition*, London: Routledge.

¹⁸² Statistik från Europarådet. *Recent demographic development in Europe 2003*.

¹⁸³ Se exempelvis Clarissa Kugelberg (2003) ”Barn - Jovisst, men först en trygg försörjning”, i K. Sundman & C. Garsten (red.) *Moderna Människor*, Stockholm: Liber.

¹⁸⁴ Furlong & Cartmel (2007) s. 70.

¹⁸⁵ Harriet Bradley (2005) visar i artikeln ”Winners and losers: young people in the ’new economy’”, i Bradley & van Hoof (red) *Young People in Europe*, hur den så kallade ”nya ekonomin” i hög grad är arbetsmarknad för medelklassen.

inte ha rätt kontaktnät, är fortfarande kopplad till klassbakgrund och övriga sociala villkor, menar författarna. Generellt betyder emellertid inträdet på arbetsmarknaden starten på en icke-linjär process, som i praktiken innebär många tillfälliga arbeten under otrygga villkor.¹⁸⁶ Exempel på detta är den ökade andelen av okvalificerade servicejobb som många unga tvingas ta, jobb som exempelvis kanske endast har en prestationsbaserad lön (exempelvis telefonförsäljare) och osäkra anställningsvillkor.¹⁸⁷

Att ta steget från gymnasiet in på arbetsmarknaden är därmed något helt annat idag jämfört med de möjligheter som erbjöds föräldragenerationen. Vid sidan av det förhållandet att kraven på utbildning ser annorlunda ut, så är också utsikterna att få ett fast arbete mycket små. Dwyer och Wyn argumenterar till och med för att begreppet ”inträde på arbetsmarknaden” inte längre är relevant med tanke på den utdragna och många gånger fragmentiserade period som unga vuxna möter under det att de etablerar sig på arbetsmarknaden.¹⁸⁸ Likaså har ungdomsarbetslösheten befunnit sig på en relativt sett hög nivå sedan det tidiga 1980-talet.

Även om arbetslivet framstår som problematiskt för ungdomar och unga vuxna kan det vid en första anblick tyckas som om fritids- och livsstilmönster bland unga människor har genomgått förändringar som tyder på ”klassöverskridande” livsstilar. Mot bakgrund av att medier och ”marknadskrafter” producerar livsstilar som attraherar breda ungdomsgrupper, kan detta möjligen stämma. Under ytan är det dock tillgången till i första hand ekonomiska resurser som avgör vem som kan förverkliga dessa livsstilar, menar Furlong och Cartmel. Utsatta grupper exkluderas av ekonomiska skäl (men kanske också av bristen på andra former av resurser) och skillnaden mellan möjligheter och förmåga att realisera dessa möjligheter är fortfarande knuten till resurser och strukturella förutsättningar. Alternativa livsstilmönster, som exempelvis kriminalitet, blir för vissa grupper en kompensation och kanske också det mest realistiska sättet att förverkliga en önskad livsstil. Det är kanske inom utvecklandet av fritids- och

---

¹⁸⁶ Se exempelvis Arne Kalleberg (2009) ”Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition”, i *American Sociological Review*, 74:1, s. 1-22, samt Jeyland T. Mortimer (2009) ”Changing experiences of work”, och Robert MacDonald (2009) ”Precarious work: risk, choice and poverty traps”, i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*.

¹⁸⁷ Furlong & Cartmel (2007) s. 34-52. Se även Susanne Lewis m.fl. (2002) ”Into Work: job insecurity and changing psychological contracts”, i Brannen m.fl. (red), och Clarissa Kugelberg (2000) ”Young adult life with and without limits: Different discourses around becoming adult among Swedish young people”, i *Young* 2000 8:36, s. 36-53.

¹⁸⁸ Peter Dwyer & Johanna Wyn (2001) *Youth, Education and Risk: Facing the Future*, London: Routledge.

livsmönster som de ökade möjlighetshorisonernas dilemma blir tydligast. Den till synes oändliga friheten att välja som presenteras för unga människor, och som synliggörs genom informationsteknik och media, skapar en valfrihetens illusion som på ett ytligt plan döljer underliggande sociala villkor. Att *vilja* är en sak, men att ha resurser att *göra* är en annan.¹⁸⁹ Denna spänning mellan det som upplevs som möjligt och önskvärt, och det som i praktiken går att realisera, är alltså en av det senmoderna samhällets många paradoxala problem. Individualiserade livsvillkor tycks alltså inte innebära att uppväxtförhållanden och klasstillhörighet minskar i betydelse, även om unga idag upplever sig ha ökade möjligheter att välja livsstil, arbete och identitet.¹⁹⁰

Ungdomars hälsa

Den förlängda ungdomstiden, det ökade individuella ansvaret och en allt mer osäker arbetsmarknad utgör alltså centrala komponenter i den förändringsprocess som påverkar ungdomar och unga vuxna. Hur påverkar då dessa förhållanden ungdomars och unga vuxnas hälsa och välbefinnande? Furlong och Cartmel menar att det finns starka belägg för framväxten av nya ohälsostrukturer bland ungdomar och unga vuxna.¹⁹¹ Författarna pekar på en ökning av exempelvis självmordsfrekvens (särskilt bland unga kvinnor), ätstörningar och vissa typer av psykologiska funktionsstörningar.¹⁹² Socialstyrelsen bekräftar i *Folkhälsorapport 2009* denna bild.¹⁹³ Den ökade ohälsan bland ungdomar och unga vuxna är i hög grad kopplad till stress, oro och ängslan.¹⁹⁴

---

¹⁸⁹ Furlong & Cartmel (2007) beskriver denna paradox som "the epistemological fallacy of late modernity", s. 5, och s. 138-144.

¹⁹⁰ Se exempelvis Ken Roberts (2009) "Socio-economic reproduction", i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*.

¹⁹¹ Se Töres Theorell (2006) som i boken *I spåren av 90-talet*, Stockholm: Karolinska Institutet, University Press, sammanfattar delar av den stressforskning som genomförts och som pekar mot nya ohälsostrukturer. Se även Annika Härenstam (2005) "Different development trends in working life and increasing occupational stress require new work environment strategies", *Work*, 24:3, s. 261-277.

¹⁹² Furlong & Cartmel (2007) s. 87-103. Se även Gunnel Jacobsson (2005) *On the Threshold of Adulthood: Recurrent phenomena and developmental tasks during the period of young adulthood*, Stockholm: Department of Education, Stockholm university.

¹⁹³ Socialstyrelsen (2009) *Folkhälsorapport 2009*.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 80-83.

Tabell: 6.1. Ängslan, oro eller ångest i olika befolkningsgrupper.

Andel (procent) av personer som uppgav lätta eller svåra besvär av ängslan, oro eller ångest i olika befolkningsgrupper. Kvinnor och män 16–24 år. Genomsnitt för åren 1988/89 och 2004/05.)

Befolkningsgrupp	Kvinnor		Män	
	1988/89	2004/05	1988/89	2004/05
	Procent		Procent	
Ålder				
16-19 år	8	29	2	7
20-24 år	9	32	5	18
Födelseland				
Sverige	9	30	4	13
Annat land	13	32	9	20
Familjetyp				
Bor med en förälder	4	31	6	17
Bor med två föräldrar	9	27	2	7
Ensamstående	10	37	6	22
Sammanboende	9	27	5	19
Föräldrarnas socioekonomiska grupp				
Arbetare	7	30	3	16
Tjänstemän*	10	30	4	13
Kommungrupp**				
Storstad, Förort, Större stad, Pendling	10	32	4	14
Varuproducerande, Övriga 25 000+	9	31	4	10
Glesbygd, Övriga -25 000	4	17	3	18
Arbetsmarknadsstatus				
Arbetssökande	19	27	11	23
Studerande	9	32	3	12
Sysselsatta***	8	26	3	13
Sysselsatta och studerande	10	36	7	14
Övrigt	9	18	10	26
Anställningsförhållande				
Ej anställd	10	31	4	14
Fast anställd heltid	9	14	2	12
Fast anställd deltid	5	34	7	21
Tillfälligt anställd	7	33	6	11
Samtliga 16–24 år	9	30	4	14

Källa: Socialstyrelsen (2009) *Folkhälsorapport 2009*, s. 83.

Besvär relaterade till psykologiska faktorer har ökat i alla grupper. Tabell 6.1 visar hur den upplevda känslan av oro, ångest och ängslan har ökat i jämförelse med situationen i slutet av 1980-talet. Ökningen är i synnerhet markant när det gäller unga kvinnor. Ökningen av den psykiska ohälsan tycks inte heller samvariera med arbetslöshet eller till socioekonomisk grupp. Det finns alltså ett växande ohälsoproblem bland ungdomar och unga vuxna som delvis motsäger de attitydundersökningar som gör gällande att ungdomar och unga vuxna ser med tillförsikt på framtiden.¹⁹⁵ En liknande utveckling har noterats i de övriga

¹⁹⁵ Exempelvis i *Unga med attityd*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11.

nordiska länderna.¹⁹⁶ Bo Rothstein lanserar hypotesen att ungdomars växande psykiska ohälsa är kopplad till en ökad tillitsbrist.¹⁹⁷ SOM-institutets undersökning visar att det inom gruppen 15-19 år fanns ett klart samband mellan ett allmänt missnöje med sitt eget liv och upplevelsen av att kunna lita på andra.¹⁹⁸ Det tycks alltså som om ungdomar och kanske också unga vuxna upplever en ökad stress och en mindre benägenhet att känna tillit till sin omgivning. Detta skulle också kunna tolkas som ett uttryck för en kontextuell diskontinuitet, dvs. att de kontextuella villkor som omger de unga i samhället upplevs som instabila och osäkra, vilket i sin förlängning skapar oro och ångest inför framtiden. Vi skall dock fortfarande komma ihåg att en majoritet samtidigt ser med tillförsikt på framtiden och upplever sig leva ett bra liv. Bilden är alltså splittrad. En förklaring kan vara det som antyds av SOM-institutet, dvs. en fråga om ”skilda världar”. Men samtidigt visar Socialstyrelsens undersökningar att det är svårt att knyta den växande ohälsan till socialt villkorande faktorer. Den tycks alltså öka på ett mer generellt plan, vilket gör frågan komplicerad och svårtolkad. Ett rimligt antagande är att de individualiserade livsvillkoren på ett generellt plan ökar ungdomars och unga vuxnas upplevelse av stress, men att dessa upplevelser får olika konsekvenser för olika grupper i samhället.

Ett sätt att närma sig frågan om hur och på vilket sätt ungdomar och unga vuxna upplever sin omvärld, sitt välbefinnande och sin egen roll, är via attityd och värderingsundersökningar. Jag skall därför helt kort belysa några av de regelbundet genomförda undersökningarna i Sverige.

Ungas attityder och värderingar

I Sverige har Ungdomsstyrelsen regelbundet undersökt ungdomars och unga vuxnas attityder och värderingar.¹⁹⁹ Undersökningen vänder sig till unga i åldersintervallet 16-29 år och jämförs med en grupp äldre i åldersintervallet 35-

---

¹⁹⁶ Leeni Berntsson (2000) *Health and well-being of children in the five Nordic countries in 1984 and 1996*, Göteborg: Nordiska högskolan för folkhälsovetenskap. Se även SOU 2006:77, *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa: analys och förslag till åtgärder*.

¹⁹⁷ Bo Rothstein (2008) ”Den svåra konsten att lita på andra, att vara nöjd med sig själv och att vara ung”. i Holmberg & Weibull (red) *Skilda världar*, Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. Tidigare studier som för fram likartade perspektiv är exempelvis Edgar Borgenhammar (1993) *Att vårda liv: Organisation, etik, kvalitet*, Stockholm: SNS Förlag och Kristoffer Konarski (1992) *Jordmän för ett gott liv: Psykosociala faktorer inverkan på folkhälsa samt åtgärdsförslag*, Idéskrift från Folkhälsogruppen Nr 16, Stockholm: Allmänna förlaget. Frågan om tillitsbrist kan också ses i relation till exempelvis Ulrich Becks (1992) diskussion om risksamhället.

¹⁹⁸ Bo Rothstein (2008) ”Den svåra konsten att lita på andra”, s. 155.

¹⁹⁹ Den senaste stora undersökningen publicerades 2007, *Unga med attityd*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11. Exempel på tidigare undersökningar är Ungdomsstyrelsen (2003) *De kallar oss unga*, och (2004) *Ungas syn på arbete*.

74 år.²⁰⁰ I 2007 års undersökning kunde man bland annat konstatera att andelen ungdomar som värderar fast anställning högt har ökat. Generellt anser de tillfrågade att de ser med tillförsikt på framtiden. Hela 80 procent svarade att de ser optimistiskt på framtiden och liksom i tidigare undersökningar värderas arbete, boende, familj och barn högt när det gäller önskade mål. Hela 70 procent av de unga i studien uppger att de planerar någon form av högskoleutbildning. I första hand tycks utbildningar med inriktning mot kultur/media/design locka. Samtidigt har andelen unga som oroar sig för sin hälsa ökat. I första hand rör det sig om psykosomatiska symtom som sömnbesvär, huvudvärk och magont.

Attityd- och värderingsundersökningar som bygger på enkäter är ibland vanskliga att tolka. En återkommande bild som dessa undersökningar ger är exempelvis att arbetet är viktigt för dem som har hög yrkesstatus, medan fritid och vänner är viktigare för dem med lägre yrkesstatus.²⁰¹ Detta kan ju tyckas självklart, men förklaringen till varför det är så är svårare att komma åt. Det är förmodligen inte ett medvetet val av vänner på bekostnad av arbetet för dem inom yrken med låg status. Att inta en mer instrumentell hållning till sitt arbete kan tolkas som en naturlig reaktion på en situation som inte är självvald. Om arbetet är alienerande²⁰² förflyttas fokus mot andra arenor. Föreställningar om arbete och attityder till arbete blir därmed två olika saker.²⁰³ Drömmen om ett självvalt liv kan mycket väl se ut på ett visst sätt, medan den faktiska situationen ser helt annorlunda ut. Ofta svarar man med utgångspunkt i den faktiska situationen i de aktuella attitydundersökningarna. Likaså finns det en komplicerad historisk dimension som är svår att fånga. Betyder exempelvis *familj* detsamma idag som för 30 år sedan? En trygg anställning är idag kanske inte en fråga om ett livslångt engagemang. Vissa kanske skulle hävda att det istället är ett uttryck för en önskan om riskminimering. Trots dessa kritiska anmärkningar kan man dock konstatera att de unga, mot bakgrund av ungdomsstyrelsens regelbundna undersökningar i Sverige, är relativt nöjda med sin tillvaro, värderar stabila anställningsförhållanden högt och ser positivt på framtiden.

---

²⁰⁰ Enkäten sändes ut till 6000 ungdomar och unga vuxna och 1500 äldre, och svarsfrekvensen var vid senaste undersökningen 53 procent.

²⁰¹ Se exempelvis Jan Carle (2003a) "Attityder till arbete i olika generationer", i *De kallar oss unga: Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:1. För mer generella undersökningar som lyfter fram just denna slutsats, se Tomas Berglund (2001) *Attityder till arbete i Västeuropa och USA: Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder* och Christer Theanderson (2000) *Jobbet – för lönen, lusten eller andra värden*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

²⁰² Melvin Seaman (1983) "Alienation Motifs in Contemporary Theorizing: The Hidden Continuity of the Classic Themes", i *Social Psychology Quarterly*, 46:3, s.171-184.

²⁰³ Se exempelvis Jan Carle (2003a) "Attityder till arbete i olika generationer", s. 97.

Sociologen och psykoterapeuten Tomas Johansson analyserar frågan om dagens unga och vuxenblivandets problem i relation till ungdomsstyrelsens undersökning.²⁰⁴ Johansson menar att vi tydligt kan se hur gränserna mellan barndom, ungdom och vuxenliv har förskjutits över tid. Å ena sidan kan man konstatera, menar Johansson, att tonårstiden inleds allt tidigare. Barn förväntas i allt högre grad att klä sig och uppföra sig som tonåringar, bland annat som ett resultat av påverkan från reklam och media. Å andra sidan tenderar ”vuxna” idag att klä sig och uppföra sig som tonåringar. Gränserna och de tydliga övergångarna mellan å ena sidan barndomen och tonårsperioden och å andra sidan tonåren och vuxenlivet, tenderar alltså att bli allt mer otydliga.²⁰⁵ Det finns dock ett antal markörer som tydligt indikerar en övergång mellan ungdomstid och vuxenliv. Barn, typ av bostad och arbete är sådana markörer. Med hänvisning till Ungdomsstyrelsens senaste undersökning konstaterar dock Johansson att det på några områden finns avgörande skillnader i upplevelsen av när man ”blir” vuxen, mellan ungdomsgruppen (16-19 år) i undersökningen och den äldsta delen av kontrollgruppen (55-74 år). Skillnaden låg i hur man såg på identitet och livsmål. De äldre ansåg att en tydlig identitet och en klarhet över vad man vill med sitt liv var indikatorer på att man blivit vuxen. Ungdomsgruppen däremot såg i liten utsträckning detta som en viktig indikator. Istället betonade ungdomarna försörjningsfrågan och förmågan att fatta egna beslut.²⁰⁶ Enligt Johansson är generationsvariabeln den mest kraftfulla som förklaring till skillnaderna i svar. En alternativ tolkning kan vara att de äldre svarat ur ett retrospektiv, dvs. de inser nu vad som egentligen var viktigt, medan ungdomarna tänker på exempelvis försörjningsfrågan i och med att den upplevs som närliggande och akut. Huvudpoängen är dock att synen på vad det innebär att bli vuxen och vilka markörer som indikerar detta har förändrats över tid.

En annan fråga som berörts i olika attitydundersökningar är ungdomars förändrade politiska engagemang. En hypotes, som bland andra framförts av Ronald Inglehart, är att man kan se en förskjutning mot postmateriella värderingar i hela den industrialiserade världen.²⁰⁷ En rörelse äger rum, menar

---

²⁰⁴ Thomas Johansson (2007) ”Ny ungdom? Reflektioner kring utveckling, identitet och självständighet”, i *Unga med attityd. Ungdomsstyrelsens attitydundersökning 2007*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11.

²⁰⁵ Se även Philip Lalander & Tomas Johansson (2007) *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur.

²⁰⁶ Thomas Johansson (2007) ”Ny ungdom”, s. 41.

²⁰⁷ Ronald Inglehart (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton Paperback och Ronald Inglehart & Christian Wenzel (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge: Cambridge University Press. Se även Tom Hagström & Francesco Gamberale (1995) ”Young people’s work motivation and value orientation”, *Journal of Adolescence*, 18:4, s. 475-490, Tom Hagström & Ulla-Britt Selander (1994) *Ungdomar, arbetsliv, framtid: Interju med elva nyckelpersoner*, Solna: Arbetsmiljöinstitutet, Francesco Gamberale, Carolina Sconfienza & Tom Hagström (1996) *Värderingar och*

Inglehart m.fl., från traditionella politiska organisationer som vilar på ett klassbaserat engagemang, mot sociala rörelser som i högre grad betonar självförverkligande eller som är knutna till enskilda sakfrågor. Det handlar alltså, enligt Inglehart, om en ökad betydelse för värderingar som inte på ett direkt sätt är knutna till den materiella position som individen har. En klassisk vänster-höger-skala inom politiken är därmed inte tillämplig längre och likaså har de organisationer som skapats mot bakgrund av dessa distinktioner spelat ut sin roll, eller åtminstone minskat i betydelse. Andy Furlong och Fred Cartmel är emellertid skeptiska till detta då få andra empiriska studier kan bekräfta hypotesen.²⁰⁸ Likaså har Ingleharts studier kritiserats för att använda allt för snäva variabler.²⁰⁹ Klart är dock att ungdomars engagemang i fackföreningar och politiska partier minskar och att andra typer av organisationsformer och rörelser (T. ex. Attac-rörelsen) tycks växa.²¹⁰ Detta faktum bekräftar möjligtvis Ingleharts slutsatser. Huruvida det är ett uttryck för ett mer ”postmaterialistiskt” politiskt engagemang är dock inte klarlagt. Susanne Johansson betonar exempelvis, i avhandlingen *Dom under trettio: vem bryr sig och varför?*, att ungdomsgruppens förändrade värderingar och engagemang inte nödvändigtvis betyder att det finns fog för att tala om ”nya” postmateriella värderingar. Både individuella värderingar och socioekonomisk tillhörighet är fortfarande viktiga och spelar roll, likaså ”graden av vuxenhet”.²¹¹

SOM-institutets²¹² undersökningar, som går tillbaka ända till mitten av 1980-talet, har följt Sveriges befolkning i relation till frågor om alltifrån ekonomi och samhälle till självförtroende och livsstilmönster, samt hur ungdomar och unga

---

förhållningssätt till arbete bland ungdomar i Sverige, Solna: Arbete och Hälsa, 1996:19, samt Loek Halman & Thorleif Pettersson (1995) ”Individualisering och värdefragmentarisering”, i Jonas Anshelm (red) *I tider av uppbrott: Värderingar och värderingsförändringar i det moderna samhället*, Stockholm: Symposium.

²⁰⁸ Andy Furlong & Fred Cartmel (2007) *Young People and Social Changes*.

²⁰⁹ Se exempelvis Henrik Oscarsson (2002) ”Vad formar ungdomars värderingar?” I Henrik Oscarsson (red) *Spår av framtiden*. Göteborg: SOM-Institutet, SOM-rapport 28, Göteborgs universitet.

²¹⁰ Beträffande fackligt engagemang och attityder till facket, se Jan Carle (2009) ”Youth and trade unionism”, i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*. Carle konstaterar att anslutningsgraden har minskat, att ungdomar i liten grad är medvetna om fackets roll samt att strukturella förändringar på arbetsmarknaden har bidragit till denna förändring. Dock är ungas attityd till facket fortsatt positiv. Se även Jan Carle (2003) ”Welfare regimes and political activity among unemployed young people”, i T. Hammer (red) *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe*, Bristol: Polity Press.

²¹¹ Susanne Johansson (2007) *Dom under trettio, vem bryr sig och varför?* Göteborg: CEFOS och Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.

²¹² SOM-institutet (samhälle, opinion, massmedia) är centrum för den undersöknings- och seminarieverksamhet som drivs gemensamt av Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Statsvetenskapliga institutionen samt Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS) vid Göteborgs universitet. (<http://www.som.gu.se/>)

vuxna upplever sitt liv och sin vardag.²¹³ Undersökningarna bygger i huvudsak på självskattning i enkätform.

Sören Holmberg och Lennart Weibull sammanfattar situationen på följande sätt:

...svenska folkets åsikter om viktiga frågor, vad som oroar inför framtiden, hur ekonomin utvecklas och om samhällsförändringarna varit till det bättre eller till det sämre för vanliga människor skiljer sig ofta mycket påtagligt åt mellan olika sociala och politiska grupper. Men – och det är ett viktigt men – på de flesta områden har skillnaderna inte ökat över tid. Vi lever i huvudsak inte i mer skilda världar idag än för tjugo år sedan. Fast, å andra sidan, vi lever heller inte i mindre skilda världar.²¹⁴

När det gäller ungdomar och unga vuxna, konstaterar bland andra Susanne Johansson att det finns skillnader mellan ungdomars och äldres åsikter, men samtidigt framkommer det också att det finns avgörande skillnader inom ungdomsgruppen som går att återföra till olika strukturella villkor. Johansson skriver:

Ett argument som stödjer att det inte enbart är unga som driver på utvecklingen är att det finns skillnader även i ungdomars värderingsuppfattningar. Även i ungdomsgruppen reproduceras skillnader i åsikter som kan hänföras till kön, utbildningsnivå och klasstillhörighet. Den tilltagande individualiseringen som antas finnas i ungdomsgruppen kan och bör problematiseras vidare. Slutsatsen blir att visst finns det annorlunda värderingar i ungdomsgruppen men de är inte alltid så annorlunda som vi tror och alla unga är inte lika!²¹⁵

Johansson är alltså försiktig i sin värdering av individualiseringsten. Hon konstaterar att man kan urskilja individualiserade värderingar bland ungdomar och unga vuxna i jämförelse med tidigare generationers värderingar, men sådana jämförelser är samtidigt svåra att göra. Fortfarande är skillnaderna inom ungdomsgruppen stora och traditionella socioekonomiska faktorer spelar en stor roll för värderingsmönster och föreställningar.²¹⁶ Man måste dock här, precis som när det gäller frågan om individualisering och arbete och arbetsförhållanden, se frågan i ljuset av hur individualiseringsbegreppet definieras samt ha med i

---

²¹³ En sammanfattande bild presenteras i Sören Holmbergs & Lennart Weibulls (red) (2008) antologi *Skilda världar: Trettioåttio kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

²¹⁴ Sören Holmberg och Lennart Weibull (2008) "Skilda världar", i Holmberg & Weibull (red), s. 35.

²¹⁵ Susanne Johansson (2008) "Unga värderingar – är de annorlunda", i Holmberg & Weibull (red) *Skilda världar*, s. 148.

²¹⁶ Se Susanne Johansson (2007) *Dom under trettio, vem bryr sig och varför?*

beräkningen att värderingar och attityder, dvs. hur man svarar på enkätfrågor om hur man upplever sitt liv, inte alltid är detsamma som den verklighet man är en del av och som man tvingas hantera.²¹⁷

Vi står alltså även här inför en splittrad bild. Ingleharts studier gör gällande att ungdomar, unga vuxna och människor i allmänhet, i den industrialiserade världen, avsevärt har förändrat sina värderingar.²¹⁸ Andra undersökningar menar dock, som vi sett, att värderingarna är relativt stabila och i hög grad knutna till fas i livet och till socioekonomiska bakgrundsfaktorer.²¹⁹ I viss utsträckning kan detta förstås mot bakgrund av hur studierna är gjorda, vilka frågor som ställts och vilka tolkningsramar respektive forskargrupp bestämt sig för att använda.

En helt annan form av studier som belyser värderingar, förhållningssätt och handlingsmönster är den mer kvalitativt orienterade och etnografiskt inspirerade forskningen. Jag skall helt kort lyfta fram några av dessa perspektiv, innan jag övergår till denna avhandlingens empiriska undersökning.

Ungdomar, ungdomskultur och livsberättelser

En helt annan form av ungdomsforskning har alltså under lång tid bedrivits inom ramen för det som brukar kallas *Cultural Studies*.²²⁰ Ungdomsgruppen har här undersökts med hjälp av olika etnografiska eller etnografiskt inspirerade

---

²¹⁷ Mattias Bengtsson (2008) knyter i sin avhandling *Individen stämplar in* exempelvis individualisering till en ökad grad av autonomi i arbetslivet och konstaterar att det snarare är en klassfråga än en generell process.

²¹⁸ Exempelvis Ronald Inglehart (1997) samt Ronald Inglehart och Christian Wentzel (2005).

²¹⁹ Exempelvis Oscarsson, Henrik (2002) "Vad formar ungdomars värderingar?" I Oscarsson, Henrik (red) *Spår av framtiden*. SOM-Institutet. Göteborgs universitet. SOM-rapport 28. Se även Hagström, Tom (red) (2007) *Ungdomar i övergångsåldern: handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund. Studentlitteratur. Beträffande attityder till arbete rent generellt se Tomas Berglund (2001) *Attityder till arbete i Västeuropa och USA: Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder*, Göteborg: Department of Sociology. Göteborg University. Se även Birgitta Eriksson (1998) *Arbetet i människors liv*, Karlstad: Sociologiska institutionen, Högskolan i Karlstad.

²²⁰ Den så kallade Birminghamskolan brukar beskrivas som en central utgångspunkt för de perspektiv och metoder som förknippas med cultural studies. Svenska exempel är Johan Fornäs m.fl. (red) (1993) *Ungdomar i skilda sfärer*, FUS-rapport Nr 5, och Thomas Johansson m.fl. (red) (1999) *Samtidskulturer: Karnevaler, karaoke och kulturella koder*, Nora: Nya Doxa. En rad andra exempel finns givetvis. Ove Sernhede har i en rad arbeten undersökt olika subkulturella uttryck inom ungdomsgruppen, se exempelvis Ove Sernhede (1995) *Modernitet, adolescens och kulturella uttryck*, Inst. för socialt arbete: Göteborgs universitet. Andra tongivande svenska forskare på området är Mats Trondman, Hans-Erik Hermansson och Jan Carle. Se exempelvis Hans-Erik Hermansson (1988) *Fristadens barn: om ungdomars livsstilar, kulturer och framtidsperspektiv i 80-talets Sverige*, Göteborg: Daidalos, och Jan Carle & Hans-Erik Hermansson (red) (1991) *Ungdom i rörelse. En antologi om ungdomars kultur och uppväxtvillkor*, Göteborg: Daidalos, och Mats Trondman & Nihad Bunar (2001) *Varken ung eller vuxen*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.

metoder. Paul Willis studie *Learning to Labour*²²¹ är kanske en av de mest kända och den har varit en förebild och inspirationskälla för många efterföljare.²²² Willis etnografiska studie, som publicerades första gången 1977, visade hur arbetarklassungdomar insocialiserades i en arbetarkultur och hur dessa ungdomar mer eller mindre medvetet utövade ett motstånd mot skolans och omgivningens disciplineringsstrategier. De valde med andra ord att misslyckas, dels som en motståndsstrategi och dels som ett sätt att ”utöva sitt agentskap”. Misslyckandet blev ett sätt att medvetet förändra förlorarstämpeln och därmed aktivt arbeta med det egna identitetsskapandet och få kontroll över självbilden.

En annan forskare och teoretiker, som redan fått komma till tals i denna avhandling, är Thomas Ziehe. Hans studier av ungdomars subkulturella uttryck och alternativa lärprocesser är ytterligare ett exempel på ett perspektiv, där den förändrade socialisationsaspekten står i centrum.²²³ Ziehe lyfter, som vi tidigare sett, fram den allt mer individualiserade situationens betydelse och hur den avtraditionaliseringsprocess, eller för att använda Ziehes begrepp, kulturella friställningsprocess, som präglade det senmoderna samhället, bidragit till olika subkulturella uttryck inom ungdomsgruppen.

De etnografiska studier som gjorts i anslutning till det perspektiv som Ziehe lanserat, har i första hand varit teorigenererande och givit upphov till en rad hypoteser om ett förändrat samhälle. Fokus har också i hög grad legat på grupper av ungdomar som varit marginaliserade eller på annat sätt avvikit från det som skulle kunna kallas ”mainstream”. Betoningen av det speciella och subkulturella har i vissa fall gjort det svårt att tolka resultaten som ett uttryck för mer generella förändringar i samhället. Likaså har många av de ungdomar, som lever relativt vanliga liv, inte omfattats av de etnografiskt inspirerade studierna, vilka bland annat inneburit att ungdomars subkulturella uttryck övertolkats. De har blivit representanter för hela ungdomsgruppen, trots att de i många fall endast representerat relativt marginella kulturella uttrycksformer. Dock har studierna ur ett flertal perspektiv visat att så kallade traditionella identiteter destabiliserats. Ett uttryck för detta är en *tribalization*, där individer inom olika

---

²²¹ Paul Willis (1977) *Learning to Labor: How working class kids get working class jobs*, New York: Columbia University Press.

²²² exempelvis Beverley Skeggs (2006) *Att bli respektabel*, Göteborg: Daidalos, och Nadine Dolby & Greg Dimitrades (red) (2004) *Learning to Labor in New Times*, London: Taylor & Francis.

²²³ Se exempelvis Thomas Ziehe (1986) *Ny Ungdom. Om ovanliga lärprocesser*, Malmö: Norstedts, och Johan Fornäs, (red) (1984) *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, Stockholm: Akademilitteratur.

subkulturer söker etablera en identitet och bli erkända.²²⁴ Att det är en del av den senmoderna ungdomskulturen står helt klart, likaså att det i många fall handlar om grupper som i någon mån upplever sig som marginaliserade eller utsatta. En rad studier har dock visat att ungdomars liv på ett mer generellt plan sträcker över hela spannet från extrema subkulturella och identitetspolitiska uttrycksformer till relativt traditionella liv och föreställningar.²²⁵ Tom Hagström skriver:

Föreställningar om ungdomar tycks lätt bli hårt skruvade och också motstridande. Å ena sidan är de aktiva, framåt och formande sina egna villkor, å andra sidan är de passiva, drabbade av samhället. Antingen har de helt andra värderingar än äldre generationer eller så har de i stort sett likadana värderingar som äldre. Antingen är de bortskämda och vill inte arbeta eller är de mycket angelägna att arbeta men får inte chansen. Det går troligtvis att finna empiriskt stöd för var och en av dessa ståndpunkter.²²⁶

De etnografiskt inspirerade studierna har alltså i första hand fokuserat ungdomar och inte unga vuxna. Likaså har studierna undersökt den identitetsskapande processen och i mindre utsträckning arbetat med hur sociala villkor formar och påverkar unga vuxna i deras föreställningar om och förhållande till arbetslivet. Utgångspunkten har varit individualiseringsprocessens och den kulturella friställningens betydelse för utvecklandet av nya kulturella former och uttryck.

Det finns emellertid etnografiskt orienterade studier som förhåller sig kritiska till individualiseringstesen och idén om kulturell friställning. Kerstin Johansson har i avhandlingen *Bli vuxen i arbetarstad* följt fem arbetarklassungdomars väg mot vuxenblivande och relaterat detta till den transformationsprocess som äger rum när en traditionell industristad förändras.²²⁷ En av Johanssons slutsatser är att klass fortfarande spelar en avgörande roll om man vill förklara ungdomars och unga vuxnas föreställningar och möjligheter i samhället. Klassbundna värderingar och attityder spelar alltså stor roll och riskerar att bli en selekterande faktor i relation till en allt mer individualiserad värld. Etnologen Helena Kåks har i avhandlingen *Mellan erfarenhet och förväntan* studerat och tagit del av 21

---

²²⁴ Se Thomas Johansson & Ove Sernhede (red) (2002) *Lifestyles, Desire and Politics: Contemporary identities*, Göteborg: Daidalos.

²²⁵ Exempelvis Henrik Oscarsson (2002) "Vad formar ungdomars värderingar?" I Henrik Oscarsson (red) *Spår av framtiden*.

²²⁶ Tom Hagström (1999) "Epilog", i Hagström (red) *Ungdomar i övergångsåldern: handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*, Lund: Studentlitteratur, s. 135.

²²⁷ Kerstin Johansson (2003) *Bli vuxen i arbetarstad: Fem ungdomar berättar om skola, arbete och det egna livet*, Linköping: Institutionen för tema, Linköpings universitet.

ungdomars livsberättelser och tolkat dessa i ljuset av den spänning som uppstår mellan bilden av det moderna, individualiserade samhället, så som det lyfts fram av forskare och media, och den verklighet som de unga tvingas möta och hantera.²²⁸ Kåks understryker den spänning, som uppstår när idealbilden av hur det moderna livet skall gestalta sig konfronteras med de värderingar och resurser som unga bär med sig. Det är en avgörande skillnad, menar Kåks, mellan föreställningen om hur man bör leva sitt liv och de livsval man faktiskt gör. Fortfarande spelar klass och könsstrukturer en avgörande roll.

Både Johansson och Kåks förhåller sig alltså kritiska till individualiseringstesen. Kåks ser den som ett uttryck för en övergripande berättelse som ungdomar tvingas förhålla sig till och som i liten grad överensstämmer med deras levda erfarenheter, medan Johansson lyfter fram att en klassrelaterad socialisation fortfarande präglar ungdomars liv och möjligheter. Det handlar idag mer om en klasskultur än ett klassmedvetande, menar Johansson. Både Johansson och Kåks lyfter fram och problematiserar ett antal viktiga frågor rörande förhållandet mellan de övergripande teoretiska perspektiven kring en allt mer globaliserad, avtraditionaliserad och individualiserad värld och ungdomars faktiska livsvillkor.

Redan inledningsvis konstaterades att ungdomars och unga vuxnas villkor ser olika ut. Flera studier har, som vi sett, bekräftat detta. Olikartade sociala villkor präglar alltså unga vuxnas liv, möjligheter och resurser. Samtidigt kan vi konstatera att de kontextuella villkoren har förändrats, vilket gett upphov till allt mer individualiserade livsvillkor. Detta gäller i synnerhet unga vuxnas ökade ansvar för den egna situationen och de egna valen. I kapitel 5 landade diskussionen om denna fråga i slutsatsen att de kontextuella villkoren i allt högre grad präglades av en diskontinuitet. Både Rothsteins hypotes om en stegrande tillitsbrist och ungdomskulturforskningens betoning av subkulturella och identitetspolitiska uttrycksformer kan kanske ses som uttryck för denna diskontinuitet. I skärningspunkten mellan erfarenhet och förväntan, för att återknyta till Kåks avhandling, uppstår den problematik som Furlong och Cartmel beskriver:

While demand for flexible, skilled workers in the new 'information society' creates advantages for some young people, the continued segmentation of

---

²²⁸ Helena Kåks (2007) *Mellan erfarenhet och förväntan: Betydelsen av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*, Linköping: Institutionen för studier i samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet. Walter R. Heinz (2009) argumenterar på ett likartat sätt i "Youth transition in an age of uncertainty", i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*.

labour markets helps ensure that traditional privileges are protected. Yet despite the maintenance of traditional lines of inequality, subjectively young people are forced to reflexively negotiate a complex set of routes into the labour market and in doing so, develop a sense that they alone are responsible for their labour market outcome.²²⁹

Denna avhandling utgår, i enlighet med Furlong och Cartmel, från att det inte enbart handlar om ett ”grand narrative”²³⁰ som unga vuxna tvingas förhålla sig till, utan en i allra högsta grad verklig social och kulturell förändring, som genererar nya krav och villkor. Den kontextuella diskontinuiteten skapar med andra ord villkor för unga vuxna som ökar kravet på individuellt ansvar och tvingar var och en att reflexivt överväga allt fler och allt mer komplicerade frågor och livsval. Detta betyder däremot inte att den sociala ojämlikheten upphör. Kanske får dessa förändrade övergripande villkor snarare en motsatt effekt.

Sammanfattande slutsatser

Även om många undersökningar visar att unga vuxnas attityder till exempelvis arbete och familj inte förändrats på ett dramatiskt sätt, kan man konstatera att unga vuxnas livsvillkor ändrats, vilket fått konsekvenser för bland annat familjebildning och etablering på arbetsmarknaden. Ungdomstiden har förlängts och ungdomars inträde på arbetsmarknaden präglas av osäkerhet och av icke-linjära processer och tillitsbrist. Vi har även kunnat konstatera en ökad ohälsa som bör kunna knytas till dessa förändringar. Detta stärker den argumentation som fördes i kapitel fem om den kontextuella diskontinuitetens betydelse. Att växa upp i det ”senmoderna” samhället innebär med andra ord en uppväxt fylld av subjektiv osäkerhet. Det paradoxala med senmoderniteten är emellertid att, trots att de övergripande kontextuella villkoren för socialt liv förändrats i riktning mot ökad individualisering, så tycks fortfarande klass och uppväxtförhållanden fortsätta att spela en avgörande roll för unga vuxnas möjligheter och hinder att realisera drömmen om ett bra liv.

***

Vi skall i nästa kapitel möta ett antal unga vuxna som befinner sig på olika arenor av arbetsmarknaden, arenor som skulle kunna ses som ett uttryck för den

---

²²⁹ Furlong & Cartmel (2007) *Young People and Social Changes*, s. 52.

²³⁰ James E. Coté (2009) kritiserar på ett mycket träffande sätt detta perspektiv i kapitlet ”Youth-identity Studies: History, controversies and future directions”, i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*.

polariserade arbetsmarknad som beskrevs i kapitel fem. Den gemensamma nämnaren så här långt är att de, i enligt med Archers perspektiv, lever i en tid präglad av kontextuell diskontinuitet. Berättelserna som följer utgör ett försök att undersöka de reflexiva överväganden som de intervjuade gör i relation till arbetet och drömmen om ett bra liv. Detta betyder att vi tar klivet in på den arena där mötet mellan möjliggörande och hindrande strukturella villkor och agens utspelas.

UNGA VUXNA – SEX BERÄTTELSE

I kapitel fem argumenterade jag för att arbetsmarknaden förändrats till följd av globaliseringen och den informationsteknologiska revolutionen. Jag har även i kapitel sex argumenterat för att vi kan tala om en förlängd ungdomstid, en förändrad arbetsmarknad och en ökad tillitsbrist hos ungdomar och unga vuxna. Unga vuxnas förutsättningar har med andra ord förändrats på en rad områden på grund av att de övergripande strukturella villkoren förändrats.

I detta kapitel kommer två olika grupper av unga vuxna att introduceras. Kaospiloterna får i denna avhandling representera en grupp unga vuxna som valt att satsa på en utbildning som inte resulterar i ett yrke eller en examen i traditionell mening. Utbildningen betonar processer och personlig utveckling och syftar till att få deltagarna att utveckla sina egna idéer och ta dem vidare till någon form av verksamhet. Målet för deltagarna är att kunna hantera en föränderlig värld. De unga vuxna som arbetar på Volvo och som utgör en del av denna avhandlingens empiriska underlag är på samma sätt ett antal unga vuxna med olika bakgrunder och idéer. Det finns olika skäl till att man börjat arbeta på Volvo och det finns uppfattningar om arbetet, som i allra högsta grad är individuella. För enkelhetens skull använder jag dock benämningarna ”Volvogruppen” respektive ”kaospilotgruppen”.

Mot bakgrund av det som tidigare diskuterats är valet av de två grupperna ett sätt att försöka närma sig å ena sidan ett antal unga vuxna som fortfarande har valt eller befinner sig i det traditionella industrisamhällets sfär och å andra sidan ett antal unga vuxna som befinner sig i något som kan beskrivas som det ”nya” och allt mer individualiserade arbetslivet. Redan valet av två så skilda sfärer är ett uttryck för en analys av samhället och arbetet. I kapitel fem lyfte jag fram Castells diskussion om polariseringen på arbetsmarknaden och valet av de två grupperna bör alltså ses i ljuset av detta perspektiv.

Frågan kvarstår dock: Vem har valt vad och varför? Vilka strukturella villkor och förutsättningar har lett till respektive val och hur ser de unga vuxna på sina

möjligheter att utöva ett agentskap, dvs. att aktivt försöka påverka sitt liv och sina möjligheter? Det är givetvis en hopplös uppgift att kunna svara på dessa frågor. En rimlig kritisk synpunkt är ju också att den ena gruppen är under utbildning, medan den andra befinner sig i arbete. Det är delvis sant, men en sanning med modifikation. Kaospilotutbildningen är i stor utsträckning arbete på så sätt att deltagarna hela tiden genomför arbetsuppgifter som de själva bär ansvar för och som också kan ge inkomster. Det handlar om att arbeta upp en erfarenhet och kompetens som sedan successivt övergår till ”riktig” verksamhet. Man förverkligar med andra ord sina egna projekt och företagsidéer. Ytterligare ett rimligt påpekande är att även kaospiloterna under perioder av sitt liv var en del av en ”Volvogrupp” och att Volvogruppen kanske är på väg att bli kaospiloter. Detta är helt riktigt och det är ju också en av avhandlingens poänger att undersöka dessa övergångar och vägval. Den bästa utgångspunkten är att se de intervjuade unga vuxna som just 22 individer som gjort olika vägval och befinner sig på olika platser. De sex berättelser, som får illustrera de genomförda intervjuerna, är dock redovisade i form av berättelser från just respektive plats. I analysen av intervjuerna återkommer frågan om i vilken utsträckning det är möjligt att tala om olika grupper med specifika bakgrunder och drag.

Vi börjar med ett besök hos de unga entreprenörerna, dvs. kaospiloterna, och möter där tre individer som berättar om sina liv och sina funderingar kring arbete, karriär och övrigt liv. Vi tar sedan steget över till monteringsfabriken på Volvo och träffar där ytterligare tre unga vuxna som berättar om sina drömmar och tankar om arbete, karriär och om framtiden. De sex unga vuxna som framträder har, liksom de övriga intervjuade, av olika skäl gjort olika val i sina liv. Deras oro och deras drömmar om ett bra liv uppvisar både likheter och skillnader. De sex unga vuxna som kommer till tals är valda mot bakgrund av att de representerar relativt typiska föreställningar knutna till respektive grupp. I den efterföljande analysen kommer dock citat och valda delar från de övriga intervjuerna att lyftas fram för att understryka vissa tendenser och teman. Men nu över till de unga vuxna som utgör denna avhandlings viktigaste empiri.

Unga entreprenörer i den ”nya ekonomin”

Folk pratar och skrattar. Några ligger i soffan och diskuterar, medan andra spelar pingis. Pingisnätet är konstruerat av böcker som ställts på högkant. En turnering tycks pågå. Andra diskuterar det senaste projektet och hur man skall lägga upp

presentationen av en ny idé vid den kommande utställningen i Milano. Vi är hos Kaospiloterna i Malmö. Lokalerna känns provisoriska och det är de också. Kaospiloterna befinner sig i ett läge där de eventuellt måste flytta. Fram tills nu har utbildningen varit knuten till Malmö Högskola, men allt tyder på att den kommer att lämna högskolan och börja om i annan regi. Kanske bildar man någon form av stiftelse, kanske måste privata sponsorer träda in och eventuellt innebär det att utbildningen blir avgiftsbelagd.

Kaospiloterna har tagit steget över från att ha varit en utbildning, eller snarare ett projekt riktat till ungdomar som befunnit sig i marginalen, till att bli en elitutbildning.²³¹ Inga av de deltagare som finns på plats är att betrakta som utsatta i traditionell bemärkelse. Snarare är det unga vuxna som har kommit in på utbildningen efter omfattande antagningsprov under hård konkurrens. De flesta har bra betyg och stor erfarenhet från olika projekt, företag och arbeten, i Sverige såväl som utomlands. Många har genomtänkta idéer och planer. Utbildningen är en väg att realisera dessa planer och projekt. Kaospilotutbildningen ser sig som ett uttryck för en ny form av kreativ sektor i samhället som ligger i linje med den nya tidens ekonomi präglad av tillväxt genom innovation. Betoningen av processer, annorlunda tänkande och nya kombinationer är stor och ambitionen är att skapa nya lösningar på gamla problem. Verksamheten är kontroversiell. Vissa menar att den inte hör hemma på en högskola, medan andra ser den som den ”nya” formen av utbildning som lyfter fram kreativitet och som knyter samman utbildning, arbete och företagande till en helhet. Någon kursplan i egentlig mening finns inte och kurslitteratur och annan form av kunskapsinhämtning sker utifrån behov och projektidé. Det är entreprenören och projektmakaren som är i centrum och det som traditionellt förknippas med en högskoleutbildning, föreläsningar och seminarium med mera, saknas. Seminarierna är ersatta av gruppmöten, där deltagarna får ge respons på varandras arbete och projekt och man får också lyfta fram sina egna känslor inför medarbetare och genomförda uppgifter. Den personliga utvecklingen står i centrum, just för att det är personligheten och den personliga förmågan som är det framtida arbetsredskapet. Det vi måste lära oss i övrigt, det lär vi oss ändå, resonerar flera av de intervjuade. Kunskap om något specifikt är färskvara som är knutet till det man för tillfället gör. Den personliga förmågan att förstå sig själv, olika förändringsprocesser och andra människor, är däremot något som man alltid behöver.

---

²³¹ Beträffande Kaospiloternas idé och utveckling, se exempelvis Trine Deichman-Sørensen (1997) *KaosPiloterne: I Tidens Tendenser*, AFI Rapportserie nr. 3/97, Oslo: Akademia.

Tider för intervjuer är bokade och de flesta som ska intervjuas finns på plats. Att få tag på deltagare som vill vara med i undersökningen går lätt, även om många är upptagna med projekt, planeringar av reklamkampanjer och förberedelser för olika resor. Intervjuerna äger rum i en av kaospiloternas sammanträdesrum.²³²

Det är inga problem att få deltagarna att prata. Alla har åsikter och synpunkter och berättar med stor inlevelse om sin syn på utbildningen och de egna projektidéerna. Framför mig har jag tränade projektmakare som har vanan inne att svara på frågor och beskriva sina tankar och känslor.

Nedan följer tre berättelser. Berättelserna speglar en rad av de teman, funderingar och frågeställningar som är typiska för de kaospiloter som intervjuats. Ett urval ur varje intervju har gjorts mot bakgrund av avhandlingens grundfrågor. Övriga intervjuer redovisas i form av ett urval av korta citat eller vävs in i den analyserande delen av intervjukapitlet. Tanken med nedanstående berättelser är med andra ord att spegla olika aspekter av de intervjuade kaospiloternas bakgrund, livsval och föreställningar om ett bra liv.²³³

Hanna 26 år

Om bakgrund och uppväxt

Jag är uppväxt här i Skåne, i Småstad. Ett riktigt svenssonliv. Mamma och pappa, syster och villa och så där. Pappa har varit sjukskriven, sjukpensionär hela mitt liv, så jag har haft en hemmapappa och en arbetande mamma som nu också är heltidssjukskriven. Pappa var chef inom sjukvården och mamma var sjukgymnast, hon utbildade sig till det och har arbetat i 25 år. De träffades där. Jag har en lillasyster och så har jag en halvbror.

Vi har haft ganska höga krav på oss, men lika mycket har vi nog ställt krav på oss själva. Vi har verkligen blivit peppade och jag har ju växt upp med att jag verkligen kan bli precis vad jag vill och så... och det är helt upp till mig. Vi har ju kämpat ganska hårt, jag och min syster, och jag har alltid varit ordförande i elevrådet, i kamratstödjarna, i "Non violence" och allt möjligt.

Hanna beskriver, som vi ser, sin uppväxt som ganska traditionell och vanlig, trots att exempelvis en hemmapappa inte är något som brukar uppfattas som

---

²³² Även de uppföljande intervjuerna ägde rum i kaospiloternas lokaler, med några få undantag (en intervju genomfördes vid Göteborgs universitet och två på café i Malmö respektive Göteborg).

²³³ Intervjuerna är kraftigt förkortade och namn på personer och platser är ändrade för att garantera anonymitet.

traditionellt. Detta speglar merparten av de intervjuade kaospiloternas beskrivningar av sin bakgrund. Det som upplevs som traditionellt är dock något som kan liknas vid en medelklassbakgrund och en miljö där utbildning och karriär inte varit något främmande. Det finns förutom detta ett antal andra gemensamma drag som visar sig i ovanstående beskrivning. Krav har funnits, men framför allt en miljö som präglats av föreställningen att allt är möjligt och att det egna valet är viktigt. I Hannas fall är det tydligt att spänningen mellan höga krav och personlig frihet att välja har utgjort ett fundament från vilket hon formulerat sina föreställningar om världen och de egna möjligheterna.

Om skolåren

Upp till mellanstadiet så gick man ju med de andra som bodde i orterna runt omkring och sedan när vi började sexan så flyttades vi in till Ortsbo som är en sådan där invandrarförort... 98 procent invandrare... och då breddades vänskapskretsen... högstadiet är en svår period för alla men det var en ganska hård skola och alla hamnade lite snett... man trodde det var väldigt viktigt att man skulle vara häftig och sådär... och jag träffade en äldre pojkvän också... men jag var också sådär förnuftig så jag tog två veckors ledigt när jag gick i åttan... när det var som värst... och så var jag hemma. Jag har en väldigt stark och bestämd mamma som är sådär... kan allt i hela världen... (skratt)... hon sa... nej nu stannar du hemma... och det var skönt att det var ok med dom... och sedan så kom jag tillbaka och tog över elevrådet och kamratstöderna. Efter det höjde jag betygen... och så engagerade jag mig i alla skolföreningar också. Det ligger ju närmare den jag är... för den personen jag var med de där andra kompisarna... det var inte alls jag ... men jag har alltid varit så där väldigt duktig och väldigt engagerad ... och skrev min första faktabok om Japan när jag var 10 år och... så det var att gå tillbaka till... det var helt naturligt att ta ansvar och så där. Jag blev bästa kompis med studierektorn och vi drog upp planer för hur vi skulle lösa det här... sådär.

Alltså jag kommer ihåg att jag började läsa tidningen och böcker långt innan jag kunde läsa... jag minns att jag satt med böcker och följde rader och sådär och jag var väldigt... alltså jag var väldigt... det har jag visst förstått när jag började här... att jag var en liten entreprenör när jag var liten... när jag var fem år så bestämde jag att jag skulle bli journalist... jag skulle skriva i tidningarna och det höll i sig alltid och när jag började på högstadiet så började jag filma själv ganska mycket... och fortsatte skriva och började spela teater... alltså väldigt driftig och väldigt engagerad och så där. Ja... en projektmänniska sådär.

Hanna beskriver här hur hon genom stöd och hjälp från föräldrar utvecklat ett stort mått av självständighet i relation till kamrater. Redan tidigt identifierade hon en kompetens hos sig själv som närmast kan beskrivas som

projektorierad. Föräldrarna har backat upp denna orientering genom uppmuntran och stöd. Detta förstärker en bild som växer fram hos flertalet hos de intervjuade. Den projektorierade entreprenörsandan fanns där redan tidigt och många hänvisar till stöd och uppmuntran från föräldrar som förklaring till detta. Framför allt handlar stödet om en tillåtande attityd kombinerad med underförstådda krav. Beträffande skolan så är bilden mer otydlig. I Hannas fall fanns vissa problem knutna till skolgången, även om hon var duktig och driftig. Skolan har fungerat som en inspirationskälla men också som en begränsade faktor. Hon tog dock själv tag i sin situation och bestämde sig för att lyckas.

Om föräldrarnas inställning till företag

...de jobbade inom kommunen alltid... och att starta eget företag?... jag visste nog inte att man kunde göra det förrän för några år sedan liksom. Det var en vilt främmande värld. Så därför så blev det ju så att man engagerade sig i... ja kanske inte startade upp nya egna saker utan jag engagerade mig i skola och lite politiskt och i saker som redan fanns. Jag visste inte riktigt att man kunde starta upp egna saker. Jag gick med i en teatergrupp och så där. Det var samma sak direkt efter gymnasiet när alla andra jobbade något år eller började plugga eller åkte till Kanarieöarna... då ansökte jag om en plats i en volontärorganisation och... det var jättesvårt... jag gick igenom massa tester och två dagar efter studenten så var jag på väg till Thailand. Det var centrum för internationellt ungdomsutbyte ... tre månader så bodde man på den thailändska landsbygden och jobbade som lärare i engelska ute på en gård. Vi var sju svenskar och sju thailändare. Mina föräldrar förstod nog inte riktigt vad jag höll på med. När jag fick det där antagningsbrevet så kommer jag ihåg att pappa kom in med det och sa... du kom med... och så sa han att "du tycker ju inte om när det är varmt... vad ska du där och göra" och alla insekter... de var lite oroliga liksom... men de hjälpte mig att ta reda på vad jag behövde för vaccin samtidigt som de skakade på huvudet och sa "jag tycker inte om det... men det här behöver du" och "du måste akta dig för de här maskarna" och så. Särskilt pappa tror jag... men han var stolt också och berättade för alla att jag fått stipendium från SIDA och så. Och mamma har väl varit lite orolig... men hon har accepterat det.

Även om de flesta av de intervjuade kaospiloterna har startat eller kommer att starta egna verksamheter, är detta ingen typisk erfarenhet de bär med sig från hemmet. Föräldrarnas inflytande har i högre grad varit fokuserat på frihet och uppmuntran än mot företagande och entreprenörskap. I Hannas fall finns ingen erfarenhet av eget företagande i hennes bakgrund. Föräldrarna var välutbildade, men inga företagare. Att starta eget var inget som Hanna hade erfarenhet av. Att förverkliga idéer var däremot naturligt och det uppmuntrades av föräldrarna.

Även om hennes beslut att åka till Thailand möttes med skepsis och viss oro av föräldrarna var de samtidigt stolta.

Om föräldrarnas bakgrund

Pappa växte väl upp i en lite så där övre medelklass ... en ingenjörsfamilj. Pappa dog aldrig... han blev ju aldrig ingenjör. Han kom faktiskt in på journalistutbildningen ... det hade varit hans dröm ... men han tackade nej och började arbeta inom sjukvården istället, vilket inte var okej hemma. Mamma kommer från en riktig bondefamilj... de är inte bönder men grovarbetare och grävmaskinister och mormor var hemmafru. Mamma är den enda som bröt sig loss lite och skaffade akademisk utbildning och så där och var den smarta som skulle bli någonting. Så egentligen... pappa försökte bryta sig neråt i klasserna och mamma försökte bryta sig uppåt.

Hannas föräldrar kommer från två relativt olika bakgrunder. Medan modern gjorde en klassresa som innebar högre utbildning befann sig fadern i konflikt mellan höga förväntningar och egna drömmar. Han har i sin tur – kanske beroende på egna erfarenheter – betonat vikten av att gå sin egen väg i sina försök att stödja barnen. Övriga intervjuade kaospiloter har föräldrar med liknande bakgrund. Åtminstone en av föräldrarna har högre utbildning och flera familjer präglas av rörelser över klassgränserna. Detta har också lett till både förväntningar på de egna barnen, och till en betoning av möjligheten att utvecklas i den riktning man själv önskar. Hanna är i hög grad medveten om föräldrarnas bakgrund och klassöverskridande rörelser och hon har reflekterat över deras val och satt dem i relation till sina egna.

Om den egna journalistdrömmen och valet av Kaospiloterna

En av Hannas drömmar var att utbilda sig till journalist, en dröm som hon var nära att förverkliga.

Ja... det var drömmen länge... jag tror pappa blev väldigt glad när han insåg det och faktum är att jag sökte till samma skola som han... så jag kom in och det var ett helvetes val. Det var omöjligt... medelåldern var 30 och alla hade jobbat med journalistik och alla var så jäkla häftiga liksom... nä... jag hade sådana mindervärdeskomplex... alltså jag insåg att jag inte kunde gå där och låtsas att jag hörde hemma där... men jag kom in här samtidigt... så jag gjorde ett val stående på en klippa i Skottland... och så ringde jag till pappa. Jag pratade med pappa och han sa... ”klart du ska läsa på kaospiloterna”. Mamma däremot, hon är lite rädd för ”flummerier” och så där men det var lite lugnare när det var en högskoleutbildning. Pappa är mer... du ska göra som ditt hjärta känner... gå din egen väg... och så säger mamma... jaja, så länge det är rätt väg (skratt)...

Hanna befann sig i en valsituation som gällde en traditionell utbildning eller en mer osäker tillvaro som kaospilot. Föräldrarna fanns hela tiden med i bakgrunden och Hannas mamma fungerade som en varnande kraft, medan pappa uppmuntrade, båda med sina respektive erfarenheter i bagaget. Hanna tog dock steget, i hög grad uppmuntrad av föräldrarnas betoning av vikten av att välja sin egen väg. Att Hanna valde journalistutbildningen pekar också på den betydelse pappan haft för henne. Pappans val har påverkat henne och hon valde själv att göra det han inte gjorde, dvs. välja den inriktning hon kände var riktig, trots att den innebar något okänt.

Alltså det som hände var väl det att jag... jag hade ganska många år... jag hade rest runt och volontärarbetat och... jag tänkte under en resa i Ukraina att ... jag drömde om en egen tandborsthylla... något eget och inte alltid leva i en enda röra. Jag tänkte att jag nog skall slå mig till ro. Så då sökte jag folkhögskola... med filminriktning och efter ett halvår... alltså jag utvecklades inte... jag lärde mig en massa tekniker och så ... alltså det har alltid handlat om berättande för mig och det utvecklades inte ... jag utvecklades inte som person. Det fanns inget i den utbildningen som tog mig framåt och berättelserna kommer ju bara från mig och om inte jag utvecklas så utvecklas ju inte berättelserna. Då var det en tjej i klassen som sa... att jag vet inte om jag skall säga det här till dig men jag har en gammal pojkvän som läser en utbildning som heter kaospiloterna och de är på väg till Kuba och gör sin praktik och de behöver någon som filmar. Jag tog på mig skorna och sprang ner till skolan och ringde dom och då stod de och skulle gå på planet och jag sa... jag kan ta ett halvår... jag kan ta det som praktik eller något och filma... alltså jag följer med och filmar. Då sa de att vi måste komma ner och komma till rätta och så ringer vi dig om två veckor och säger om vi har råd att flyga ner en till. Så då hade jag två veckor på mig att bestämma mig och så kollade jag upp allt om kaospiloterna... och jag tyckte att det här låter ju ganska mycket som mig. Sedan en dag innan de ringde så bestämde jag att jag inte ville åka. Jag tänkte att det var ju därför jag började på folkhögskolan för att jag inte skulle fara och flänga. Så jag stannade. Men kaospilotutbildningen var ju dyr... den i Århus, och jag var osäker på om man kunde få CSN-lån. Så knackade pappa på dörren en dag och sa att... vet du vad de sa på radion... kaospiloterna skall flytta till Malmö högskola. Egentligen har jag ju bara väntat på att bli egenföretagare.

Hannas liv präglas av en rad olika försök att hitta sin egen väg. Valet av utlandsjobb, filmutbildning osv. ingick tidigt i hennes sökande, samtidigt som hon också längtade efter stabilitet och trygghet. Hon delar denna sökande attityd med övriga kaospiloter. Spänning mellan frihet, krav och stabilitet är ett tydligt gemensamt drag.

Varför Kaospiloterna

Det handlar om företagande och innovation och att det är mycket en projektutbildning brukar jag tänka på och att det handlar mycket om personlig utveckling och att det både är att utmana sin egen intelligens... vi måste lära oss att släppna av och våga bjuda på oss själva och utmana oss själva. Det är mycket personlig utveckling och det är det... kombinationen. Att kunna göra både och... att jag får resa... för det har också alltid varit något... att det finns en utbildning som utmanar och uppmanar en.

För Hanna, liksom för de flesta kaospiloterna, är det den personliga utvecklingen i kombination med entreprenörskap som lockar när det gäller Kaospilotutbildningen. Att få förena och kombinera olika sidor betonas och i synnerhet möjligheten att få sätta en personlig prägel på det egna arbetet. Den jag är och det jag gör sammanfaller för Hanna och flera andra kaospiloter och utbildningen är ett redskap i denna process. Detta understryks också när det gäller synen på ett så kallat ”vanligt jobb”.

Om att ha ett vanligt jobb

...jag skulle bli helt knäpp ju. Och varenda gång jag haft ett jobb så... men jag får ju så mycket idéer hela tiden... och så hinner jag inte pressa in allt på fritiden... och jag har haft stresshuvudvärk och magkatarr och hela kittet sen slutet av högstadiet. Det funkar ju inte... jag måste få göra de här sakerna på arbetstid. Så har jag varit inne på att om jag hittar ett yrke som jag verkligen tycker om och... men hela tiden så tror jag att det skulle slå över i att jag skulle få en massa andra idéer... för man får ju inspiration överallt och så får man mer idéer. Men som nu så tänker jag ändå att jag skall starta upp mitt företag... officiellt är det här min första arbetsdag... när folk frågar hur mycket jag skall hålla på med så... nu kör jag heltid denna sommar... sedan går jag över till halvtidssyssla... och så går jag här. Och när jag går ut så kan jag tänka mig att ta en anställning någonstans på halvtid. Men då tänker jag alltid i projektform.

Hanna skulle inte kunna tänka sig ett ”vanligt” jobb. Så kallade vanliga jobb representerar begränsningar och hinder. Spänningen mellan trygghet och utveckling lyser emellertid igenom i intervjuerna och Hanna påpekar att man i ett inledande skede måste kompromissa med sin önskan om total kontroll över sin egen arbetssituation. Drömmen om en tillvaro där olika spännande projekt avlöser varandra är hela tiden närvarande, men också pressen att realisera alla idéer och möjligheter.

Om den egna projektidén

... jag ser företaget som att det är två delar. Ena delen är ett produktionsbolag ... så jag fortsätter att göra mina filmer och skriva mina texter och så där. Men framför allt så är det ett företag som håller workshops och håller i processer för kreativa utbildningar. Just för ett medvetet konstnärskap... just det som jag kände när jag gick på filmskolan ... att hur skall jag kunna utvecklas med det jag vill göra. Man sitter med sitt glas vin och väntar på att det skall komma och man tycker synd om sig själv. Så det handlar om ... jag håller workshops i att arbeta hållbart med sin kreativitet ... för nu ser ju inte världen ut som den gjorde på Strindbergs tid... liksom... man måste leverera ganska snabbt och... alltså om man är beroende av sin kreativitet så måste man se till att den kommer... du kan inte vänta in den. Så det handlar om att komma över sina blockeringar och anpassa sig lite efter vilka som köper in den. Bland annat så handlar det om hur man arbetar i team utan att ha ihjäl varandra och samtidigt så gör jag ju mina egna produktioner... så jag utvecklar de verktyg jag använder hela tiden. Tanken är att det skall vara... matvaror kan vara krävmerkta och svanmärkta och allting... så skall jag också ha en sådan stämpel att den här filmen är gjord med någon sorts hållbar kreativitet. Man skall inte gå ur ett kreativitetsprojekt och känna sig som en död människa.

...Jag känner mer och mer det att man får skapa sin egen plats och så får man försöka möta något behov någonstans. Jag känner mig jätteglad att jag kommit på vad jag vill göra... jag vill ha det här företaget. Man behöver liksom inte rätta sig i leden och rätta sig efter hur branschen ser ut... det är helt ohållbart. Det är ju inte meningen att man ska dö vid 25... och aldrig komma fram. Man får väl ta en genväg eller ta sin egen väg.

...Vi är en generation som verkligen har blivit... att man kan göra vad man vill. Alltså det är någon sorts skifte nu tror jag. Jag tänker liksom... båda mina föräldrar har blivit uppfostrade med att man ska skaffa sig ett yrke och att det är fult att byta yrke. Blir man uppfostrad att man kan göra vad man vill... så tror man det till slut.

För Hanna handlar arbetet om att skapa sig ett utrymme för sig själv och de egna drömmarna. På ett liknande sätt föreställer sig de övriga intervjuade kaospiloterna sin framtid och sin relation till arbetsmarknaden. Till skillnad från ett "traditionellt" företagande handlar det inte i första hand om att möta en efterfrågan, utan snarare om att skapa en tillvaro där det egna behovet av personlig och yrkesmässig utveckling sammanfaller med andras behov. Till skillnad från "traditionellt" konstnärligt arbete uttrycks dock en medvetenhet om "marknaden" som en plats där man konkurrerar om resurser och utrymme. Hanna reflekterar också över det som skulle kunna ses som arbetsmarknadens krav och möjligheten till utrymme inom dess ramar, samt den förändrade

attityden till arbete som hon delvis ser som en generationsfråga. Dessa reflexiva överväganden framträder tydligt hos den intervjuade gruppen unga vuxna inom Kaospilotutbildningen. Att gå sin egen väg är det centrala och de strategiska överväganden som görs handlar i hög grad om att navigera mellan den egna drömmen, behovet av resurser för att kunna realisera denna dröm och de krav som riktas mot den enskilde från omgivningen.

Om framtiden och det goda livet

Och alla pratar om en stuga på landet där man kan åka bort och bara vara... eller i alla fall arbeta i fred. Så det tänker jag mig och det ligger nog inte så långt in i framtiden. En liten stuga någonstans och sedan... att kunna resa runt i världen och arbeta med mitt eget företag... så det är flexibelt. Så om jag vill göra en film om något så kan jag åka dit och göra det. Så... två billiga boenden... ett i skogen och kanske ett i en stad någonstans där man har en bas och sedan åka runt... och sen har jag väl lite av mina föräldrar i mig, för jag vill ha en halvtidstjänst så jag har lite trygghet... (skratt)

Hanna lyfter, genom sin berättelse om den lilla stugan på landet, fram en konflikt som genomsyrar kaospilotgruppen. Å ena sidan drömmen om den kreativa friheten och det personliga projektets realiserande, å andra sidan längtan efter stabilitet och lugn och ro. Spänningen mellan dessa två till synes motstridiga föreställningar om ett bra liv genererar en ständigt närvarande ambivalens kring vad som egentligen är ett bra liv. Denna ambivalens leder i vissa fall till en rädsla för att inte orka. Det handlar om att lyckas och ta tillvara alla möjligheter som erbjuds, samtidigt som längtan efter lugn och ro och trygghet hela tiden finns med. Denna spänning påverkar också synen på vilka möjligheter man ser när det gäller att realisera alla drömmar och projekt.

Om möjligheten att realisera drömmen

Det går... jag hör ju själv hur det låter... resa runt i världen... en stuga i skogen och göra filmer. Men vänta nu tänker jag... jag var i Bryssel för ett år sedan och fick jobb där och... det läskiga är att det inte är omöjligt. Men nu är jag så peppad på att göra det... det går ju... men det kommer att vara tufft och det är jag föreberedd på.

Hannas reflektion ovan är relativt typisk för den aktuella gruppen. Erfarenheter och även exempel från omgivningen har skapat en bild av att saker är möjliga. Man identifierar sig i första hand med dem som lyckats och tanken på att ”kan de... så kan väl jag” är i hög grad levande. Samtidigt är man medveten om att det inte är en lätt uppgift man har framför sig. Det kommer att bli tufft och det

kommer att kräva uppoffringar. Det hårda arbetet är också en fråga som är kopplad till upplevda hinder. Frågan är om man kommer att orka? Hanna beskriver det på följande sätt:

Om hinder

Mycket ligger det i sig själv tror jag för det är ett kämpigt liv... och som sagt, jag har haft stressproblem ganska länge... det är därför jag söker... vi har haft en föreläsare i holistiskt tänkande och det var det som behövdes... om man ska kämpa så mycket som det krävs för att kunna leva ett sådant liv så kommer man att bli ganska utnött och trött och man kommer att ha... jag märkte det första terminen här... det var så mycket som förändrades i huvudet och man skulle fatta en massa beslut och man kom på konstiga saker om sig själv och det enda jag ville ha var trygghet... Så jag tror att ju närmare jag kommer den drömmen desto mer trygghet kommer jag att behöva. Sedan tror jag det kommer att vara en ekonomisk fråga... jag vet inte... om jag inriktar mig på kreativa yrken... det är ju inte så att författare och så har jättemycket pengar att slänga upp för att få hjälp med sin process liksom. Men... jag tror... egna hinder... att man inte är så kär i det vilda livet som man tror.

Även om kaospiloternas drömmar är gränslösa finns hos de flesta en realistisk bild av de svårigheter och hinder som finns. I första hand handlar det om en medvetenhet om det hårda arbete som ligger bakom ett realiserande av de projekt som representerar det goda livet. Hannas bild av vad som krävs är ingalunda naiv, även om hon drivs av ett stort mått av tillförsikt. Familj och barn är något som ingår i de intervjuades föreställningar om ett bra liv. Det är emellertid en fråga som ligger långt fram i tiden. Hanna reflekterar kring denna fråga på följande sätt:

Om barn och familj

Jag hoppas verkligen att det inte behöver stanna av allt för mycket med barn ... du vet den här individualistgenerationen... (skratt)... jag vill ha mitt liv också... ja... herregud hur ska det sluta... (skratt). Nä... men jag vill jättegärna kunna kombinera det och jag blir lite rädd eftersom väldigt få som jag känner har lyckats kombinera barn med det liv de hade innan. Men jag får väl bli som alla de där gamla chefredaktörerna på Vecko-Revy och så... som nu skaffat barn och börjat skriva böcker om det där. Usch... jag kommer att vara så där... du vet... processleda mitt barn... (skratt). Herregud, jag kommer att bli en hatad mamma... (skratt)...

Barn och familj är något som kommer. Barn och familj måste dock kunna kombineras med ett professionellt liv. Kanske kan även barnen och familjelivet införlivas i ett mer professionellt projekt. Även om Hanna, på ett skämtsamt sätt,

lyfter fram möjligheten att skriva böcker om livet som förälder, så finns det en underton av allvar i det hela. Barn är ett bland många projekt som skall genomföras på ett bra sätt. Det handlar om höga ambitioner även där. Barn är med andra ord inget som kommer, utan något som måste planeras och även skötas på ett professionellt sätt.

Hanna har en bakgrund som kan karaktäriseras som traditionell medelklass. Båda föräldrarna har högskoleutbildning och har arbetat inom offentlig sektor. Båda föräldrarna har, var och en på sitt sätt, upplevt spänningar under sin uppväxt, vilket präglat deras syn på uppfostran och stöd. Mammans klassresa och pappans drivkraft att bryta mot föräldrarnas höga krav och gå sin egen väg har på olika sätt påverkat deras syn på livet. Hanna har alltid varit ”duktig” och föräldrarna att gett henne stöd och uppmuntran. Hon valde tidigt att pröva sig fram i världen och hon genomförde ett antal resor som fick betydelse för henne.

Att driva företag var inget naturligt för Hanna. Det är senare i livet hon förstått att det är genom eget företagande och frilansverksamhet som hon kan realisera sina mål. Centralt för Hanna är att kunna förena sina livsprojekt inom ramen för sitt arbete. Denna önskan delar hon med alla de intervjuade kaospiloterna. Detta inkluderar ett personligt avståndstagande från traditionella arbeten som styrs av andra eller av arbetsuppgifter som inte överensstämmer med de egna personliga värderingarna.

Hanna ger också uttryck för en inställning till barn och familj som speglar en mer generell uppfattning hos de intervjuade kaospiloterna. Barn och familj kommer i andra hand, även om de flesta betonar att det är viktigt. Detta kan givetvis förstås mot bakgrund av den livsfas som de intervjuade befinner sig i. De är i slutskedet av en utbildning och många upplever att det är en fråga som ligger i framtiden. Värt att notera är emellertid att de intervjuade kaospiloterna diskuterar barn och föräldraskap i projektkoncept. Man ser familjebildandet som ett projekt bland många som skall realiseras.

En annan fråga som aktualiserats under intervjuerna har varit relationen mellan personliga värderingar och arbete. Det privata och det offentliga är tätt sammanlänkade och likaså betydelsen av att vara autentisk och låta sig styras av personliga värderingar och övertygelser. Gabriels berättelse nedan får illustrera detta.

Gabriel 28 år

Gabriel kommer från en traditionell medelklassmiljö där båda föräldrarna är högskoleutbildade och väletablerade, men beskriver själv sina rötter som ”subkulturella” i den bemärkelsen att han under sin uppväxt ingått i ifrågasättande och rebelliska kretsar inom musik och konst. Den centrala frågan för Gabriel är frihet och handlingsutrymme, vilket han vill skapa genom att ta kontroll över de villkor som genererar arbete och framgång. Målet är autonomi och självförverkligande. Gabriel ser egentligen inga hinder som skulle kunna omkullkasta de mål han har. Han tror på sig själv och han anser sig ha en strategi som gör att han kommer att lyckas.

Om varför valet föll på kaospilotutbildningen

Jag sökte den därför att... för en 10-12 år sedan så såg jag ett program på dansk TV om Kaospiloterna. Jag kände att det verkade jättespännande... så kollade jag på deras hemsida... och så hörde jag talas om... ja det var väl någon klass som åkte ner och gjorde... de startade en nattklubb i Kosovo eller någonstans. Jag tyckte det var häftigt. Kaospiloterna är ju en skola som kommer från en subkulturell bakgrund... vilket jag själv också kommer ifrån... Man såg några bilder... man såg en klass som låg där på marken där på... inne i deras lokaler och jag tänkte... vad mysigt det ser ut att vara del i något som är intensivt och känslomässigt engagerande.

Gabriels föräldrar har högskoleutbildning och Gabriel gick själv samhällsvetenskaplig linje och fortsatte därefter med ekonomistudier i London. Ett av hans stora intressen är musik och han berättar mycket om den subkulturella bakgrund han har och som är kopplad till musiken. En konsekvens av denna erfarenhet är, menar Gabriel, att han utvecklat en förmåga att ifrågasätta allt och inte ta något för givet. Gabriel pratar mycket om det han kallar för ”mindset”, dvs. ett nytt sätt att tänka på världen, något som han anser att Kaospiloterna står för. Det handlar om att förena motsatser, se möjligheter och ha en tilltro till grupprocessen. Gabriel upplever att kaospiloterna står för ett helt nytt sätt att se på världen och förhållandet mellan arbete, samhälle och individ. Utbildningen har ju en historisk koppling till alternativa pedagogiska modeller som riktades till marginaliserade ungdomar. Nu har dock utbildningen i allt högre grad utvecklats till en elitutbildning. Gabriel reflekterar kring denna utveckling på följande sätt:

Om kaospiloternas utveckling mot en elitutbildning

...ja det är väl en utbildning för folk som är... ja... en bra fråga... elit... det är så laddat... det är en uttagningsprocess där man tar ut folk med väldigt olika bakgrund och väldigt olika förutsättningar för att skapa en spännande, dynamisk miljö där alla kan utvecklas och få ett så stort helhetsperspektiv som möjligt. Och det är ju elitistiskt på det sättet att du bedöms på dels en ansökan och sen en workshop där man ser vad du har för kvaliteter och att man kan växa. Man ser på vilka kvaliteter du har och om du har möjlighet att bli kaospilot. Det finns ju... alltså om man skall vara lite krass... så är det ju sant att alla är ju inte lämpade att bli kaospiloter, utan det krävs att det finns några grundläggande värderingar och ett visst "mindset".

Gabriel har många tankar kring framtiden och vad han skall göra. Det handlar i första hand om att utveckla den kreativa frihet som han anser är nödvändig för att han skall trivas.

Om arbete och framtid

Jag kan tänka mig att jobba med strategier och med affärsutveckling på någon nivå. Men det viktigaste är att jag följer mitt hjärta och att jag ser till att skapa så mycket frihet som möjligt... kreativ frihet för mig själv.

...Som jag ser det är det att antingen ge sig in i ett system och fajtats enligt det systemets regler eller att ställa sig i kö... och vara beroende av rekommendationer eller tur eller bra omständigheter för att uppnå den position du vill bli... eller så får du se till att skapa den infrastrukturen själv. Jag väljer det andra sättet.

Gabriel betonar som vi ser behovet av ta kontroll över den egna situationen. Denna inställning delar han med merparten av de intervjuade kaospiloterna och den är i hög grad knuten till en upplevelse av att samhället ställer allt högre krav på individen och att konkurrensen kommer att öka i framtiden. Man kan med andra ord inte vänta på att någon annan skall fixa det om man vill komma någonstans. Det gäller att själv ta ledningen. Gabriel beskriver denna inställning som en beståndsdel i det "mindset" som han anser är nödvändigt att ha. Här skiljer Gabriel sig från sina föräldrar. Även om utbildning uppmuntrades var föräldrarnas värderingar mycket traditionella menar han.

Om skillnaden mellan egna värderingar och föräldrarnas

...det viktigaste var att man fick ett jobb och fick man ett jobb så var man väldigt nöjd och då hade man fått kämpa väldigt mycket för att uppnå den status och allt det som de ville uppnå. Jag känner personligen... och i min vänkrets... för oss handlar det mer

om att... det är inte så mycket om statusen och pengarna utan det handlar om den personliga friheten och det dagliga livet... att man är nöjd med det. Jobbet är så stor del av ens liv att det måste vara roligt. Det finns ingen möjlighet att jag har ett jobb som jag inte brinner för...

För Gabriels del är den personliga utvecklingen och friheten absolut nödvändig. Även om han är medveten om att det ibland är nödvändigt att kompromissa och "sälja" sig så är det långsiktiga målet självklart: att arbeta med det man brinner för. Gabriel relaterar detta till ett ansvar för samhället. Det är inte politiken som kommer att förändra världen, menar han, utan entreprenören.

Om att påverka samhället

...att bara vara en del av maskineriet kommer inte att förändra vår livssituation här på jorden... och vi vill skapa förändring... det är den ansvarstagande entreprenören som måste dra det lasset... att förändra sätt att se på saker och ting och påverka konsumtionsmönster och trender. Likadant som att jag inte är mycket för politik...

Arbetet är ett centralt livsintresse för Gabriel och han ser ingen tydlig gräns mellan det personliga och det professionella. Allt hänger enligt Gabriel ihop. Familj och barn är dock frågor som i nuläget inte känns angelägna för Gabriel, trots att han är 28 år. I första hand är det den livsstil som är knuten till en projektorienterad entreprenörstillvaro som lockar.

Om barn och familj

... ja det vill jag väl ha så snart jag stabiliserat mig själv karriärmässigt... men om det blir om tre år eller fem år det vet jag inte. Jag vill väl ha familj och fru och barn liksom... men det är möjligt att jag inte får det också... det vet jag inte. Jag hoppas väl hitta en partner som förstår mig och där vi kan dela den här livsstilen.

Autonomi och självförverkligande utgör kärnbegrepp för alla de intervjuade kaospiloterna. Detta kan givetvis förstås mot bakgrund av kaospiloternas inriktning och målsättning, men det speglar också en grundinställning som de intervjuade delvis tycks ha burit med sig in i utbildningen och lett till det aktuella livsvalet. Baksidan av denna strävan dyker upp i de flesta intervjuer. I första hand handlar det om att inte emotionellt räcka till, att inte klara den press som det innebär att konstruera sitt eget liv och sina egna livsvillkor. Det handlar också om att de har mycket höga krav på sig själva, krav som delvis kommer inifrån, men som också upplevs komma från det omgivande samhället. Emilias berättelse nedan är ett uttryck för denna oro.

Emilia 25 år

Emilia beskriver sin egen bakgrund som relativt problematisk, med höga krav och med en känsla av att inte riktigt duga. Hon har dock redan innan hon blev en del av kaospiloternas verksamhet arbetat både som skådespelare och producent. Båda föräldrarna är högskoleutbildade. Emilias far har sina rötter i den övre medelklassen, medan modern närmast kan beskrivas som en ”klassresenär”. De höga krav som Emilia burit med sig sedan barndomen har hon idag översatt till en uppsättning drömmar och mål som hon vill nå.

Drömmar om framtiden

... jag har spelat en huvudroll i en svensk stor långfilm som går på bio... sedan så har jag flera Dramaten-uppsättningar... regisserat på Dramaten... skrivit en hel del. Jag jobbar med några av de större namnen inom världsfilmerna... jag och Pedro Almodovar har varit och fikat... (skratt). Jag har en självdistans till saker och ting och jag har en närvaro som är utan dess like. Jag kan mycket väl tänka mig att jag startat olika grejer som drivs själv... och sedan så lämnar jag det. Jag har inget behov av att driva en sak under längre tid... men starta upp saker det, tycker jag är skitkul. Det är mycket möjligt att jag har ett produktionsbolag som är något slags laboratorium... så där upplevelselaboratorium som jobbar med olika saker och så. Och så är jag mycket mindre självupptagen... så jag har släppt mitt huvud och mig själv. Så tjänar jag ganska bra med pengar och så har jag en segelbåt och ett hus vid havet ... åker skidor på vintrarna... har blivit djävligt bra på att åka skidor (skratt). Och så är det lugn och ro... ingen stress.

En av Emilias drivkrafter är att starta verksamheter och bli en viktig del inom svenskt kulturliv. Men det är lika mycket en önskan om att utvecklas som individ. De krav som Emilia riktar mot sig själv är enormt höga, även om de ibland kryddas med en stor portion självironi. Det räcker inte med att, likt Gabriel, öka sitt handlingsutrymme och därmed få göra det man brinner för. I Emilias fall är det också en fråga om att bli framgångsrik och berömd. Att nå de uppsatta målen är en central angelägenhet och hon menar, likt de övriga kaospiloterna, att hon vill ta ”saken i egna händer”. Oron för den egna hälsan är emellertid ofta närvarande.

Om att inte nå dit man vill

Ja... fast det kommer aldrig att hända. Därför att jag är för duktig på det jag gör. Sedan kanske jag aldrig kommer att fika med Pedro Almodovar eller kanske aldrig kommer att göra några pjäser på Dramaten... men jag har ju nu i flera år försökt mig

på liksom... som skådis... och författare eller dramatiker, och jag tycker att det är sjukt roligt. Så jag kommer att ta saken i egna händer.

Om att misslyckas

...men jag tror att problematiken för 80-talister är att... vi har växt upp i en hård konkurrensvärld... väldigt mycket mediala bilder och vi har haft föräldrar som har varit extremt självupptagna och individualistiska och som skall förverkliga sig själva ...och det har gjort att vi har någonstans fått inpräntat i oss... att man får inte misslyckas och man får inte må dåligt. De två grejerna... vad du än gör så misslyckas inte eller må inte dåligt. Utan mår du dåligt... antingen så börjar du medicinera då eller... du måste bli av med det här... för du får inte må dåligt. Misslyckas du... då är du ute. I alla fall om du jobbar inom vissa branscher. Det tror jag gör att vi sätter ganska orimliga krav på oss själva i förhållande till arbete... därför att vi vet inget annat. Det finns inte på min karta liksom... att inte lyckas... därför att det finns inte... det kan man inte göra.

...för det finns inga alternativ för oss. Allt annat är att vara en "loser" och då är du inte värd någonting och då kan du lika gärna gå och dö... därför att så ser världen ut... för att vi på något sätt skall leva upp till våra föräldrars förväntningar men också den här konkurrensvärlden... och så skall vi vara lyckliga.

Att misslyckas är inget alternativ, menar Emilia. Trots det reflekterar Emilia mycket över de orimliga krav som hon anser att 80-talistgenerationen sätter på sig själv. Kraven kommer både utifrån och inifrån och de beskrivs som i det närmaste omöjliga att värja sig från. Men, hon uttrycker samtidigt en form av hat-kärlek till den situation hon befinner sig i. Det hon gör är "sjukt roligt" och hon kommer "att ta saken i egna händer". I Emilias föreställningsvärld är alltså förväntningarna mycket höga, men det enda som kan stoppa henne är egentligen att hon själv inte skulle orka.

Om de personliga målen och risken att inte orka

Jag betvivlar inte att jag kommer att komma dit... på det sättet ser jag inga hinder. Däremot om jag kommer att vara lycklig på vägen dit... det tror jag inte.

Emilias bakgrund präglas av höga krav och en komplicerad relation till i första hand fadern. Känslan av att inte duga har skapat en önskan om att gå sin egen väg och sätta upp mål som är oerhört höga. Emilias mål är att realisera sina konstnärsdrömmar, men lika mycket att bli något betydelsefullt. Hoten finns i första hand inom henne, att hon inte skall orka, och att hennes ångest och rädsla skall överskugga hennes begåvning.

Kaospiloterna

Ovanstående tre berättelser är hämtade från de biografiskt orienterade intervjuer som genomförts med deltagare i Kaospilotutbildningen. De speglar på olika sätt de centrala teman som växt fram när alla intervjuerna analyserats och tematiserats.

En central fråga för deltagarna i kaospilotutbildningen är önskan om att själv få konstruera villkoren för det egna arbetet. Att arbeta är att leva och det övergripande målet är att realisera de egna projekten. Denna tanke är en del i Kaospiloternas utbildning. Målet är att utbilda kreatörer som kan fånga upp och realisera projekt och nya idéer. Alla deltagare har kvalificerat sig till utbildningen genom att de har uppvisat en kreativ och projektorienterad förmåga. Vilka är då dessa unga vuxna och vilka föreställningar om arbetet och övrigt liv har fått dem att ta steget in i utbildningen? De ungas bakgrund är relativt likartade. De flesta kommer från miljöer som enligt dem själva präglas av öppenhet och uppmuntran. Föräldrar och far- och morföräldrar har inte sällan själva arbetat med någon form av kvalificerat arbete och åtminstone en av föräldrarna har högskoleutbildning. Bakgrunden är emellertid påfallande ofta traditionell i den bemärkelsen att föräldrarna haft ”vanliga” arbeten inom ”vanliga” branscher. Vissa av deltagarna i studien beskriver sin uppväxt som mycket harmonisk, medan andra pekar på slitningar i hemmet, i uppväxtmiljön eller i skolan, som delvis påverkat deras personliga val i livet. Att föräldrarnas exempel och livsval påverkat deras egna val står dock helt klart. Mia, 24 år, berättar exempelvis om hur hennes intresse för företagsutveckling växte fram:

Det har väl liksom kommit med tiden... under den tiden jag pluggade ekonomi ... men redan innan liksom... alltså pappa hade ju ett företag ... det kommer nog mer därifrån och min mamma hade också ett företag ett tag... en hästsportbutik... så det är liksom... det har väl kommit därifrån. (Mia 24 år)

Föräldrarna som exempel, förebilder och inspiratörer är uppenbar, antingen direkt genom att man under sin uppväxt sett att det är möjligt att utveckla idéer och driva företag, eller indirekt genom uppmuntran av det egna initiativet och tron på den egna förmågan. David beskriver det på följande sätt:

Pappa hade alltid den inställningen... att gör lite det du känner för... för det är det du kommer att tjäna på efteråt... (David 27 år)

Ett gemensamt drag är det starka behovet av att lyckas. Detta behov emanerar dels ur ett starkt självförtroende och den egna förmågan och dels ur ett behov av att revanschera sig antingen i relation till föräldrar, som ställt höga krav, eller i relation till en uppväxtmiljö i övrigt som upplevts som begränsande. Emilia, som vi tidigare hört berätta om sina drömmar om att lyckas som dramatiker, beskriver de krav hon känner från fadern på följande sätt:

*Kaospilotutbildningen... alltså han har ju fattat att det är en lite halvelitistisk entreprenörutbildning... det klingar ganska fint... det har ju gått väldigt bra för mig. Jag har ju jobbat i ett produktionsbolag... och skrivit en del pjäser... och det har gått ganska bra. Han fick en jättestor klick nu när jag var med i tidningen i somras... det där var ju riktigt bra. Nu har jag plussat på lite där. Nu kan han slappna av.
(Emilia 25 år)*

Emilia ger uttryck för de prestationskrav som flera av de intervjuade kaospiloterna känner. Att prestera är viktigt och rädslan för att misslyckas är uppenbar. De krav man känner på sig själv är dels knutna till de förväntningar man tror att föräldrar och kamrater har, men också kopplade till föreställningen om samhället. Världen vi lever i ställer krav och det finns egentligen inget val. Det gäller att leverera om man inte vill bli en förlorare. Omvärlden kräver alltså att man skall lyckas och bli framgångsrik. Att lyckas är en fråga om karaktär, ork och kamp, och det är individen själv som bär ansvaret. Den ångest, som delvis fungerar som en bakomliggande drivkraft, får många att pressa sig mycket hårt.

De intervjuade kaospiloterna utgör med andra ord en relativt homogen grupp även om den självbild som präglar kursledningen och deltagarna är att utbildningen är en mosaik av idéer och olika personlighetstyper. Trots att den självbild som finns hos de intervjuade gör gällande att individualiteten och det unika är av central betydelse, är de intervjuades föreställningar, drömmar och oro i stor utsträckning likartad. De funderingar, bekymmer och angelägenheter som upptar de intervjuade kan sammanfattas på följande sätt:

Handlingsutrymme - att kunna kontrollera och styra sitt eget liv.

Självförverkligande - att realisera personliga drömmar inom ramen för arbetet.

Prestationsångest - att inte orka leva upp till sina egna och omgivningens krav.

De funderingar som de intervjuade brottas med är alltså knutna till en strävan efter handlingsutrymme vars mål är självförverkligande inom ramen för arbetet.

Om handlingsutrymme, val och vägen mot egenkontroll

Det finns ju också så fruktansvärt många val... i och med att man vet om det så tror jag att man är som en fågel i en bur. Så fort den varit ute och flugit en gång så vet den vad som finns där ute. Men om den bara sitter där hela sitt liv så tror jag inte att den skulle sträva efter så mycket annat. (Stina 21 år)

Stina beskriver i ovanstående citat den verklighet som möter många unga vuxna idag. Valmöjligheterna och det som jag vill kalla möjlighetshorisonterna upplevs som enorma. För vissa kan detta vara en fråga om positiv stress, medan andra möter denna verklighet med ambivalens och oro. Stina berättar vidare om rädslan för att bli uttråkad samt om den ”typiska 80-talisten” som inte kan inte tänka sig rutinartade arbeten. Det måste vara roligt. Valfriheten är alltså en huvudfråga samtidigt som valen också föder en rädsla för att inte välja rätt. Stina pratar om vikten av frihet och dess motsats ”jantelagen” som hon ser som en mental blockering som hindrar folk från att göra det de vill. Att själv ha kontroll och därmed kunna utforma sin egen arbetssituation är central. Denna önskan är starkt knuten till rädslan för att bli fastlåst eller formad av andra. Daniel beskriver det på följande sätt:

Det ska vara roligt... det ska vara kreativt ... det ska vara ganska fritt ... det ska kunna vara föränderligt... hmm ... jag ska inte behöva gå i samma rutin i fem år... eller ens i två år liksom. På något sätt ... jag ska inte känna mig fast eller fastlåst eller... på något sätt begränsad... visst, jag kan vara duktig på vissa saker men det betyder inte att jag vill arbeta med just det hela tiden. Jag vill på något sätt inte bli insatt i en form... (Daniel 25 år)

Att kunna kontrollera de egna villkoren innebär för de intervjuade att skapa arbetsförhållanden, uppgifter och företag som bygger på det egna intresset. Det handlar i första hand inte om att genom en analys av omvärlden undersöka och eventuellt exploatera behov. Det handlar istället om att realisera egna behov och därefter få omvärlden att efterfråga dessa. Det är inte fråga om en naiv tro på det egna projektet, utan snarare en tanke som bygger på att det man tror på och brinner för är viktigt och att det kan tillföra omvärlden nya värden och därmed bli ett bidrag i en samhällsutvecklingsprocess. Handlingsutrymme innebär alltså å ena sidan resurser för att kunna realisera sin dröm och å andra sidan att i nästa steg kunna leva på denna dröm och därmed bidra till samhällsutvecklingen. De intervjuade är medvetna om, och funderar mycket över, behovet av pengar som

ett medel att nå de personliga målen. Ett par av de intervjuade påpekar också att det kan bli nödvändigt att delvis ”sälja sig” inledningsvis för att på sikt skapa det önskade handlingsutrymmet. Andra talar om möjligheten att skaffa sig ett stabilt halvtidsarbete och ägna andra halvan åt de egna projekten.

Självförverkligande

Vad är då självförverkligande enligt de intervjuade kaospiloterna? Kanske sammanfattades det i intervjun med Gabriel, där han underströk att han under inga omständigheter kunde tänka sig att arbeta med något som han inte brann för. Stina understryker i nästa citat det nödvändiga i att personliga drömmar och arbete sammanfaller och Tilde betonar den personliga utvecklingen:

...alltså, jag tror att det jag jobbar med ska vara något som... som avspeglar det som min personlighet är nu... med intressen och allt. Alltså jag vill att min personlighet och mitt jobb ska kunna gå hand i hand och jag vill att mina... alltså jag vill göra något som intresserar mig rent privat också. (Stina 21 år)

Jag måste kunna påverka... och... det kan inte stagnera. Det måste vara något som växer... som är kreativt, för att motivera mig. (Tilde 29 år)

Personligheten och jobbet måste gå hand i hand, och pengar är som vi sett ett medel för ökad frihet och utvidgat handlingsutrymme. Det viktigaste är att få de jobb man gillar, inte att tjäna pengar för sakens egen skull. Familj är i de flesta fall underordnad arbete i nuläget. Detta kan givetvis förstås som ett uttryck för de intervjuades ålder och situation i livet (utbildning), men det sträcker sig bortom detta. Även om några av de intervjuade ser barn och familj som en del av det personliga projektet, ser de flesta barn och familj som ett potentiellt hinder. Problemet är inte att genomföra familjeprojektet i sig, utan snarare att hantera det så att det inte hindrar det önskade handlingsutrymmet och därmed minskar möjligheten till självförverkligande. Detta kommer bland annat till uttryck i reflektionerna kring balans i livet och om värderingar. Värderingarna är dock i första hand kopplade till den egna vardagen och den egna tillfredsställelsen. Några av de intervjuade diskuterar även politiska värderingar, i synnerhet i relation till miljöfrågan. I första hand handlar dock värderingar om hur man kan och bör uppnå personlig balans i livet. Barn och familj är som sagt en fråga som för de flesta ligger långt fram i tiden. Att skaffa barn blir i de intervjuades föreställningsvärld ytterligare ett projekt som skall genomföras.

Risken att inte lyckas – om personliga egenskaper och ångest

Rädslan koncentreras i vissa fall till arbetslöshet, ett förhållande som beskrivs i termer av att inte vara efterfrågad, att ingen vill ha det man erbjuder. I första hand är dock de hinder som beskrivs kopplade till den egna personligheten, dvs. att inte räcka till och framför allt att inte kunna lita på den egna psykologin. Denna oro är knuten till en prestationsångest, som hela tiden finns som en negativ baksida av den starka tron på den egna förmågan.

...vid några tillfällen har jag sagt att jag är min egen största fiende på grund av att jag har en sådan kvalitetsnivå som jag alltid ska sträva efter att nå och när jag inte riktigt har nått den så tycker jag inte att... det här är inte riktigt bra nog. Så ofta är det jag som hindrar mig själv i så fall... (Jonathan 27 år)

Som vi tidigare såg i fallet Emilia bär vissa med sig ett starkt tryck från föräldrahemmet, där förväntningarna och kraven är höga. Kraven från föräldrar är dock inte den centrala frågan för de flesta andra. Snarare betonas föräldrarnas uppmuntran och önskan att deras barn skall utvecklas fritt och helt utifrån de egna önskingarna. Det är i stället föreställningen om samhällets krav som betonas. Konkurrensen uppfattas som oerhört hård, i synnerhet när den kopplas till det önskade handlingsutrymmet. Detta utrymme nås endast genom hårt arbete och högt ställda krav på sig själv. Rädslan knyts till dessa krav och det överhängande hotet att inte orka psykiskt.

De tre centrala begrepp som bäst fångar kaospiloternas föreställningar är alltså handlingsutrymme, självförverkligande och prestationsångest. Dessa begrepp kan knytas till den individualiseringsprocess som tidigare diskuterades. Likaså kan tanken om den egna personlighetens koppling till det man gör och arbetar med kanske sammanfattas i begreppet individualisering. Kaospiloterna kan ur detta perspektiv ses som typiska för en medelklass som hyllar individuell utveckling, egna initiativ och det fria yrkesvalet. Det finns dock en rad ambivalenta drag i de föreställningar om arbete och självförverkligande som de intervjuade kaospiloterna ger uttryck för. Å ena sidan är autonomi ett återkommande tema hos alla. Det är med andra ord viktigt att vara oberoende och inte låta sig styras. Autonomi uppfattas som en förutsättning för självförverkligande, och genom utbildning, ett gediget CV och varierade erfarenheter kan detta förverkligas. Å andra sidan är dessa föreställningar i hög grad kopplade till upplevda krav, krav som riktas mot den egna förmågan och

personen. Dessa krav är dels kopplade till förväntningar från föräldrar och övrig familj. Men det är också en upplevelse av att "samhället" förväntar sig detta. Det handlar alltså om en upplevelse som i stor utsträckning går att förstå i relation till den diskurs om individuellt ansvar, behovet av en kreativ och självgående arbetskraft etc., som unga vuxna möter i massmedia, under sin utbildning och i diskussioner med kamrater. Samtidigt finns det också en medvetenhet om att denna diskurs delvis speglar reella strukturella förändringar, förändringar som – för att använda Archers begrepp – mycket väl kan beskrivas som exempel på en kontextuell diskontinuitet. Ur kaospiloternas perspektiv innebär detta en värld och ett arbetsliv i förändring som det gäller att få kontroll över. Denna kontroll innebär att du är tvingad att bli en medskapare av samhällsutvecklingen om du skall behålla det handlingsutrymme som krävs för autonomi. Hos några av de intervjuade föder detta också ett behov av att bjuda motstånd, att gå sin egen väg och att skapa en framtid som är relativt frikopplad från samhällets krav. Inriktningen mot autonomi eller motstånd, dvs. en strävan efter en personlig frihet och karriärutveckling eller en vägran att leva upp till de krav som ställs, sammanfaller i vissa fall. I andra fall utgör det två olika reflexiva förhållningssätt hos de intervjuade.

Det är i första hand kring dessa frågor som de intervjuade kaospiloternas inre konversation kretsar. Vi återkommer till detta senare i framställningen. Innan vi tar analysen ett steg vidare måste emellertid den andra gruppen unga vuxna introduceras.

Monteringsfabriken

Skyddsskorna och verkstadsrocken är på. Klockan är sju på morgonen och vi går genom den enorma anläggningen. Alla stationer är igång. Dörrar monteras, växellådor installeras, gummilister och isoleringsmattor trycks fast. Allt sker i den takt som det löpande bandet anvisar och montörernas rörelsescheman är standardiserade och nästan rytmiska. Några pratar och skrattar, medan andra har hörlurarna på och inleder dagen med att lyssna på favoritmusiken eller kanske en ljudbok. Produktionsledarna möter sin chef och går igenom den senaste utvecklingen. Vilka brister har avslöjats på de olika stationerna? Vad kan förbättras? Hur ser felprocenten ut på varje moment? Kontrollen är noggrann och det kontinuerliga förbättringsarbetet är en del av vardagen. Alla moment i arbetet är övervakade och de fel och brister som upptäcks kan direkt härledas till respektive station och den enskilde montören. Verkstadschefen diskuterar med

produktionsledarna som i sin tur för information och nya direktiv vidare till respektive lagledare som är ansvarig för arbetet vid en station.

Till skillnad från kaospiloternas kreativa kaos där idéerna flödar och individen och projektet är i centrum, är detta en miljö som präglas av rutiner och regler. Monteringsverkstadens golv är markerat. Olika färgade gångbanor visar vägen och varningsskyltar signalerar var man ska se upp och var man inte får gå eller vistas. Verktyg och papperskorgar har sina speciella platser som är markerade med målade streck. Här gäller det i första hand att veta sin plats och utföra sina speciella uppgifter. Det ”postindustriella” och den värld som präglas av kreativa och kunskapsintensiva branscher och verksamheter, känns långt borta. Volvos monteringsverkstad är en typisk produktionsanläggning präglad av så kallad lean production.²³⁴ Varje moment i produktionen är noggrant reglerat och standardiserat och ledordet är kvalitetsförbättring.

Jag installerar mig i ett sammanträdesrum en trappa upp med utsikt över hela anläggningen. Intervjuerna är inplanerade utifrån ett schema som gör att kafferaster och lunchraster inte ska påverkas. Beroende på omfattande varsel och en neddragning av produktionen, finns det vid det aktuella tillfället gott om personal på anläggningen. Under en övergångsperiod är det ett överskott på personal. Detta innebär att de unga vuxna som skall intervjuas kan bli avlösta av annan personal under intervjutillfället. Varslen utgör emellertid också ett hot som av naturliga skäl påverkar stämningen på arbetsplatsen. Många är oroliga för sin framtid och många har börjat fundera på vilka alternativ som står till buds om man tvingas lämna Volvo. De unga vuxna är också de som ligger sämst till. Här gäller i de flesta fall ”sist in – först ut”. Alla som tillfrågas är dock positiva till att intervjuas, det är ett välkommet avbrott i arbetet och det ger också en möjlighet att få ventilera en del av den oro som många känner.

Följande tre berättelser får illustrera de livsval, den oro och de drömmar om ett bra liv som präglar intervjuerna med de unga vuxna på Volvos monteringsfabrik. Övriga intervjuer utnyttjas i form av valda citat eller i sammanfattad form och vävs in i analysen.

---

²³⁴ Se exempelvis Per-Ola Börnfelt (2006) *Förändringskompetens på industrigolvet*.

Christina 23 år

Om föräldrarnas arbete

Mamma sitter på kontor... det heter byråassistent... med fakturor och så... hon gör inte så mycket... (skratt)... nä... det är väl fakturering och sådant. Pappa han är... det heter något på engelska... fältinspektör... han kör omkring med lastbilar och tar reda på vad det är för fel på dom... och har hand om garantier... på truckcenter... fast inte i fabriken... han har jobbat som mekaniker från början så... han är väl den som ligger närmast det här yrket.

...Mormor har inte jobbat så mycket... hon var hemmafru och morfar hade verkstad och jobbade med bilar... så han grejade med bilar... på pappas sida vet jag inte vad dom jobbat med. Farfar dog när jag var liten... men jag tror han var sjöfarare... han var på sjön... släkten är inte så stor ...

Christina är enda barnet. Hennes bakgrund kan betraktas som en traditionell arbetsklassbakgrund, där båda föräldrarna saknar högre utbildning. Christina har inga erfarenheter av andra typer av livsval i släkten. Hon kan inte minnas någon som gjort något uppseendeväckande eller annorlunda. För Christina har det alltså funnits få exempel på försörjningar som inte är att betrakta som lönearbeten. Föräldrarna arbetar dels inom den offentliga sektorn och dels inom bilindustrin. Christinas pappa har efter hand tagit steget från verkstaden till ett arbete som inspektör.

För Christinas del blev valet av gymnasium snarare något som handlade om en osäkerhet inför framtiden. Drömmar fanns men också hinder och svårigheter.

Om gymnasievalet

Jag gick samhällslinjen för jag visste inte riktigt vad jag ville göra. Men jag valde mellan hotell och restaurang och turism och hotell ... men det var långt att åka... det var på Tjörn... så jag orkade inte det... så det blev det lättaste... samhälle och språk.

Christina hade funderingar på att realisera sin idé om en framtid inom turism. Men tanken på att behöva flytta från föräldrar och vänner fick henne att avstå. Christina tolkar detta som att hon valde den "enklaste" lösningen. Att lämna föräldrar och kompisar var inget som lockade, även om drömmen om en alternativ karriär inom turismen fanns närvarande. För Christinas del handlade valet i högre grad om att behålla en trygghet än att försöka realisera drömmen om en framtida karriär. Samhällslinjen blev alltså ett val som garanterade att hon

inte behövde byta miljö och lämna föräldrarna och, i brist på alternativ, föreföll den aktuella utbildningen vara ett rimligt val på grund av dess breda karaktär.

Direkt efter gymnasiet började Christina arbeta. Hon sökte sig till ett bemanningsföretag och kom på så sätt att börja arbeta på Volvo. De första åren var hon anställd på bemanningsföretaget, men under det senaste året har anställningen övergått till Volvo. Efter nästan fem år på monteringsfabriken har Christina många funderingar kring arbetet och arbetsmiljön. En viktig faktor som gjort att hon valt att stanna är lönen. Man tjänar bra, även om det är ett hårt arbete.

Om hur det är att jobba på monteringsfabriken

Det är en ganska tung bana. Handlederna tar mycket stryk, och ryggen också. Jag hade ont i handlederna men så fick jag handledsskydd här uppe på hälsan... sen om de hjälper så mycket det vet jag inte, men man märker skillnad om man har dem eller inte. Det är ju väldigt mycket rycka och så... på clips och så... och det tar stryk. Vi hänger av dörrarna också och monterar lister och längst fram i bilen så sitter en stor isoleringsmatta... de clipsen är väldigt hårda att trycka på...

...Det är det att det är bra betalt. Sen... det är ju inte roligt... det är ju så himla monotont. Man kommer ju ingenstans... det är ju inte givande och utmanande heller.

...det blir ju tuffare att jobba här... för det blir striktare regler... och man blir ju mer som en robot. Nu ska dom ju bestämma att alla ska jobba på samma sätt... nu jobbar man ju som man vill bara man bygger rätt... men nu ska alla jobba på samma sätt och så ska man skriva upp det på lappar... standardiserat arbetsätt... att alla ska bygga exakt likadant...

Christina beskriver en arbetssituation som präglas av det monotona arbetet på linan och brist på möjligheter att utvecklas. Arbetet har också blivit allt tuffare i takt med att produktionen har effektiviserats. De överordnades kontroll har ökat och graden av självbestämmande och möjligheten till att själv kontrollera sin arbetssituation är i princip obefintlig, menar hon. Det enda som efterfrågas är kvalitetsförbättringar som i de flesta fall leder till ytterligare standardiseringar och likformighet. Christina reflekterar mycket kring detta, men ser få lösningar. Valet att stanna på Volvo hänger nära samman med den höga lönen. Det handlar om försörjning och hon har i likhet med de övriga intervjuade på Volvo vant sig vid en relativt hög inkomst och hon har även skaffat sig konsumtionsmönster som kräver en god inkomst.

Om varför man arbetar

Från början när jag började på Lernia så sa jag... ett år... men det har ju gått fyra år nu så... jag tror man fastnar om man inte gör något ganska fort åt situationen. Det finns ju sådana som gått här i 30 – 40 år, och dom klagar och dom gör inget åt det. Om man skulle tänka på vad som är det bästa för mig så skulle jag ju sökt något nytt så fort som möjligt eller börjat plugga till något som jag tycker är roligt ... så man har något att se fram emot på dagarna... men jag gör det inte... vet inte varför... ingen motivation att plugga. Jag vill ha korta utbildningar så man blir färdig fort.

Christina ger en bild av varför hon börjat arbeta på fabriken som överensstämmer med majoriteten av de intervjuade, även om det finns undantag som vi återkommer till. Tanken var att det skulle bli något tillfälligt i väntan på att man hittat eller funderat ut vad man egentligen ville. Denna tillfälliga vistelse har dock mer eller mindre permanentats och det är svårt att bryta sig loss. Christina beskriver det i termer av att ”sitta fast” och att ”tiden bara går”. Lönen och arbetskamraterna spelar en viktig roll. Tanken på att utbilda sig känns för Christina allt mer avlägsen, trots att hon ofta tänker på det. Det är motivationen som saknas enligt Christina, men även rädslan för vad en lång utbildning skulle innebära både ekonomiskt och socialt. Kanske innebär det att hon tvingas bryta upp från kamrater och föräldrar. En oro finns även för om hon klarar en lång och svår utbildning. Drömmen om ett annat och roligare arbete är dock hela tiden närvarande, även om denna dröm just nu känns långt borta.

Om vad som karaktäriserar ett bra jobb

Någonting som man tycker är roligt... något som man brinner för... jag gillar ju att resa, så jag hade velat jobba inom turism... på resebyrå eller ... om man börjar som hotellreceptionist så har man ju grunden inom turism och då kan man söka vidare därifrån. Det är ju lite kortare utbildningar till det. Sedan läste jag ju två turismkurser i skolan... på gymnasiet... som man fick välja till ... men man kommer inte så långt med bara dom. Man måste ju ha en KY-utbildning eller något liknande. Jag hade kunnat tänka mig att plugga det... men jag har ingen motivation till att plugga...

...Ett bra arbete behöver inte betyda att man tjänar mycket, utan att man trivs med sina arbetskompisar... att man trivs är det viktigaste... sen om man tjänar bra så är det en bonus. Här är det ju väldigt monotont att stå... det är inte ergonomiskt... och sedan att man trivs med det man gör ... tycker det är roligt ... det är kanske inte så många som tycker det är roligt på jobbet kanske,... men... det är en stor fördel om man gör det. Det är lättare att gå upp morgonen då... om man börjar tidigt. Det är väl i stort sett det att man tycker det är roligt och man inte känner att det är en pest och en pina att gå till jobbet varje dag... för det kan man ju känna här ibland...

... Många är ju glada bara de har ett jobb som dom får komma till. Så tänkte jag också när jag började jobba... att bara jag har ett jobb så är jag nöjd... men sedan så blir man ju lite mer kräsen ju längre jag har jobbat... man inser att det faktiskt finns bättre jobb än det här, och gör man något åt saken så kan man ju komma dit om man kämpar lite.

Det goda arbetet innebär något man brinner för och tycker är roligt. Föreställningen om ett bra arbete är också knutet till bra arbetskamrater. Ett bra jobb framställs som en kontrast till det aktuella jobbet på löpande bandet. Det definieras alltså snarare i termer av vad som inte är bra. Ett återkommande tema är också bristen på motivation att studera, som delvis förstås som en produkt av att man vant sig vid lönen och arbetskamraterna. Christina beskriver också hur känslan av att vara nöjd med att bara ha ett arbete mer och mer försvunnit under den tid hon arbetat på Volvo. När den inledande glädjen över att få ett jobb, en lön och ett eget liv börjat falna, har Christina allt oftare funderat över det meningsfulla i det hon gör. Att gå upp på morgonen och gå till ett arbete som är monotont och tröttsamt känns som en pina, och hon blir allt mer medveten om att det finns andra möjligheter. Lönen är, när allt kommer omkring, inte allt. För Christinas del finns det emellertid hinder som är mer diffusa. Även om ekonomin lyfts fram som en viktig faktor att ta med i beräkningen när det gäller utbildning, så har det också med självförtroende att göra. Christina lyfter fram den rädsla hon känner inför att ta steget ut i något nytt och okänt. Häri ligger kanske den största skillnaden mellan de intervjuade kaospiloterna och de som arbetar på Volvo. Även om kaospiloterna kontinuerligt tränas i att bemästra okända situationer och ta sig an utmaningar, så ligger skillnaden på ett djupare plan. Christina beskriver det på följande sätt.

Om hinder på vägen och möjligheten att förverkliga drömmen

Alltså, det finns väl inget jättestort hinder så sett... men det är väl lönen kanske ... att man inte får lika stor månadslön... om man har eget boende och räkningar som ska betalas. Jag vet inte vad det största hindret är men det ligger mycket i just pengaproblemet... men ska ju kunna leva. Så är det nog det att jag är väldigt bekväm och att jag bara... det är väldigt bekvämt att gå till jobbet varje dag och man får sin lön... och man är rädd... eller rädd är jag inte heller för jag vill ju jobba inom turism och då måste jag ju ta det steget... men jag har inte gjort det. Man behöver väl pushas på lite kanske.

... det största hindret är om jag inte pluggar eller gör något åt saken ... det är jag som bromsar hela tiden ... att jag inte tar tag i det hela. Ja ... man blir bekväm när man jobbar här...

För Christina finns alltså en rad hinder. Dels handlar det om en oro för den ekonomiska situationen och dels en oro för den egna motivationen och viljan. Att skuldbelägga sig själv är en återkommande tendens hos Christina och flera av de andra Volvoanställda. Trots att hon arbetar i en monteringsfabrik, med högt tempo och höga kvalitetskrav, uppfattar sig Christina som bekväm. Detta är i Christinas fall, men även i flera andra fall, kopplat till föreställningen om studier som något mycket mer arbetskrävande än monteringsarbetet. Erfarenheter från den egna skoltiden spelar kanske en viktig roll, men också bristen på erfarenhet och exempel på vad utbildning kräver från omgivning och hemmiljö.

Uppfattningen att det är ”mitt eget fel” och att det handlar om lättja är också knutet till den liberala retorik som idag präglar diskussionen om skola, arbete och individens möjligheter. Det hänger med andra ord på den enskilde om han eller hon skall lyckas. Detta präglar Volvogrupperna i lika stor utsträckning som kaospiloterna, men det får olika konsekvenser för de två grupperna. Christina framhåller att hennes sätt att se på arbetet överensstämmer med de flesta unga på Volvo.

Om hur unga ser på jobbet i verkstaden

Jag tror det är många unga som resonerar så... som inte vet vad dom vill bli... att dom har det som tillfälligt jobb. För jag kan inte tänka mig att det är någon som tycker det är jätteroligt att stå och bygga bil.

De flesta tänker nog på lönen... att de inte får ett likvärdigt jobb med samma lön ... det är väldigt svårt att hitta. Det är de som jag pratat med som tänker så... och sedan att allt tar så lång tid att plugga till... det är ju också en faktor.

Christinas bild av de unga vuxna som arbetar på löpande bandet är att i princip alla egentligen vill göra något annat. Denna bild återkommer hos de intervjuade, även om det finns undantag. För vissa är arbetet på löpande bandet detsamma som trygghet och arbetskamrater. Framför allt innebär det en känsla av att man vet vad man ska göra när man kommer till jobbet och när dagen är slut behöver man inte tänka på jobbet alls. Christina menar dock att den negativa synen på arbete inte är unik för de unga.

Om hur de äldre ser det

Dom tycker inte det är roligt heller... men de har gjort det i så många år så det har nog blivit mer en vana för dom och dom får kanske inga andra jobb eller har någon utbildning bakom sig.

Christina beskriver de äldre som desillusionerade. De har vant sig och de har inga alternativ, menar hon. För många äldre, som trots allt är positiva till arbetet, handlar det om att legitimera sin situation och sitt val av arbete, vilket betyder att de argumenterar för det betydelsefulla i att arbeta som montör, menar Christina. Hon har själv i liten utsträckning funderat på vad det innebär att vara arbetare i traditionell mening. Detta är definitivt inget som präglar de diskussioner hon deltar i på sin arbetsplats.

Om identiteten som arbetare

...det är inte så att jag går omkring och tänker på det... att jag tillhör den kategorin... nä... jag tänker bara att alla måste jobba för att överleva... det är mer så. Sen har ju alla banor en facklig representant som man kan gå till... som är involverad. Jag tror inte det är många som tänker på just det sättet... att jag tillhör en speciell kategori... vissa chefer kanske är lite uppnosiga och så... att de ska visa att de är överklass...

Det centrala temat i Christinas funderingar är att hon inte upplever att hon valt sin väg. Hon har snarare hamnat på olika ställen, utan att egentligen ha valt själv. Gymnasievalet var i liten utsträckning en fråga om ett aktivt val och hennes väg in på Volvo gick via ett bemanningsföretag. Hon drömmer då och då om ett annat liv, men hon ser inte dessa drömmar som enkla att nå. Vägen dit upplever hon som lång, och motivation, saknas. Samtidigt finns en rädsla för att fastna, att inte utvecklas och att inte få arbeta med något hon brinner för. Arbetet i monteringsfabriken upplever hon som allt mer påfrestande, med nya krav och en allt mer kontrollerad och standardiserad arbetssituation. Flera av de intervjuade på Volvo beskriver en likartad oro för att det som till en början sågs som ett tillfälligt stopp på vägen skall permanentas. David, som framträder nedan, ger dock en något annorlunda bild av arbetet, även om synen på det goda arbetet och på vad man borde göra ligger i linje med Christinas. Likaså lyfter även David fram den oro och osäkerhet som en annorlunda karriärväg väcker hos honom.

David 23 år

David började arbeta direkt efter gymnasiestudierna. Även han inledde sitt arbetsliv med hjälp av ett bemanningsföretag. Det var, menar David, efter påtryckningar från pappan, som också arbetar inom industrin, som han valde att börja med det han gör idag. Hans flickvän arbetar i den offentliga sektorn och hon har inte valt att utbilda sig. David berättar om sin bakgrund, som i likhet med Christinas i hög grad präglas av värderingar, som betonar traditionellt arbete och försörjning framför högre utbildning och osäkra val.

Om bakgrunden

Pappas syn på arbetslivet är ju... han gick ju ut... han hoppade av skolan i andra ring och fick jobb direkt. Vet inte om det var hos hans pappa då... det var isolering och plåtslageri. Han är platschef på ett företag. Mamma jobbar inom hemtjänsten och hon har jobbat med det hela sitt liv. Men det är inget som intresserar mig. Farfar har varit isolerare också... här på Volvo... så det är ju ganska skoj när han berättar... att där har jag isolerat och så... alltså själva fabrikslokalen.

David beskriver hur han började arbeta direkt efter gymnasiet delvis på grund av att hans far såg till att han började arbeta. Det var inte direkt frågan om ett genomtänkt eget val. David menar att släkten alltid varit arbetare. Industriarbete var något som lockade framför allt på grund av det han sett och hört av sin far. I första hand var det arbetsgemenskapen som lockade. Davids flickvän arbetar inom hemtjänsten och detta arbete fick hon genom Davids mor, som ordnade så att flickvännen fick börja. För Davids del är det en fråga om att söka sig till det redan kända, delvis på grund av alla de positiva erfarenheter fadern haft av arbete inom industrin. En viktig faktor i sammanhanget är den nära kopplingen till föräldrarnas yrken och deras möjligheter att hjälpa till, dvs. att ordna arbete och se till att det hela fungerar, som detta inneburit. David ger en mycket mer positiv bild av hur det är att arbeta i monteringsfabriken än vad Christina gjorde. För Davids del är det gemenskapen som är den stora vinsten med det aktuella arbetet.

Om arbetet på fabriken

Jag trivs jättebra. Arbetsmiljön är ju inte den bästa men... jag har hört mycket att man blir skadad... men jag håller på mycket med fotboll ... det är ju viktigt att man håller på med någon idrott... att man tränar något så man håller igång musklerna och så... sedan kompisarna och så... det är skitbra... det är det som drar mig hit. Lönen är ju inte dålig heller.

David berättar att han trivs mycket bra i fabriken och liksom övriga intervjuade är lönen en viktig faktor. Denna uppfattning är dock motsägelsefull då han samtidigt beskriver det höga tempot och de slitsamma och monotona uppgifterna. Han funderar också på det förhållandet att snittåldern i hans arbetslag endast är 23 år, och att många blir sjukskrivna och utslitna tidigt. Arbetskamraterna är emellertid det som gör arbetet roligt. David ger uttryck för en vanlig uppfattning som återkommer i flera av intervjuerna med Volvo-gruppen. Man trivs med arbetskamraterna, men man betonar samtidigt de tunga och slitsamma momenten i arbetet. David menar att många funderar på att sluta just på grund av det hårda arbetet.

Det är många på banan som säger att de inte kommer att stanna här... det är tungt och enformigt och man gör samma saker hela tiden.

Det är vid sidan om arbetet som David lägger sin energi och finner mening. David berättar om fotbollen som han ägnar sig åt på fritiden och om det betydelsefulla i att umgås med de gamla vännerna. Arbetskamraterna umgås han dock inte med i någon större utsträckning på sin fritid. Det är istället vänner från tonårstiden som utgör umgängeskretsen. David har funderat på andra typer av arbeten och han har planer och drömmar som han funderat på sedan tidigare.

Om framtiden

Jag resonerar så att... jag jobbar här så jag fått köpt mig en lägenhet och betalt av den... och sedan börjar jag plugga och gör något helt annat...

...jag vill bli mäklare tror jag... jag vet inte... jag är intresserad av lägenheter... kanske arkitekt... att få rita och så... det är en dröm. Har tänkt på det sedan gymnasietiden... det är ju inte som här liksom... utan nya saker varje dag.

David beskriver hur han funderat på att någon gång i framtiden göra något mer kreativt. Hans planer är mycket vaga och han diskuterar sina framtidsplaner utan att riktigt ta dem på allvar. Samtidigt uttrycker David en rädsla för att tiden skall springa ifrån honom och att han skall bli för gammal för att studera. I sina funderingar slits han också mellan två grundläggande intressen: Dels behovet av en stabil tillvaro med egen lägenhet, god ekonomi och inga skulder och dels en längtan efter ett arbete som är stimulerande. Ett problem för David, liksom för flera av de intervjuade, är den tröskel som förverkligandet av planerna uppfattas vara. David uttrycker det på följande sätt:

Men jag har inga planer på hur jag ska förverkliga det hela... tankarna kommer då och då... ibland får jag tummen ur att kolla upp det liksom... men sedan släpper jag det bara.

I Davids fall har arbetet så här långt inneburit att gå i sin fars fotspår och han har fått hjälp och stöd i dessa val. När han ser på möjligheten att utbilda sig och förverkliga sina drömmar saknas detta stöd. Han ser däremot många tänkbara hinder som hänger nära samman med hans behov av trygghet och stabilitet.

Om hinder på vägen

Det är nog vänner som hindrar mig... att jag måste släppa dem och familjen om jag vill utbilda mig och kanske flytta härifrån.

...att känna den där känslan att få in pengar hela tiden... det är också ett hinder.

... Egentligen finns det inga hinder för att nå dit... det är bara det att jag måste... jag tänker alltid det negativa liksom... att då måste jag plugga upp matte C exempelvis... sedan måste jag göra högskoleprovet... och så måste jag söka skola... och kanske inte kan vara med mina vänner.

David talar om bristen på motivation, men betonar framför allt kompisar och familj som viktiga inslag i livet, inslag som är så viktiga att han är beredd att avstå från att flytta och utbilda sig. Men som hos flera av de intervjuade finns också tryggheten med en regelbunden och hög lön med i bilden. Har man en gång vant sig vid att tjäna relativt bra är det svårt, menar många, att bryta upp och kasta sig in i en osäker tillvaro. Detta är särskilt tydligt i relation till den bristande tilltron till de egna möjligheterna på utbildningsarenan. Trygghet är alltså detsamma som en stabil inkomst, familj och vänner, och denna trygghet är svår att överge för en dröm som man inte riktigt själv tror på. Drömtillvaron inkluderar dock mer än bara denna trygghet. I denna dröm finns också ett annorlunda arbete.

Om drömmen om det perfekta livet

När jag var yngre så handlade mycket om att bli fotbollsproffs... men nu går inte det längre... så nu handlar det om att få en jättefin lägenhet... att börja om... och göra något jag tycker om och så... jobba som mäklare eller arkitekt... köpa hus någonstans med tjejen och skaffa barn.

Att förverkliga sina drömmar och nå det goda livet innebär för David att kunna förena de två motstridiga önskningarna, dvs. att kunna skapa den trygghet som

familj och vänner innebär och samtidigt utbilda sig och få tillgång till ett jobb som är spännande och utvecklande. I Davids föreställningsvärld är emellertid arbete och fritid tydligt åtskilda. David är fast förankrad i denna föreställningsvärld och ser ingen anledning att ifrågasätta detta eller reflektera över andra möjliga förhållningssätt. Den politiska aspekten av denna identitet är dock helt ointressant för David. Detta är något han delar med de flesta av de intervjuade på Volvo. David uttrycker snarare en upplevelse av att andra, som inte arbetar inom industrin, inte tycker att det duger att leva det liv han lever. Han berättar också att många inte ser sig som arbetare, utan snarare som någon som bara råkar vara montör på en fabrik.

Om att vara arbetare

Jag tror inte unga tänker så. Det finns så många möjligheter idag ... man kan nästan plugga till vad som helst... många säger till mig att... du är ju ung... börja plugga istället... det finns andra möjligheter.

Alltså träffar man folk ute liksom så... och säger att man jobbar på Volvo... så säger folk... äh... jobbar du på Volvo... så det är inte som det var förr.

David beskriver omgivningens inställning till arbetet vid monteringsfabriken i termer av förakt och ifrågasättande. Det är med andra ord inte fint att arbeta inom industrin idag, menar han. Trots att lönen är hög så är arbetet inget man är stolt över och skryter om. David pratar om ”folk därute”, dvs. de som valt andra vägar och hur de ser det som ett nederlag att behöva arbeta i monteringsverkstaden. Detta påverkar den självbild som uppstår bland de anställda i fabriken. Det finns dock ett mycket aktuellt hot för David och de övriga Volvoanställda vid monteringsfabriken. Varslen och den hotande arbetslösheten är något som diskuteras hela tiden och som för många sätter frågan om arbetets mening och betydelse på dagordningen. För Davids del utgör dock inte den problematiska situationen på Volvo någon anledning att börja fundera på alternativa karriärvägar eller utbildning. I första hand är det ett nytt jobb som gäller.

Om att bli arbetslös

Målet är att fixa ett nytt jobb... skaffa lägenhet... annars har jag och min flickvän snackat om att åka till Norge. Det blir något liknande jobb som här.

David beskriver rädslan för arbetslöshet som ständigt närvarande och med den risken att inte kunna förverkliga i första hand drömmen om en bra bostad. David har dock inga planer på att utnyttja en eventuell arbetslöshet för att då utbilda sig. Bostaden och den ekonomiska stabiliteten går först och om han blir arbetslös kommer han att skaffa ett motsvarande jobb. David menar att drömmen om ett annat arbete, exempelvis hans tankar om att arbeta som mäklare eller arkitekt, i och för sig skulle kunna realiseras om han blev arbetslös. Kanske skulle det bli den kick han behöver. Han har dock svårt att riktigt ta denna tanke på allvar och ser istället den hotande ekonomiska situationen som den mest angelägna frågan att lösa. Ett nytt arbete, vilket som helst, är alltså prioritet nummer ett.

David kommer från en miljö där det är självklart att man skall arbeta, men där det långt ifrån är självklart med utbildning. Båda föräldrarna har arbetat hela sina liv, och fadern har gått i sin fars fotspår, men avancerat till platschef. David har följt traditionen och börjat inom industrin direkt efter gymnasiet. David har dock en dröm om att någon gång kunna bli mäklare eller kanske arkitekt. De reflektioner David ger uttryck för visar dock att drömmen är långt borta och att hindren på vägen är många. I första hand saknas motivation, men bakom denna föreställning finns också en osäkerhet och rädsla inför de krav som ett förverkligande kommer att ställa på honom. Familj, vänner och inkomst är faktorer som skapar trygghet. Att förlora dessa upplevs som skrämmande. Det finns heller inga personer i den nära umgängeskretsen som har visat hur en eventuell alternativ karriärväg skulle vara möjlig. David uttrycker också en ambivalent uppfattning om arbetet på löpande bandet, en ambivalens som han delar med många av de intervjuade. Det är ett bra arbete, med bra betalt och bra kompisar samtidigt som det sliter på människor, är monotont och saknar utvecklingspotential. Det negativa kompenseras alltså i viss mån av lönen och den sociala gemenskap som uppstår på arbetsplatsen. Denna gemenskap är emellertid inte detsamma som en kollektiv identitet där de gemensamma intressena blir en plattform för kollektiv handling.

David's osäkerhet inför en framtid som eventuellt kommer att innebära arbetslöshet, och hans ambivalenta inställning till möjligheten att realisera drömmen om ett annat liv, delas dock inte av alla de intervjuade. Josefins berättelse nedan är ett exempel på detta.

Josefin 24 år

Josefins historia startar inte på Volvo. Hon började redan under gymnasietiden på ett större svenskt företag och arbetade där under helger och en kväll i veckan. Hon valde också att prova på jobb utomlands direkt efter gymnasiet och fick arbete vid företagets anläggning i Skottland under sex månader. Josefin har under de senaste åren varit tjänstledig och utbildat sig till personalvetare, men hon är tillbaka nu samtidigt som hon söker arbete. Hon kommer från en traditionell arbetarklassmiljö. Farfar arbetade på varven i Göteborg, morfar var sjöman och senare industriarbetare, och mormor arbetade på bageri. Detsamma gäller föräldrarna. Hemmiljön har dock hela tiden präglats av en önskan och uppmuntran att hon skall ta sig fram och utvecklas på olika sätt. Hennes bror har utbildat sig till civilekonom och familjen har alltid uppmuntrat utbildning. Josefin berättar:

Om bakgrunden

Pappa jobbar på lastvagnar på Volvo som produktionsutvecklare. Han är nog gymnasieingenjör från början och han har jobbat sig upp... han började nog på bandet en gång i tiden. Mamma är förskollärare.

Josefins bakgrund präglas inte av någon erfarenhet av högre utbildning eller exempel på alternativa utvecklingsvägar, men den innehåller exempel på hur man utifrån en sådan position kan utvecklas inom de ramar som finns. Fadern har ”jobbat sig upp”. Han började på bandet en gång i tiden, och är nu produktionsutvecklare. Modern har utbildat sig till förskolelärare och även storebror har tagit steget och utbildat sig. Josefin började vid Volvo på grund av att hon behövde ett arbete och hon kände väl till Volvo eftersom hon har många släktingar som arbetar där. Josefin gick samhällsvetenskaplig linje på gymnasiet, något hon valde medvetet. Dels gillade hon den samhällsvetenskapliga inriktningen och dels tänkte hon att en bred gymnasieutbildning öppnar många möjligheter i framtiden. Efter gymnasiet sökte hon sig dock ut i världen.

Efter gymnasiet

Då var jag väldigt sugen på att resa... sökte jobb på... (svenskt företag)... i Skottland. Jag var sugen på att komma ut... men jag ville nog jobba för jag har aldrig varit sugen på att bara resa runt så där. Jag ville nog jobba och testa hur det funkade i en annan kultur.

Josefin berättar att hon alltid känt att hon vill pröva olika saker och arbeta utomlands och få erfarenhet av hur det är att jobba i andra kulturer. Hon har heller inte varit främmande för utbildning även om hon inte anser att hon haft något direkt "läshuvud".

Om utbildning

Josefin berättar om hur och varför hon valde att utbilda sig till personalvetare på följande sätt:

Jag har alltid tyckt att psykologi har varit väldigt intressant och det är en så stor del av arbetslivet... och jag har alltid varit sådär... att när man började på Volvo så har det blivit ganska mycket försämringar tycker jag... och så har jag alltid tyckt att personalen har blivit väldigt illa behandlade många gånger... så jag har tyckt att det har varit kul att jobba för personalen... det är väl egentligen så jag fick intresset... så jag läste om utbildningen och så var det mycket arbetspsykologi och organisationspsykologi och om hur människor arbetar i grupp... och det tyckte jag lät jättespännande.

Josefin reste utomlands och arbetade redan som ganska ung. Hon valde dock medvetet att inte resa runt som ryggsäcksturist, utan hon ville arbeta och uppleva en annan kultur från insidan. I samband med vistelsen i Skottland utvecklades också hennes intresse för arbetspsykologi och hon blev redan tidigt klar över att hon skulle utbilda sig vidare. Hon berättar dock att arbetet på Volvo utvecklade detta intresse ytterligare mot bakgrund av den hårda och påfrestande arbetsmiljö som hon såg när hon började vid löpande bandet. Intresset är kopplat till en känsla av solidaritet som hon burit med sig så länge hon minns. Josefin berättar:

När jag gick på gymnasiet jobbade jag på McDonald's ett tag och redan då väcktes ett intresse... för det jobbet är ju också ganska utsatt. Jag har alltid varit den som stört mig på när folk blir illa behandlade... jag har inte tagit grejer... jag har varit tvungen att säga emot.

Josefin berättar att hon alltid känt någon form av solidaritet med människor som varit utsatta och att hon också känner ett stort engagemang när det gäller orättvisor på arbetsplatsen och i samhället i övrigt. Hon beskriver också den pliktkänsla hon har inför arbete och försörjning, en känsla som hon spårar till föräldrarna.

...de har alltid tyckt att... åtminstone från det att man är 16 så tyckte mina föräldrar att man ska jobba... så det här... det har jag nog fått med mig att man ska arbeta och klara sig själv.

Josefin beskriver hur hon upplevt en förändring under sin tid på Volvo, hur tempot ökat och trycket på de anställda blivit allt hårdare. Hon upplever också att kontrollen från de överordnade ökat. Detta har stärkt henne i hennes övertygelse om att hon valt rätt utbildning. Hon vill jobba med dessa frågor i framtiden.

Det känns som om cheferna... de klagar mest och man får inte höra så mycket positivt... det har blivit mer och mer så...

Till skillnad från exempelvis David så har steget till utbildning aldrig varit långt för Josefin och hon betonar att stödet för detta fanns i hemmet. Modern valde att utbilda sig sent i livet och har varit en förebild.

Om valet att utbilda sig

Jag har nog tänkt ända sedan jag gick på gymnasiet att jag vill ha ett år eller två med något annat och sedan fortsätta att plugga. Jag vet inte... men det har alltid varit självklart att jag skulle plugga. Mamma pluggade till förskolelärare ganska sent... jag vet inte om det kan ha med saken att göra... för jag var ändå mellan 10 och 13 när hon pluggade. För jag har alltid tänkt att ... om jag vill ha ett jobb som jag vill ha och trivs med så måste jag plugga... så det har nog varit självklart... och det har alltid funnits med.

För Josefin finns det en uppenbar koppling mellan utbildning och ett bra arbete som man trivs med. Det har egentligen aldrig funnits några tveksamheter kring betydelsen av detta och föräldrarna har hela tiden stöttat och uppmuntrat barnens initiativ.

...Mamma tycker att det är roligt... de har alltid uppmuntrat att vi skall vidareutbilda oss. De har alltid stöttat oss.

Att fortsätta på monteringsfabriken är inget som lockar nu när hon utbildat sig. De varsel som nu är aktuella kommer också med stor säkerhet att tvinga Josefin att lämna arbetsplatsen. Hon ser dock med tillförsikt fram mot att få jobb inom sitt yrke, även om en oro också hela tiden är närvarande. Finns det jobb? Och är det någon som vill anställa henne?

Om att fortsätta på fabriken

Min förhoppning är att jag får något annat jobb inom personal inom det snaraste. För det känns ju inte så jättekul att jobba här när man har läst...

...Det är jättebra här om man inte har någon utbildning och jättebra betalt och allting men man sliter och det är inte det man vill när man utbildat sig...

...vissa tycker nog att det är helt okej för de tjänar mycket och det är det som de bryr sig om ... men sedan så vet jag ju väldigt många som börjat plugga... att det har gått sämre för Volvo... kanske har det gett vissa en knuff att göra något annat... de i min ålder är nog sugna på att göra något annat.

Josefin berättar om hur diskussionen går i fabriken. Liksom de övriga intervjuade ser hon en skillnad mellan de yngre och de som arbetat länge. De yngre drömmer om andra arbeten, men många fastnar, menar Josefin, delvis på grund av den fördelaktiga lönen. Lön och ett bra arbete är dock inte samma sak menar hon. Josefin beskriver det goda arbetet på följande sätt:

Ett bra arbete

Att man har möjlighet att utvecklas och att man känner att man gör någon nytta på något sätt och att man trivs och känner att det är roligt... att komma till jobbet varje morgon... samtidigt så är det klart att man tröttnar väl på allt... men att man känner att man utvecklas som person på något sätt.

Till skillnad från många av de unga vuxna som är knutna till kaospiloterna, betonar Josefin både nyttan och den personliga utvecklingen när hon funderar kring det goda arbetet. Arbetet är med andra ord delvis en del i ett självförverkligandeprojekt, men också något som är att betrakta som en skyldighet gentemot samhället. Man skall, menar Josefin, göra rätt för sig och bidra till något positivt i samhället. Josefin reflekterar också över sin arbetarklassbakgrund och hur hon och de övriga i monteringsfabriken ser på detta.

Om att vara arbetare

Jag ser mig nog som arbetarklass... även om jag inte tänker på det. Jag tror inte folk tänker på sig själva som arbetare så mycket nu... man ser väl sig som montör... man är utbytbar... eller... som en robot och jag har inte så mycket att säga till om.

Liksom övriga intervjuade unga vuxna på Volvo menar Josefin att den kollektiva identiteten har försvunnit. Det är inget man pratar om och det är heller inget som unga vuxna i monteringsfabriken tänker på. Däremot är arbetets alienerande karaktär uppenbar för de flesta och känslan av att vara utbytbar är hela tiden närvarande. Detta påverkar unga vuxna starkt menar Josefin. Industrin är inget man drömmer om och känslan av att vara en opersonlig kugge i ett maskineri gör att många vill lämna arbetet. Detta kommer att spela roll i framtiden, menar hon.

Det är nog svårare att få dom att stanna... att få in folk är inga problem... men att få dem att stanna en längre period det är svårt. Det kommer att bli mer omsättning...

När Josefin funderar över framtiden och möjligheten att nå sina mål, tänker hon i första hand på sin karriär, men också i viss mån på en eventuell familj. Hennes funderingar är dock hela tiden knutna till en, i hennes ögon, realistisk bild av vad som är möjligt och önskvärt.

Om drömmen om det goda livet

Då hoppas jag att jag kommit upp mig lite inom personal... kanske personalchef på något ställe ... kanske jobbar med kompetensutveckling... och att jag hunnit testa mycket inom personal... så att man har köpt ett hus och skaffat en familj ... två max tre barn... men barn?... hmm... det kommer nog att dröja ett tag... jag vill etablera mig först och jobba inom personal...

Familj och barn ligger långt fram i tiden när Josefin reflekterar över framtiden. Att etablera sig inom yrket är det viktigaste i nuläget. Drömmen att om att på nytt arbeta utomlands finns också kvar.

Jag är så mycket i nuet... jag tror att jag inte tänker så mycket på framtiden. Jag vill ha jobb inom det jag läst. Men jag har alltid tyckt att det skulle vara roligt att jobba utomlands. Det hade varit roligt att jobba några år med personal utomlands... men först vill jag etablera mig här.

Josefin har också redan planerat för vad som skall hända om hon inte skulle få jobb inom ramen för sin utbildning. Hon kommer att fortsätta att läsa ekonomi på universitetet. Att nå målet är inget som oroar, även om hon bekymrar sig för läget på arbetsmarknaden. Det finns alltid en risk att ingen vill anställa. I Josefins fall finns också en liten oro för att hon inte kommer att tycka att personalarbete är så roligt som hon föreställer sig.

Josefin ser sig själv som tillhörande arbetarklassen. I familjen har det varit en självklarhet att arbeta och försörja sig själv. Utbildning har dock hela tiden varit något som uppmuntrats, likaså att prova på olika saker i livet. Hennes längtan utomlands gjorde att hon redan tidigt tog steget ut i världen och började arbeta i Skottland. Att tidigt klara sig själv har i kombination med en uppmuntrande familj bidragit till att ett självförtroende växt fram hos Josefin. Det har också lett till att hon reflekterat mycket kring både sin bakgrund och framtid och valt att utbilda sig för att både kunna göra nytta och för att utvecklas på ett personligt plan.

Josefin är ett exempel på de olika livsstrategier och livsval som de unga vuxna i Volvo-gruppen utvecklat. Trots att flertalet har en liknande socio-ekonomisk bakgrund ser drömmarna, valen och strategierna delvis olika ut. Några saknar en uttalad vision om framtiden, medan andra har en mycket klar bild av hur deras liv skall gestalta sig.

Volvogruppen

Ett antal gemensamma nämnare har växt fram ur intervjuerna. Bland annat förekommer tanken om arbetet som något tillfälligt. De har valt att börja, som många säger, i brist på bättre idéer eller för att under något år tjäna pengar och sedan gå vidare. Det är dock i lika stor utsträckning fråga om ett icke-val. Att börja på Volvo beskrivs med andra ord inte som ett medvetet val utan snarare som en händelse som antingen är produkten av en tillfällighet eller har sin grund i att föräldrar eller annan släkt ”ordnade” ett arbete. I första hand har det emellertid varit ett arbete som betraktats som tillfälligt, men som blivit mer eller mindre permanent. Den kontinuitet mellan föräldrarna och det egna livet som arbetet på Volvo ger uttryck för är i de intervjuades föreställningsvärld endast temporär, dvs. i väntan på att man gör det man ”borde”. Detta ”borde”, är knutet till upplevda krav från en omgivning som de har svårt att precisera.

En återkommande upplevelse, som är knuten till föreställningen om det tillfälliga arbetet, är att man fastnat, att tiden bara gått och att man nu vant sig vid lön och fast arbete. Likaså har många skaffat sig konsumtionsvanor som innebär ett behov av hög inkomst. Vissa har köpt bil och lägenhet och man har vant sig vid regelbundna utlandsresor. Hos många förekommer också en respekt och rädsla för utbildning, som kanske har sin rot i erfarenheter från en skoltid som inte alltid upplevdes som positiv och intressant. Utbildning framstår som något svårt,

tidsödande och dyrt. Det finns också enskilda undantag bland de intervjuade på Volvo som överhuvudtaget inte funderar över alternativa karriärer. Det viktigaste för dem är att ha ett arbete och att Volvo är en bra arbetsplats. De intervjuade på monteringsfabrikens löpande band utgör, precis som hos kaospiloterna, en relativt homogen grupp. Arbetarklassbakgrunden dominerar gruppen i den bemärkelsen att föräldrarna i de flesta fall saknar högre utbildning och arbetar inom industrin eller vården.

Det finns dock ett antal funderingar som tar stor plats i den inre konversationen hos de intervjuade unga vuxna på Volvo. Dessa angelägenheter, funderingar och bekymmer kan sammanfattas på följande sätt:

Trygghet – att få kontroll över och själv kunna forma sitt liv.

Ambivalens – att hantera den osäkerhet som är relaterad till olika valmöjligheter.

Självkänsla – att få kontroll över den egna prestationstilliten.

De funderingar som de intervjuade unga vuxna brottas med är alltså knutna till en upplevd instabilitet som visar sig i nya valmöjligheter och krav som aktualiserar den bristande prestationstilliten. Dessa krav skapar en känsla av bristande kontroll över det egna livet.

Om att få kontroll över det egna livet

Valet mellan det man har och det som eventuellt skulle kunna bli tillgängligt är en central fråga för de intervjuade. Man har hamnat på Volvo för att där fanns det jobb och där arbetade kanske också någon släkting. Det handlar för flera av de intervjuade inte om aktiva val i den bemärkelsen att valet ingått i en strategisk plan. I några av fallen finns dock Volvo med i en plan som går ut på att tjäna så mycket pengar som möjligt, antingen i väntan på drömutbildningen eller i väntan på drömjobbet. Det dominerande temat är emellertid den upplevda bristen på kontroll över de val som gjorts och en ambivalens och oro inför alla de val som man borde eller kanske måste göra i framtiden. Den kontroll de intervjuade lyfter fram är i hög grad knuten till inkomsten och bostaden. Det blir därför extra problematiskt med exempelvis utbildning som innebär en minskad inkomst och kanske också ett byte av bostad och att behöva lämna familj och vänner.

Josefin utgör ett exempel på en livsstrategi som innebär en tydlig bild av hur hon vill se sin framtid utvecklas, och hon känner ett stort stöd från föräldrarna i denna strävan. David är ett exempel på motsatsen. Han har en oklar bild av vad han vill göra och saknar en strategi för att nå de drömmar han ibland funderar på. Flera av de intervjuade har också startat sin karriär på monteringsfabriken utan att reflektera över det som ett val. Johnny beskriver det på följande sätt:

Pappa jobbade här... och han tog in mig för sju år sedan och det var bra lön... han har jobbat här i över 30 år. (Johnny 25 år)

Upplevelsen av ett samhälle i snabb förändring, där nya krav ställs, är alltså lika framträdande hos den intervjuade gruppen unga vuxna på Volvo, som den är bland kaospiloterna. Likaså är i princip alla påverkade av de retoriska figurer som tecknas i massmedia och som diskuteras inom den politiska sfären, om att individen bär ansvar för sin egen situation. Till skillnad från kaospiloterna agerar Volvogrupper dock annorlunda. Att ta kontroll över sin situation innebär inte alltid att man aktivt försöker styra sin egen framtid genom ett antal strategiskt uttänkta projekt, eller att man försöker öka sin anställningsbarhet och därmed också sitt handlingsutrymme, genom att fylla på sin CV. Istället anser flera av de intervjuade att tryggheten i första hand kan uppnås genom familj, egen bostad och ett fast arbete. Dock hänger förverkligandet av dessa mål på den egna förmågan. Det är alltså upp till den enskilde om man skall lyckas. Samtidigt finns ett stort mått av realism knuten till de föreställningar och drömmar som de intervjuade ger uttryck för. Till skillnad från kaospiloterna så är inte allt möjligt i volvoarbetarnas värld, och att lyckas är ingen självklarhet. Man menar dock att det som begränsar valen, i första hand, är den egna förmågan och viljan. Ingen ger uttryck för att strukturella hinder skulle finnas, eller att det egna utgångsläget skulle ha varit sämre än någon annans.

Om val, underläge och ambivalens

Den ambivalens inför den egna situationen som de intervjuade vid Volvo ger uttryck för kan tolkas som ett uttryck för ett strukturellt betingat underläge. Även om de intervjuade i de flesta fall hänvisar till personliga brister i form av rastlöshet, låg motivation och bekvämlighet, så är detta kopplat till en osäkerhet inför de alternativ som står till buds och som ofta upplevs som mycket långt borta och mycket svåra att realisera. Föräldrarna saknar i många fall högre utbildning och man har valt att själv gå i föräldrarnas fotspår. Å ena sidan innebär detta en trygghet och även en stolthet i relation till arbetet. Å andra sidan

är alla fullt medvetna om att man kan göra något annat och att omgivningen i mer diffus bemärkelse förväntar sig detta. Ur detta perspektiv tar sig ambivalensen uttryck i dels en skam inför att man inte ”kommer vidare” och dels en stolthet inför att man trots allt tjänar bättre än de flesta i motsvarande ålder. Vissa av de intervjuade har dock vänt underläget till en medveten strategi. Utbildning blir inte enbart en del i en personlig plan för självförverkligande, utan också ett sätt att göra något nyttigt för andra. Det finns även exempel på en föreställning om arbetet som något som på ett avgörande sätt skiljer sig från det man tycker är roligt. Att arbeta är detsamma som tvång. Om det egna fritidsintresset skulle omvandlas till ett arbete finns en risk att tvånget förstör det man brinner för. En av de intervjuade, som i princip ägnade all sin fritid åt ljudanläggningar och hifi-teknologi, menade att om detta skulle bli till ett arbete, så var han rädd för att lusten skulle gå förlorad. Arbeta och självförverkligande är ur detta perspektiv två olika saker.

Om förhållandet mellan ambivalens, trygghet och självkänsla

De centrala begrepp som växt fram ur intervjuerna med de Volvoanställda är ambivalens, trygghet och självkänsla. Det är i spänningsfältet mellan dessa tre begrepp som de intervjuade rör sig. När man reflekterar över arbete och framtid så handlar det i stor utsträckning om en ambivalent inställning till de möjligheter som står till buds: en ambivalens som dels är kopplad till behovet av trygghet och dels till den risk man tar om mönster skulle brytas. Tryggheten är knuten till ett fast arbete och en stabil lön. Tryggheten är också knuten till familjen och de exempel som föräldrarna utgör. I de ungas funderingar finns emellertid hela tiden en medvetenhet om att dagens samhälle kräver mer. Att leva upp till dessa förväntningar är dock inte självklart och skulden läggs på exempelvis den egna bristande motivationen, vilket förstärker känslan av att inte räcka till.

...Jag har gått och funderat på om jag vill bli något... kanske inom bygg eller så ... jag gillar ju att göra saker. Jag kan inte tänka mig att sitta inne på kontor eller så. Jag vill skapa och montera, fast där går det ju också upp och ner hela tiden. Brandman eller polis hade också varit något. Men det är väldigt tunga utbildningar. (Johnny 25 år)

De drömmar som de Volvoanställda ger uttryck för är samtidigt knutna till samma föreställningar om ett bra arbete som kaospiloterna. Ett bra arbete skall i första hand vara roligt, utvecklande och stimulerande, och:

...att man känner att man utvecklas som person på något sätt (Josefin 24 år)

Ibland uttryckt i lite mer försiktiga termer som när exempelvis Johnny menar att ett bra jobb är:

...att man inte sitter och deppar när man tänker på jobbet (Johnny 25år)

Pengar och status är inte viktiga komponenter när det goda arbetet beskrivs. Pengar innebär däremot trygghet. Det goda arbetet innebär ett jobb som man längtar till varje morgon. Att få ett sådant arbete upplevs dock av de flesta som en utopi. Däremot upplevs inte familjebildningen som en utopi. Ett hus, en familj och flera barn är en mycket mer realistisk dröm. Det är här i den privata sfären som den realistiska möjligheten att förverkliga sig själv finns, i synnerhet för de unga vuxna som saknar självförtroende i relation till arbete och studier.

Ur Volvogruppens perspektiv utgör den allt osäkrare arbetsmarknaden ett direkt hot mot den stabilitet som skapats genom den relativt höga lönen och trygga tillvaron som Volvo har utgjort. Även om arbetet på Volvo beskrivs som något tillfälligt, dvs. som något man gör i väntan på något annat och bättre, så genererar det trygghet och en möjlighet att skjuta upp besluten om utbildning och förändring. Hoten om rationaliseringar och neddragningar innebär emellertid att de intervjuade tvingas in i en reflexiv situation, där de måste förhålla sig till en rad nya tvingande val.

Om vi än en gång återkopplar till Margaret S. Archers begrepp *internal conversation* kan vi alltså se att en rad gemensamma angelägenheter och problemområden är centrala för de unga vuxna vid monteringsfabriken. Men vi kan också se att det finns skillnader i hur man förhåller sig reflexivt till dessa problem. Detta betyder att frågan om strukturella villkor är komplicerad. Det handlar inte enbart om var man befinner sig på arbetsmarknaden, utan om vilka resurser man har till sitt förfogande. Självförtroende är ett exempel på en sådan resurs. Bland de intervjuade på Volvo är bristen på självförtroende något som lyfts fram och som påverkar de intervjuades ställningstaganden och strategier för framtiden. Bland de intervjuade kaospiloterna är självförtroendet däremot stort och en förutsättning för de ställningstaganden och strategier som valts.

***

Efter denna inledande presentation och analys av det empiriska materialet, tar vi nu steget över till en analys, där denna avhandlings teoretiska perspektiv kommer att användas, för att bringa reda i de teman och slutsatser som dragits så här långt. Vi tar därmed steget över till frågan om de strukturella villkorens betydelse samt de reflexiva förhållningssättens karaktär.

MÖJLIGHETSHORISONTER OCH REALISERBARHET I SKILDA VÄRLDAR

I kapitel sju har vi fått möta ett antal unga vuxna som på olika sätt är på väg att etablera sig i samhället. Några av dem arbetar redan, medan andra utbildar sig och är på väg att starta egna verksamheter. Alla bär på drömmar om ett bra liv och några har mycket klara idéer om hur dessa drömmar skall förverkligas, medan andra snarare känner en oro och ambivalens inför vilka val och strategier som är nödvändiga. Det handlar alltså om unga vuxna som överväger och funderar kring olika möjligheter och alternativ, men som också på olika sätt ser hinder på vägen. Vilka faktorer påverkar deras föreställningar om arbete, självförverkligande och möjligheten att realisera dessa föreställningar? Jag kommer i detta kapitel att lyfta fram de strukturella villkorens betydelse för att förstå förhållandet mellan möjlighetshorisonter och realiserbarhet och jag kommer att argumentera för att den *kontextuella diskontinuiteten* får olika konsekvenser beroende på vilka *resurser*, i vid bemärkelse, som den enskilde individen har till sitt förfogande.

Sammanfattningsvis upplever både kaospiloterna och Volvoarbetarna likartade krav från samhällets sida: det är upp till dig själv om du skall komma någonstans. De flesta är alltså påverkade av den rådande andan i samhället, som säger att det är du själv som avgör om du skall lyckas eller inte. Likaså upplevs möjlighetshorisonterna, dvs. de föreställningar de intervjuade har av vad som är möjligt att åstadkomma, som mycket vida. Det mesta är möjligt bara man är beredd att arbeta och kämpa. Flera drömmer om att arbeta utomlands och de intervjuade är medvetna om att det finns möjligheter, som sträcker sig långt bortom den vardag som de just nu befinner sig i. Medvetenheten om att allt skulle kunna vara på ett annat sätt är ständigt närvarande. Den rådande "sammällsandan" kan delvis tolkas som en medveten retorik, som i hög grad är knuten till en rad nyliberala politiska viljeyttringar. Men dessa politiska viljeyttringar har, i kombination med den informationsteknologiska utvecklingen och den allt mer globaliserade ekonomiska utvecklingen, blivit en realitet som

alla måste förhålla sig till. Den rådande ”andan” i samhället är med andra ord knuten till en rad övergripande strukturella villkor som i allra högsta grad är verkliga och som de intervjuade på olika sätt försöker hantera. De intervjuade är alla ”uppkopplade” och delaktiga i olika former av nätverk och skapade gemenskaper. Detta innebär bland annat att de deltar i gemenskaper som inte i första hand är formerade mot bakgrund av likartade sociala och lokala villkor. Det är snarare frågan om personliga intressen. Ur detta perspektiv överskrids de barriärer som är knutna till klass, kön och olikartade sociala villkor. Detta bidrar också till en gemensam upplevelse av utvidgade möjlighetshorisonter, dvs. av en känsla av att allt är möjligt oavsett vem man är och var man kommer ifrån.

Den avgörande skillnaden är dock hur man ser på realiserbarheten av dessa vidgade möjlighetshorisonter. En viktig skillnad mellan de unga vuxna som deltar i Kaospilotutbildningen och de som arbetar vid Volvo kan sammanfattas i begreppet självförtroende.²³⁵ De tre kaospiloter som framträtt i föregående kapitel, och som lyfts fram för att illustrera den teoretiska argumentationen, är alla övertygade om att de kommer att lyckas. Det enda hindret på vägen är en risk för inre överbelastning, dvs. att den egna psykologin inte skall vara tillräckligt robust. De är med andra ord rädda för att inte orka med allt de vill åstadkomma. Volvoarbetarna ser snarare brister i den egna förmågan och motivationen, dvs. de tar också på sig ett individuellt ansvar, men på ett helt annat sätt. Det handlar inte om en rädsla för utbrändhet, utan snarare om ett ifrågasättande av den egna förmågan. Oron för att inte räcka till är alltså i första hand knuten till ett ifrågasättande av den egna förmågan och motivationen.

Hur kan då avhandlingens grundfråga besvaras så här långt mot bakgrund av det empiriska materialet?

Hur föreställer sig och hanterar unga vuxna förhållandet mellan arbete och självförverkligande och vilken roll spelar den enskildes strukturella villkor för dessa föreställningar och handlingar?

Användandet av begreppen möjlighetshorisonter och realiserbarhet innebär ett försök att fånga de två huvudkomponenterna i frågeställningen. ”Föreställningar om” är i detta sammanhang en fråga om möjlighetshorisonter. Realiserbarhet handlar däremot om i vilken utsträckning dessa horisonter i form av drömmar

---

²³⁵ Självförtroende i bemärkelsen tillgång till eller brist på prestationstillit.

om arbete och självförverkligande är möjliga att nå, samt i vilken utsträckning de strukturella villkoren hindrar respektive möjliggör realiserandet.

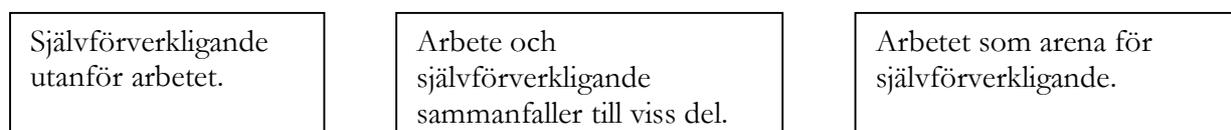
Möjlighetshorisonter och realiserbarhet

De intervjuades föreställningar och reflektioner, som i detta sammanhang skulle kunna beskrivas som en del av deras inre konversation, kretsar kring områden som tangerar varandra, men som på samma gång pekar åt olika håll.²³⁶ De intervjuade berättar om det de tycker är viktigt och som upptar deras tankar och funderingar. Vi kan i detta sammanhang tala om olika angelägenheter (*concerns*). Dessa funderingar leder till olika försök att laborera med de resurser de bär med sig och iscensätta eller avstå från att iscensätta olika projekt och verksamheter (*micro-politics*). Detta betyder i slutändan att olika livsstrategier utvecklas, strategier som hänger nära samman med de resurser man har till sitt förfogande och hur dessa resurser utnyttjas (*practices*). Några ser enorma möjligheter att via arbetet förverkliga de egna idéerna om ett bra liv, medan andra är mer pessimistiska och ambivalenta. En anledning, som det inte går att bortse från, till att de intervjuade ser så olika på sina möjligheter, är att de befinner sig på helt olika arenor. Flera av de intervjuade på Volvo är varslade och framtiden ser relativt dystert ut, i synnerhet för dem som saknar utbildning. Kaospiloterna befinner sig däremot i ett läge där de egna projekten och företagsidéerna skall sjasättas och inom ramen för utbildningen får de stöd och uppmuntran att realisera sina idéer. Alienationstemat är också hela tiden närvarande hos de intervjuade på Volvo, medan kaospiloterna drivs av ett engagemang förankrat i de egna projekten. Arbetet på Volvo beskrivs som meningslöst och monotont, medan de projektorienterade verksamheter, som kaospiloterna iscensätter, beskrivs som engagerande och spännande. Det går dock inte att enbart se de olika föreställningarna, reflexiva förhållningssätten och livsprojekten som ett uttryck för situationsbundna perspektiv, även om mycket tyder på det vid en första anblick. Om vi exempelvis tittar på arbetets roll i de intervjuades föreställningar om självförverkligande blir

---

²³⁶ Archer (2007a), s. 89. Archer talar här om Concerns (internal goods) som ger upphov till Projects (micro-politics) som i sin tur utvecklas till Practices (modus vivendi), dvs. angelägenheter som berör, oroar eller av andra skäl upplevs som viktiga, vilket leder till handlingar och strategier av olika slag och i slutändan också till ett sätt att leva sitt liv.

bilden mer nyanserad. Som framgår av figur 8.1 kan relationen mellan arbete och självförverkligande delas upp i tre huvudkategorier.²³⁷

Figur: 8.1. Möjliga relationer mellan arbete och självförverkligande.

Om denna modell används som tolkningsschema för de intervjuer som gjorts, ser vi att förverkligandet av olika livsprojekt helt utanför arbetets ram är en strategi, som i hög grad är kopplad till en upplevelse av att arbetet inte erbjuder några möjligheter att utvecklas. Det handlar alltså inte i första hand om en föreställning om vad ett bra arbete bör innehålla eller vilken roll arbetet bör spela i det egna livet, utan om en föreställning om vad som är realistiskt att förvänta sig. Även om undantag finns sammanfaller arbete, engagemang och intressen när de intervjuade beskriver hur relationen borde se ut. Ett bra arbete skall vara utvecklande, spännande och roligt. Detta gäller i synnerhet de intervjuade kaospiloterna, som ju också har som huvuduppgift att utveckla sina egna projekt och drömmar inom ramen för den aktuella utbildningen, men också dem som arbetar vid monteringsfabriken. Det som skiljer är alltså hur de ser på de eventuella hinder som skulle kunna stå i vägen för ett förverkligande av drömmen om ett arbete som är intressant och utvecklande. När Gabriel säger att...

...det viktigaste är att jag följer mitt hjärta och att jag ser till att skapa så mycket frihet som möjligt... kreativ frihet för mig själv...

...så handlar det om en stark övertygelse om att arbete och självförverkligande är en och samma sak. Att arbeta med något som inte tillgodoser dessa behov och drömmar betraktas som otänkbart. Detta är kanske förväntat med tanke på att kaospiloterna både valt och blivit antagna till en utbildning, som just tränar deltagarna att utveckla förmågor som är kopplade till personliga drivkrafter i form av projekt- och företagsidéer och innovation. De frågor som är mest angelägna för de intervjuade kaospiloterna är följaktligen kopplade till dessa föreställningar. Det handlar om att förverkliga sina drömmar inom ramen för

²³⁷ Se exempelvis Michael Allvin m.fl. (2006) *Gränslöst arbete: socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*. Figuren är inspirerad av de resonemang som där förs fram kring arbetets betydelse i relation till aspekter på självförverkligande.

olika projekt och samtidigt behålla en hög grad av *autonomi*. Kaospiloterna är på väg in i det ”gränslösa” arbetet där arbete, fritid och personliga värderingar glider samman och möjlighetshorisonterna i det närmaste är oändliga. Det förhållningssätt som framträder präglas alltså av att handlingsutrymme, autonomi och självförverkligande utgör ett önskvärt och ständigt närvarande tillstånd, men att målet delvis undermineras av en oro för utmattning. Handlingsutrymme handlar inte enbart om karriärutveckling i traditionell bemärkelse. Även om entreprenörskapet är en central del i kaospiloternas föreställningsvärld, så finns även andra typer av funderingar. *Motstånd* är en sådan viktig komponent, dvs. ett motstånd mot att göra det som förväntas av dem. Detta motstånd är intimt förknippat med idén att man i första hand skall följa sina personliga värderingar och realisera sina drömmar oavsett om dessa är ”lönsamma” eller efterfrågade.

De intervjuade Volvoarbetarna beskriver sina drömmar och strategier på ett annat sätt, även om man delar vissa centrala värden med de intervjuade kaospiloterna. Ett bra arbete är ett arbete där det ges möjlighet till personlig utveckling. Det är viktigt att brinna för det man gör, att längta till jobbet och att göra nytta. När Josefin hävdar att det viktigaste med ett arbete är att det genererar personlig utveckling, så är det ett uttryck för samma önskan som kaospiloterna ger uttryck för. Vi ser alltså att det också hos Volvoarbetarna finns en tanke om att självförverkligande inom ramen för ett arbete är något viktigt. De anser emellertid inte att detta är en fullt ut realistisk tanke. Snarare beskrivs den i termer av självbedrägeri såtillvida att alla arbeten, som i någon mening är tvingande, också blir tråkiga. De strategier som ligger närmare till hands är snarare knutna till säkerställandet av en trygg anställning, ett eget hem och närhet till vänner och familj.

Kontroll över sitt eget liv är centralt i de intervjuade monteringsarbetarnas liv. Men det handlar inte i första hand om en kontroll över den egna arbets-situationen, dvs. det som i kaospiloternas värld skulle kunna beskrivas som en strävan efter autonomi eller handlingsutrymme. Det innebär i första hand ett fast arbete och närhet till familj och vänner. Kontroll motsvaras i kaospiloternas värld följaktligen av handlingsutrymme. Ambivalensen hos många av Volvoarbetarna är kopplad till en uttalad medvetenhet om att monteringsverkstaden är en osäker arbetsplats i tider av ökad konkurrens och rationaliseringar. Likaså är ambivalensen knuten till en upplevelse av att samhället i mer generell bemärkelse förväntar sig och kanske till och med kräver att alla skall utbilda sig. Som vi också sett i kaospiloternas fall är unga vuxna påverkade av den mediala och

kanske också reella bild som presenteras av ett samhälle i snabb förändring som kräver flexibla och välutbildade medborgare. Volvoarbetarna ser dock den egna bristen på förmåga att realisera alla möjligheter och leva upp till alla krav som det avgörande hindret. Istället vänder de sig till den egna familjen och vännerna, dvs. det redan kända, i ett försök att konstruera en trygg värld. Hus, familj och vänner blir här centrala delar i en strategi för trygghet och självförverkligande. Trots detta är dock alla klara över att man borde göra något annat, något ”bättre” och något viktigare. Noteras bör också att många av de intervjuade Volvoarbetarna beskriver sitt val av arbete som passivt, dvs. de hamnade där på grund av att någon i deras närhet rekommenderade eller hjälpte dem in. Något medvetet val var det inte, utom i ett fall, då arbetet på Volvo var ett sätt att spara pengar till en framtida utbildning inom kultursektorn. Det förhållningssätt som framträder präglas av en längtan efter trygghet och stabilitet, men där de inre och yttre kraven bidrar till en känsla av man borde göra något annat. Det reflexiva förhållningssättet karaktäriseras därför av en *ambivalens*, där polerna utgörs av å ena sidan stabilitet och å andra sidan upplevda krav på utveckling.

Livet som projekt och permanent tillfällighet

Om vi återvänder till Margaret S. Archers begrepp *kontextuell diskontinuitet*, så kan vi i de intervjuades värld skönja dess effekter, dvs. individualisering och en ökad betydelse av reflexiva överväganden. Alla monteringsarbetarna är mycket medvetna om att arbetet på Volvo inte varar för evigt och att ny teknik, strukturomvandlingar och behovet av nya kvalifikationer kommer att påverka deras liv. Detta präglar de angelägenheter som är närvarande i den inre konversationen. I föreställningsvärlden finns också tanken på att ett annat liv och andra karriärer är möjliga och kanske också nödvändiga. Den egna situationen kan kanske bäst sammanfattas i begreppet *permanent tillfällighet*,²³⁸ som innebär att de blivit kvar i något som från början endast sågs som en tillfällig lösning på behovet av pengar och ett arbete. I den egna föreställningsvärlden är arbetet på Volvo alltså fortfarande något som egentligen är tillfälligt, men som av olika skäl blivit en permanent tillvaro. Den kollektiva känsla av sammanhang och

---

²³⁸ Lena Gonäs & Helén Westin (1993) använder i artikeln ”Industrial Restructuring and Gender Labour Market Processes”, *Economic and Industrial Democracy*, 14:3, s. 423-457, begreppet för att beskriva långa perioder av tillfälliga åtgärder och aktiviteter på arbetsmarknaden, exempelvis arbetsträning, tillfälliga anställningar och arbetsmarknadsutbildningar. Se även Bernd Hofmaier & Jan Karlsson (1977) *Anläggare: en studie i permanent tillfällighet*. Göteborg: Sociologiska inst., Göteborgs universitet.

gemensamma intressen, som traditionellt anses ha spelat en stor roll för arbetarklassen upplevs inte som viktig för de intervjuade. Eventuellt kan detta ses som en konsekvens av att allt fler upplever denna ”permanent tillfällighet” som mycket påtaglig. Det får i sin förlängning konsekvenser för formandet av en social identitet och känslan av att tillhöra ett arbetskollektiv.²³⁹ Arbetskamrater är viktiga och de flesta menar att den goda andan som råder är något som har fått dem att stanna kvar, men någon intressegemenskap i politisk bemärkelse är inte närvarande. Hos kaospiloterna är tanken på en värld i snabb förändring inte bara närvarande, utan en central drivkraft. Målet är här att ta kontroll över denna förändring och forma den egna framtiden. Tilltron till den egna förmågan är stor och det smörgåsbord av möjligheter och val som ligger framför dem hanteras genom olika försök att hinna med så mycket som möjligt på så kort tid som möjligt, dvs. att inte välja bort något som verkar lockande och utvecklande. Detta betyder för kaospiloterna ett liv fyllt av mer eller mindre viktiga projekt som skall genomföras.

Om arbetet vid monteringsfabriken karaktäriseras av *permanent tillfällighet*, kan man säga att kaospiloternas verklighet snarare karaktäriseras av *livet som projekt*. Om vi renodlar dessa två representationsformer²⁴⁰ och knyter dem till möjlighetshorisonter, arbetets och familjens roll inom ramen för dessa möjlighetshorisonter, samt realiserbarheten av de upplevda möjligheterna växer en schematisk bild fram (se Figur 8.2) som synliggör två olika reflexiva huvudriktningar.

---

²³⁹ Se exempelvis Sverre Lysgaard (1961/2001) *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sociologi*, Oslo: Universitetsforlaget.

²⁴⁰ Med representationsform menas här ett ”idealtypiskt” förhållningssätt som inkluderar specifika reflexiva mönster och strategiska överväganden. I figur 8.2 anges också kategorin ”mellanformer” för att tydliggöra de avvikande uppfattningar, som representanter från båda grupperna givit uttryck för i intervjuerna.

Representationsformer	Möjlighetshorisonter	Föreställningar om arbete och övrigt liv	Realiserbarhet/ Reflexiva överväganden
”Livet som projekt”	Allt är möjligt och det beror på individen om dessa möjligheter kommer att realiseras. Motivation och tilltro till den egna förmågan gör att målen kommer att nås. Karriärutveckling och personliga intressen prioriteras.	Arbetet är en arena för självförverkligande. Familjen är ett av många potentiella projekt. Förläggs långt fram i tiden.	Strategisk planering som syftar till att skapa handlingsutrymme, autonomi och/eller motstånd . Jag är med och omformar samhället. Risk: De egna kraven blir för stora. Psykisk överbelastning.
”Mellanformer”	Allt är möjligt , men samtidigt finns det gränser knutna till förmåga, tid och ekonomi. Arbetet skall vara utvecklande.	Arbete och självförverkligande sammanfaller till viss del. Familjen är viktig, men karriär kommer först.	Omvärlden är oberäknelig, men målen går att nå om man anstränger sig. Risk: Att omständigheter sätter käppar i hjulet.
”Livet som permanent tillfällighet”	Allt är egentligen möjligt och det beror på individen om dessa möjligheter kommer att realiseras. Motivation och bristande förmåga hindrar mig. Arbetet är i första hand en försörjningsfråga. Hus, familj och fast arbete prioriteras.	Självförverkligandet förläggs i huvudsak till den privata sfären. Familjen är ett sätt att etablera sig. Den representerar trygghet, kontroll och stabilitet.	Ambivalens och osäkerhet inför strategier och valmöjligheter. Samhället omformar mig. Risk: Att inte våga. Att inte veta hur. Att inte orka.

Figur: 8.2. Livet som projekt respektive livet som permanent tillfällighet.

I figur 8.2 renodlas de två representationsformerna. I figuren finns också det jag kallar ”mellanformer”, dvs. föreställningar som befinner sig i ett mellanrum mellan den offensiva projektmakarens värld och den mer defensiva permanenta tillfällighetens position. Kanske är det i detta mellanrum som de flesta unga vuxna befinner sig, dvs. i ett relativt realitetsanpassat spänningsfält mellan krav, nya möjligheter och en oro och osäkerhet i relation till hur samhället kommer att utvecklas och om de egna resurserna skall räcka till.

I figur 8.2 framträder ”Livet som projekt” och ”Livet som permanent tillfällighet” som varandras motsatser, även om en rad gemensamma nämnare finns. Vi har redan varit inne på den gemensamma tanken om att ”allt är i princip möjligt” och betoningen av individens ansvar för sin egen situation. Föreställningar som lägger ansvaret hos samhället eller som synliggör reella

motsättningar i samhället lyser alltså med sin frånvaro. Den ”sammhallsanda” präglad av individualism och nyliberal retorik, som vi berörde tidigare, tycks alltså ha fått ett fullt genomslag hos de intervjuade. Familjens betydelse lyfts fram på lite olika sätt. För den projektorienterade representationsformen är familjen ett projekt som ligger långt fram i tiden. Den permanenta tillfällighetens representationsform ser dock familj som ett bland många sätt att skapa en stabilitet i tillvaron.²⁴¹ Inte i någon av grupperna föreställer sig de intervjuade en framtid på en och samma arbetsplats. För kaospiloterna är detta en tanke som lockar, medan många inom Volvogruppern ser detta som ett tvingande faktum som drabbar individen vare sig man vill eller inte. Det finns en medvetenhet om att nya val kommer uppstå som man måste ta ställning till, och att dessa val i liten utsträckning är kopplade till de erfarenheter som exempelvis föräldrarna skaffat sig eller som fackliga representanter eller politiker bär på. Det är istället ”sammhället” i mer diffus bemärkelse, som har förväntningar på den enskilde, och dessa förväntningar är riktade mot individen. Att inte få vara kvar på en och samma arbetsplats är för Volvogruppern en fråga som ger upphov till ambivalens. Å ena sidan ses arbetet på Volvo som tillfälligt och flera beskriver att de fastnat, dvs. att det de från början såg som något tillfälligt blivit mer eller mindre permanent. Å andra sidan upplevs tanken på att tvingas byta arbetsplats, utbilda sig, eller byta bransch, som oroande, tvingande och på sikt oundviklig.

Ingen av grupperna kan luta sig mot stabila strukturer, som garanterar vägledning och trygghet inför denna ”tvingande” och ”oundvikliga” framtid och båda grupperna är i hög grad medvetna om detta. Den ena representationsformen, dvs. ”livet som permanent tillfällighet” försöker som en bland många strategier att upprätta stabilitet genom att vända sig till familj, vänner och redan kända sociala omgivningar. För den andra representerar instabiliteten ett ökat personligt handlingsutrymme, vilket innebär en möjlighet att aktivt forma nya strukturella villkor. Många befinner sig emellertid i mellanrummet mellan dessa två representationsformer och upplever en ambivalens mellan å ena sidan längtan efter autonomi och å andra sidan en längtan efter trygghet och stabilitet. Den kontextuella diskontinuiteten framträder alltså antingen som ett hot eller en möjlighet beroende på vem man är och vilka resurser man har till sitt förfogande. För den ena representationsformen innebär det en möjlighet att realisera de egna projekten och även en tro på att man kommer att förändra

---

²⁴¹ Värt att notera är att endast en av de intervjuade hade barn. För de övriga var barn något som låg långt fram i tiden. Detta gällde både de intervjuade kaospiloterna och Volvogruppern.

samhället. För den andra innebär det en tillvaro som präglas av osäkerhet och oro.²⁴²

Klass som strukturellt villkor

Livet som projekt och *livet som permanent tillfällighet* skall alltså ses som två representationsformer som omfattar de väsentliga dragen i kaospiloternas respektive Volvogruppens föreställningsvärldar.²⁴³ Hur ser då deras relation ut till begrepp som klass och livsform?²⁴⁴ Båda gruppernas liv präglas av något man skulle kunna kalla livsformstypiska föreställningar och val.²⁴⁵ Det är med andra ord föreställningar och val som går att knyta till begreppet klass och klasstillhörighet. Det finns därför anledning att lyfta in begreppet klass i analysen.

För närvarande beskrivs de motsättningar som råder på arbetsmarknaden och i samhället i övrigt mycket sällan i termer av klass. En förklaring kan vara att de arbeten som idag kan karaktäriseras som arbetarklassyrken i allt mindre grad liknar de arbeten som gav upphov till klassbegreppet, och som traditionellt ses som synonymt med det. Fabriksarbetare, gruvarbetare och varvsarbetare är alla exempel på yrken som sysselsätter en allt mindre del av arbetskraften, medan serviceyrken med låg grad av kontroll över den egna arbetssituationen ökar. Det är i den offentliga debatten långt från självklart att dessa arbeten beskrivs i termer av arbetaryrken och att de anställda ses eller ser sig själva som en del av arbetarklassen. En annan förklaring är de förändrade styrkeförhållandena på arbetsmarknaden, där den globala arbetsdelningen och ett nyliberalt politiskt landskap gjort klassbegreppet problematiskt att använda. Denna förändring är ett av den kontextuella diskontinuitetens och individualiseringsprocessens många ansikten.

---

²⁴² Beträffande den kontextuella diskontinuiteten och dess konsekvenser, se även sociologen Smelters diskussion om "the age of temporariness" i Neil J. Smelser (1998) *The Social Edges of Psychoanalysis*, Berkeley: University of California Press, s. 168-190.

²⁴³ "Livet som projekt" respektive "livet som permanent tillfällighet" representerar något man skulle kunna kalla för "idealtypiska" förhållningssätt till arbete och självförverkligande.

²⁴⁴ Begreppet livsform används bland annat i livsformsteorin och belyser hur strukturella villkor kopplade till i första hand arbete genererar specifika sätt att leva sitt liv och uppfatta världen. Se Liselotte Jakobsen & Jan Ch Karlsson (1993) *Arbete och Kärlek: En utveckling av livsformsanalysen*. Ett närliggande begrepp är *livsföring* som bland annat beskrivs utförligt av Carl-Göran Heidegren m.fl. (2007) *Livsföring – ett sociologiskt grundbegrepp*, Stockholm: Liber.

²⁴⁵ Liselotte Jakobsen & Jan Ch Karlsson (1993) *Arbete och kärlek*.

Klassidentitet eller subjektiv klasstillhörighet²⁴⁶ handlar i grunden om var man anser sig ha sin lojalitet eller var man uppfattar att man av olika skäl befinner sig socialt och politiskt. De objektiva kriterierna utgår från motsättningen mellan arbete och kapital och refererar till var i produktionen man befinner sig, vilket inflytande man har på sin arbetsituation, samt även lön, status och självkänsla. Klass blir ur detta perspektiv en fråga om social stratifiering. Weber utvecklade begreppet klass till att också gälla de olika villkor i övrigt som påverkade en människa och gav upphov till specifika livschanser och möjligheter.²⁴⁷ För Bourdieu, som tog sin utgångspunkt i både Marx och Weber, är klass:

...the set of agents who are placed in homogeneous-producing conditions of existence imposing homogeneous conditionings and producing homogeneous systems of dispositions capable of generating properties, sometimes legally guaranteed (as possession of goods and power) or properties embodied as class habitus...²⁴⁸

Bourdieu definierar alltså klass som en fråga om sociala villkor som producerar likartade dispositioner för grupper av människor och därmed också specifika egenskaper hos dessa människor. Dessa egenskaper som, enligt Bourdieu, bland annat genererar olika former av kapital, kan sammanfattas i begreppet klasshabitus. Klasshabitus omfattar följaktligen dels frågor som är kopplade till makt, inflytande, kontaktnät och status, men också frågor som rör smak, livsstil och preferenser. Beverley Skeggs menar i anslutning till detta att klass inte bara villkorar individens position i samhället utan också skapar emotionella dispositioner. Hon skriver:

Klasskategorier fungerar inte bara som en organiserande princip som möjliggör och sätter gränser för sociala förflyttningar och samspel, den reproduceras också på det intima planet som en 'känslstruktur' (jmf. Williams 1961, 1980) i vilket tvivel, oro och fruktan präglar subjektivitetsproduktionen.²⁴⁹

---

²⁴⁶ För en vidare diskussion om begreppet subjektiv klasstillhörighet, se Lena Karlsson (2005) *Klasstillhörighetens subjektiva dimensioner: Klassidentitet, sociala attityder och fritidsvanor*, Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Se även Stefan Svallfors (2004) *Klassambällets kollektiva medvetande*, Umeå: Boréa.

²⁴⁷ Thomas Brante m.fl. (2003) sammanfattar i *Sociologiskt lexikon*, Stockholm: Natur & Kultur, Webers klassbegrepp på följande sätt: "En klass är en kategori eller grupp av människor som delar samma livsmöjligheter", s. 146. (Artikeln i lexikonet är skriven av Jörg Elm Larsen)

²⁴⁸ Pierre Bourdieu (1984) *Distinction*, s. 101.

²⁴⁹ Beverley Skeggs (2006) *Att bli respektabel*, Göteborg: Daidalos, s. 16. Skeggs refererar här bland annat till Raymond Williams verk *Culture and Society 1780-1950*. Andrew Sayer (2005a och b) för ett liknande resonemang i artikeln "Class, Moral Worth and Recognition", *Sociology* 39:5, s. 947-963, samt i boken *The Moral Significance of Class*, Cambridge: Cambridge University Press. Diane Reay (2005) argumenterar för den emotionella dimensionen av klass i artikeln "Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Class", *Sociology*, 39:5, s. 911-928, och menar att känslan av skam och underläge utgör den internaliserade sidan av den enskildes klassposition.

Archer menar, som vi tidigare sett, att strukturella villkor alltid bärs upp av individer och att dessa villkor reproduceras eller förändras genom reflexiva överväganden. Det är i den inre konversationen som de reflexiva förhållningssätten framträder och kan studeras. Det är där som struktur och individ möts och det är där som tvivel, oro, skam eller självförtroende visar sig. Det är alltså där som Skeggs "känslostrukturer" blir synliga och det är där som individens habitus skapas. Archers fråga till Bourdieu och Skeggs blir då: varför cementeras inte de sociala strukturerna om de strukturella villkoren fungerar deterministiskt? För Archer är svaret självklart. Struktur villkorar men determinerar inte den enskilda individens liv, och den reflexiva förmågan gör att vi som individer kan laborera med de resurser vi har till vårt förfogande. Därmed kan vi också förändra våra livsvillkor. I ett samhälle som i allt högre grad präglas av en kontextuell diskontinuitet blir det också allt svårare att upprätthålla homogena system av dispositioner i Bourdieus mening. Även dispositionerna är föremål för reflexiva överväganden, menar Archer. Men även om den enskildes disposition görs till föremål för reflexiva överväganden, uppstår nya svårigheter, svårigheter som aktualiserar frågan om de strukturella villkorens stratifierade karaktär. Den inre konversationen kan i vissa fall utvecklas till en inre konflikt där det emotionella, exempelvis känslan av skam och underläge, hamnar i konflikt med den rationella övertygelsen om att jag kan förändra mitt liv.²⁵⁰

Om vi återvänder till de intervjuade unga vuxna, kan vi se hur spänningen mellan begränsande villkor och individens försök att hantera dessa villkor framträder. När Josefin säger att:

Jag tror inte att folk tänker på sig själva som arbetare så mycket nu ... man ser väl sig som montör... man är utbytbar eller... som en robot och jag har inte så mycket att säga till om...

...så refererar hon till den underordnade position, som hon och hennes arbetskamrater har i arbetet. Det handlar om ett klassperspektiv i den bemärkelsen, att hon och hennes arbetskamrater är medvetna om den maktlöshet och underordning, som är knuten till arbetet i monteringsfabriken. Varken Josefine eller någon av de andra unga vuxna vid monteringsfabriken identifierar sig emellertid med rollen som arbetare på ett mer övergripande plan. Att vara arbetare är alltså inte en fråga att identifiera sig med ett kollektiv, utan snarare en position man

---

²⁵⁰ Se exempelvis Ian Craib (1998) *Experiencing Identity*, s. 115, samt Diane Reay (2005) "Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Class", s. 911-928.

hamnat i och som går att byta ut om bara viljan finns. För David är dock denna position delvis ett uttryck för det som Skeggs kallar ”känslstruktur”. När David säger att...

... jag tänker alltid det negativa liksom... att då måste jag plugga upp matte C exempelvis... sen måste jag göra högskoleprovet... och så måste jag söka skola... och kanske inte kan vara med mina vänner...

...så är det en fråga om tvivel på sig själv och den egna förmågan. Han är också medveten om att den trygghet som han förknippar med vännerna i sin omgivning kanske skulle gå förlorad om han exempelvis började en utbildning. Om Josefin ser stora möjligheter att realisera sina drömmar, så kan David sägas representera en motsatt uppfattning. Han anser att han kanske borde göra något, i synnerhet när han nu är varslad, men när han laborerar med sina drömmar, möjligheter och resurser, så dominerar den oro han känner inför sin egen förmåga. Davids egen lösning blir... ”att fixa ett nytt jobb”... som liknar det han nu har, så fort som möjligt.

På motsvarande sätt vill kaospiloterna inte beskriva sig själva som tillhörande någon form av medelklass, snarare tvärtom. Den medelklassbakgrund, som vissa av de intervjuade anser sig komma ifrån, ses som något traditionellt. Snarare ser de sig själva som representanter för något nytt, progressivt och ”kreativt”.²⁵¹ När Gabriel menar att ...

...det är den ansvarstagande entreprenören som måste dra det lasset... att förändra sätt att se på saker och ting och påverka konsumtionsmönster och trender...

...så handlar det om något mer än att bara etablera sig som en framgångsrik egen företagare eller att realisera en projektidé. Ambitionsnivån ligger högt och omfattar även en önskan om att omforma samhället. I Gabriels fall visar sig klass i form av en ”känslstruktur” som genererar självförtroende och tillit till den egna förmågan. Klass i bemärkelsen ”internaliserad känslstruktur” tycks alltså spela en central roll för de föreställningar, strategier och förhållningssätt som framträder. Även om det finns fog för påståendet att de relativt stabila sociala

---

²⁵¹ Diane Reay (2008) diskuterar i artikeln ”Psychosocial Aspects of White Middle-Class Identities: Desiring and Defending against Class and Ethnic ”Other” in Urban Multi-Ethnic Schooling”, *Sociology*, 42:6, s. 1072-1088, den konflikt som uppstår hos delar av medelklassen i spänningsfältet mellan elitism och att vara öppen och progressiv. Vissa av kaospiloterna gav uttryck för denna konflikt, i det att de kände en tveksamhet inför att tillhöra en elit, samtidigt som detta utgjorde en lockelse.

identiteter, som genererade kollektiva resurser, idag har förlorat sin betydelse för unga vuxna, så visar sig klass istället på andra strukturella nivåer och får i anslutning till de kollektiva identiteternas erosion en ny och annorlunda betydelse.

Hur ska man då förstå kön som strukturellt villkor? Även här är föreställningarna hos de intervjuade i hög grad individualiserade, även om betoningen av familjens betydelse skiljer sig åt mellan de två representationsformerna. För dem som lever ”livet som projekt” är familjen ett projekt i sig som ligger i framtiden. För den ”permanenta tillfällighetens” unga vuxna är familj, barn och hus, liktydigt med trygghet och stabilitet. När Linnea, 27 år, kaospilot och sambo, säger att...

Det tar ju mycket tid, energi och mycket av ens fokus med barn. Men det kommer väl en tid när vi ska skaffa barn och då är det projektet som gäller... men barn är ett projekt liksom... jag ser även det i projektform ...

...så inser hon att barn och familj kommer att innebära förändringar. För vissa av de unga vuxna i den ”permanenta tillfällighetens” värld framstår däremot familjebildningen och barn som en lösning på en tillvaro präglad av oro och osäkerhet. Detta gäller i synnerhet de unga männen som i högre grad än kvinnorna betonar barndomskompisar, familj och barn före exempelvis utbildning.

Både Manuel Castells²⁵² och Beck och Beck-Gernsheim,²⁵³ som introducerades i kapitel fem, lyfter fram frågan om patriarkatets kris och den tidigare relativt stabila genusordningens upplösning. Vi kan även i detta fall tala om en kontextuell diskontinuitet där stabila föreställningar och sociala konventioner har förändrats.

Bäck-Wiklund och Johansson beskriver genusordningens förändrade karaktär på följande sätt:

Det blir allt svårare att hävda att män i alla sammanhang och i alla relationer är överordnade kvinnor. Att denna struktur skulle vara helt genomtränglig och

---

²⁵² Se framför allt Manuel Castells (2000a) *Informationsåldern. Ekonomi, Sambälle och kultur, Band 2, Identitetens makt*, s. 148-252. Se även Margareta Bäck-Wiklund & Thomas Johansson (red) *Nätverksfamiljen*, Stockholm: Natur och Kultur.

²⁵³ Se, vid sidan om tidigare refererade verk, också Ulrich Beck & Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity Press, och Elisabeth Beck-Gernsheim (2002) *Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles*, Cambridge: Polity Press.

orubblig är det kanske ingen som tror på längre. Visserligen finns det länder i världen där det fortfarande är relevant att tala om ett fadersvälde. Men i många västerländska länder pågår en utveckling mot ett mer könsjämnt samhälle, hur ojämn och kantad av problem denna väg än är.²⁵⁴

Avtraditionaliseringen och upplösningen av stabila klass- och genuskategorier innebär dock inte, som tidigare nämnts, att ett jämlikt och jämställt samhälle uppstått. Det innebär, som vi tidigare sett, i första hand att de kollektiva föreställningar och gemenskaper som tidigare var relaterade till klass och kön inte längre är självklara. Både klass och kön blir föremål för reflexiva överväganden. Även i relation till genusordningen finns hos de intervjuade en medvetenhet om att ”allt kan vara på ett annat sätt”. Vi har alltså även på detta område en situation som präglas av val, ambivalens och en spänning mellan möjlighetshorisonter och realiserbarhet. Om vi utgår från tanken på en stratifierad social värld så finns det dock anledning att även här påminna om, att den potentiella friheten från begränsande strukturer förutsätter resurser som genereras på andra nivåer. Möjligheten att tillgodogöra sig en avtraditionaliserad genusordning är med andra ord ojämnt fördelad, i synnerhet om man relaterar frågan till klass.²⁵⁵ Även här dyker alltså Skeggs ”känslöstrukturer” upp och påverkar den inre konversationen och de reflexiva förhållningssätten.

Linda MacDowell lyfter fram frågan om förhållandet mellan klass, genus och en förändrad arbetsmarknad, och menar att vi kan se ett mönster där unga kvinnor från medelklassen tycks ha tjänat mest på den aktuella förändringen. Hon skriver:

If the working-class boys have lost out, it seems as if girls, especially middle-class girls, have been beneficiaries of economic and social change.²⁵⁶

I intervjuerna i denna avhandling är en liknande tolkning möjlig att göra. Bland de unga kvinnor, som kan sägas ingå i representationsformen “livet som projekt”, förefaller den kontextuella diskontinuiteten ha frigjort resurser och undanröjt hinder. De reflexiva överväganden som dessa kvinnor gör är i hög grad präglade av en medvetenhet om deras eget värde, men också om de

---

²⁵⁴ Margareta Bäck-Wiklund & Thomas Johansson (2003) ”Nätverksfamiljens yta och djup: Avslutande reflektioner”, i Bäck-Wiklund & Johansson (red) *Nätverksfamiljen*.

²⁵⁵ Pat O’Connor m.fl. (2002) lyfter i kapitlet ”Gender realities”, i Brannen m.fl. (red) *Young Europeans, Work and Family*, fram den diskrepans som finns mellan föreställningen om ett jämställt samhälle och den realitet som möter unga vuxna när de etablerar familj och skaffar barn.

²⁵⁶ Linda MacDowell (2009) ”New masculinities and femininities: Gender divisions in the new economy”, i Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood*, s. 59.

begränsningar som en eventuell familj och barn kan komma att medföra. I den framtidskalkyl som görs, lyfts exempelvis barnafödandet fram som en begränsning av friheten, men samtidigt inkluderas tanken på barn i den projektvärld som de säger sig vilja leva i. I praktiken innebär detta att de hindrande strukturella villkor som tidigare begränsade kvinnors möjligheter har försvagats och blottlagt resurser genererade på andra nivåer. Dessa resurser kan bland annat beskrivas i termer av självförtroende och stöd från omgivningen. MacDowell problematiserar emellertid dessa frågor, i synnerhet i relation till barn och barnafödande, som hon menar aktiverar de strukturella mekanismer som upprätthåller en traditionell genusordning. Hon skriver:

What seems to be occurring is a reconfiguration of class and gender in the new millennium in which, for the middle-class youth, gender perhaps has less salience as a social division than it did for earlier generations, although on childbirth many of the old inequalities recur. Among the working class, youth remains a period of their lives in which class and gender inequalities continue to structure life chances and opportunities. Young working-class women may have greater social freedom than their mothers, and perhaps better labour market opportunities, but they remain segregated in low-paid feminized parts of the labour market and constrained by hegemonic versions of femininity. Thus class and gender still matters, although the connections between these divisions have changed.²⁵⁷

Klass och kön är, mot bakgrund av ovanstående, strukturer som på ett övergripande plan är på väg att omskapas, men som på andra nivåer visar sig i form av bristande resurser, internaliserade värderingar och självförtroende. Den kontextuella diskontinuiteten tvingar emellertid i allt högre grad fram ett reflexivt förhållningssätt hos individen, vilket skapar spänningar mellan det utrymme för autonomi som uppstår och de resurser den enskilde har till förfogande för att utnyttja detta utrymme.

Strukturella villkor och reflexiva överväganden

Samspelet mellan strukturella villkor och agentskap är en kontinuerlig dynamisk process som driver fram nya förutsättningar som i sin tur möjliggör och begränsar människors liv. Brannen m.fl. har visat att strukturella förutsättningar, i form av bland annat klasstillhörighet, sätter gränser för möjligheten att realisera den synbara valfriheten.²⁵⁸ Furlong och Cartmel menar att individualiserings-

---

²⁵⁷ Linda MacDowell (2009 s. 64.

²⁵⁸ Brannen m.fl. (2002) *Young Europeans, Work and Family*.

processen är en process som berör alla och tvingar unga vuxna in i ett reflexivt förhållningssätt, även om konsekvenserna av detta tvång ser olika ut för olika grupper.²⁵⁹ Analysen av intervjuerna i föreliggande avhandling bekräftar denna bild.

Ulrich Becks individualiseringstes fångar dessa centrala processer på ett empiriskt plan. Han beskriver en aktuell situation och ger en bild av en förändringsprocess som är knuten till avtraditionalisering och upplösning av kollektiva gemenskaper. Samtidigt tydliggörs inte relationen mellan de strukturella villkorens förändrade karaktär och de effekter dessa får. Individualisering blir både en orsak och en effekt och de strukturella villkor som genererar individualiserade livsformer tydliggörs inte. Mot bakgrund av ett kritiskt realistiskt perspektiv existerar dock strukturella villkor alltid och i alla sammanhang, oavsett hur ”strukturellös” verkligheten än kan te sig. Som vi tidigare sett understryker den analytiska dualismen vikten av att hålla isär struktur och agenskap. Huvudskälet är att dessa två aspekter av den sociala verkligheten har helt olika egenskaper. Strukturer saknar intentioner, men de genererar däremot resurser. Strukturer utför inga handlingar och de transformerar inte sig själva. Strukturer är – som vi tidigare sett – en analytisk kategori som syftar på en uppsättning internt relaterade objekt som skapar olika förutsättningar och genererar olika mekanismer som individer och grupper av individer påverkas av, kan hämta resurser ur, och måste förhålla sig till. Strukturer villkorar alltså agenskapet. Agenskap däremot syftar på enskilda eller gruppers reflexiva och intentionella handlande. Det är rimligt att anta att de strukturella villkor som uppstår inom ramen för en allt mer globaliserad värld, genererar miljöer, institutioner och andra kontexter som tvingar individen in i en reflexiv situation.²⁶⁰

Ett sätt att förstå, förklara och ytterligare förtydliga förhållandet mellan strukturella villkor, möjlighetshorisonter och realiserbarhet, är att studera de strukturella villkorens olika nivåer eller domäner. Mot bakgrund av Layders teori om sociala domäner,²⁶¹ samt Archers analys av den sociala kontextens förändrade

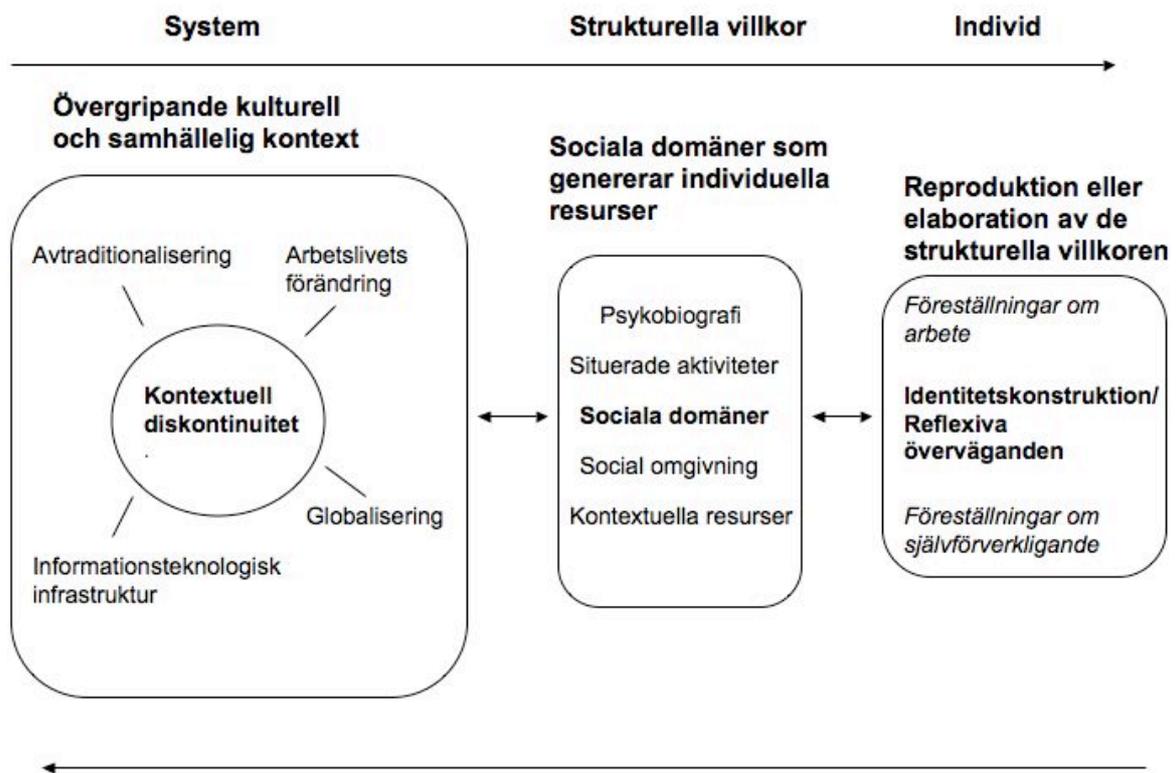
---

²⁵⁹ Furlong och Cartmel (2007) *Young People and Social Change*.

²⁶⁰ Margaret S. Archer lanserar tanken på ”det reflexiva imperativet” för att åskådliggöra dessa ”nya” strukturella villkors effekt på individen. Se Margaret S. Archer (2007a och b) samt Pierpaolo Donati (2008) ”Reflexivity, Identity and Civil Society in an After-Modern Era”. Paper presented at the IIS World Congress. Budapest June 26-30, 2008.

²⁶¹ Se framför allt Derek Layder (2006) *Understanding Social Theory*, London: Sage.

karaktär²⁶² kommer jag att argumentera för att den kontextuella diskontinuiteten genererar villkor som ställer helt nya krav på individen. Dessa förändrade villkor är dock hela tiden relaterade till den sociala verklighetens olika domäner och får, som vi sett i intervjuerna, olika konsekvenser för olika grupper och individer i samhället.

Figur: 8.3. System, strukturella villkor och individ.

Figur 8.3 utgör ett försök att skapa en översiktlig bild över de relationer som råder mellan övergripande kontextuella förhållanden, den stratifierade sociala verklighetens olika domäner och individen. Figuren skall förstås som ett försök att presentera en enkel multifaktoriell förklaringsmodell, där flera internt relaterade strukturella villkor påverkas av och påverkar de övergripande kontextuella villkoren.

²⁶² Se i första hand Archer (2007a) En effekt av detta är en utveckling mot allt mer autonoma och metareflexiva förhållningssätt. Detta motsvarar den process som Ulrich Beck m.fl. beskriver i termer av "individualisering" och "reflexiv modernisering". Se exempelvis Beck, Giddens & Lash (1994) och Beck & Beck-Gernsheim (2005).

Vi kan alltså i figur 8.3 se hur övergripande strukturella villkor riktar nya krav mot individen. Dessa krav ”filtreras” genom olika sociala domäner och resulterar i olika individuella förhållningssätt. Individuella förhållningssätt får dock i sin tur konsekvenser som går i den andra riktningen. Det kan å ena sidan innebära att de strukturella villkoren reproduceras, men det kan å andra sidan betyda att agentskapet resulterar i en strukturell elaboration som bidrar till förändringar av den sociala omgivningen eller till en utveckling av de kontextuella resurserna. Arbetarrörelsens historia och utvecklingen av välfärdsstaten kan betraktas som exempel på hur just övergripande strukturella villkor i form av en framväxande industrikapitalism ställde förändrade krav på individen. Dessa krav resulterade i en rad reflexiva förhållningssätt som på sikt förändrade den sociala omgivningen, de situerade aktiviteterna och de psykobiografiska förutsättningarna, och ökade de kontextuella resurserna för vissa grupper. I slutändan påverkades också den övergripande samhällsliga kontexten via ett utövande av ett individuellt eller kollektivt agentskap.

Jag hävdade tidigare, i enlighet med Archer, att en kontextuell diskontinuitet innebär att den morfogenetiska processen går allt snabbare, vilket bland annat försvårar generationsövergripande socialisation och homogena kollektiva dispositioner. Dess motsats, kontextuell kontinuitet, innebär i praktiken att individen är ”socialt inbäddad”, vilket minskar individens möjlighet att välja social position och röra sig över klassgränserna,²⁶³ samtidigt som det också innebär tydliga och trygga ramar runt den enskildes handlingsutrymme. Idag kan vi alltså konstatera att den ”sociala inbäddningen” minskat på så sätt, att möjlighetshorisonterna ökat för de flesta, och de förväntningar som riktas mot unga vuxna i mindre grad än tidigare är knutna till individens klass- och könstillhörighet och sociala bakgrund i övrigt. Den kontextuella diskontinuiteten tvingar därmed individen att förhålla sig reflexivt till sitt liv på ett sätt som tidigare inte var nödvändigt eller ens möjligt.

Hur visar sig då den kontextuella diskontinuiteten i de unga vuxnas berättelser, och går det att koppla de två representationsformernas olika föreställningar och handlingsutrymme till de resurser eller brist på resurser som är knutna till olika sociala domäner?

---

²⁶³ Se Margaret S. Archer (2007a), s. 46.

Även om dagens arbetsmarknad är mångfacetterad och komplex kan de två miljöerna ses som exempel på ytterligheter. Å ena sidan finns en stark betoning av den innovativa sidan. Självständighet, egna initiativ och utvecklingsorientering betonas. Den enskilde förväntas bidra till företagets eller organisationens utveckling genom egna kreativa lösningar och genom att självständigt utveckla idéer och organisera sitt arbete. Det är särskilt tydligt inom de kunskapsintensiva branscherna.²⁶⁴ Å andra sidan finns en allt tydligare betoning av effektivitet, standardisering och disciplinering inom de sektorer på arbetsmarknaden som sysslar med tillverkning och produktion. Det sker alltså en "retaylorisering" av industrin, en process som ligger långt från tidigare ambitiösa försök att skapa mening och sammanhang på arbetsplatsen genom exempelvis självstyrande grupper och medbestämmande.²⁶⁵ Den globala konkurrensen är en bidragande orsak till denna utveckling och "lean production" är idag en dominerande managementmodell. Att pressa kostnader genom ökad effektivitet är ett sätt att möta hotet från låglöneländer.

Båda dessa tendenser, dvs. både ett behov av kreativa självstyrande individer och disciplinerade arbetare, är tydliga i dagens samhälle och dess konsekvenser innebär bland annat helt olika och många gånger motstridiga krav på arbetskraften. Denna polarisering kan ses som ett uttryck för den polarisering inom arbetskraften, som Manuel Castells kallar "självprogrammerbar" respektive "umbärlig" arbetskraft. Situationen för unga vuxna som skall etablera sig på arbetsmarknaden, kan alltså se mycket olika ut beroende på var man befinner sig, vilka resurser man har, samt vilka livsval man gjort på vägen dit. Samtidigt visar intervjuerna att unga vuxna, oavsett var de befinner sig, har föreställningar om arbete och självförverkligande som delvis sammanfaller. Informationsteknologin har inte bara förändrat förutsättningarna för den kapitalistiska ekonomin, den har också utvidgat individens horisonter och lösgjort individen från sitt beroende av den lokala arenan när det gäller erfarenheter, intryck och påverkan. Detta får betydelse för hur individen ser på sig själv och sitt liv. I praktiken får emellertid den ökade och förändrade informationsmängden, de vidgade möjlighetshorisonterna, och vetenskapen om att det går att leva sitt liv på ett helt annat sätt, andra konsekvenser för de grupper i samhället vars resurser inte tillhandahåller redskap att hantera denna situation. De intervjuade på Volvo beskriver detta som en ökad spänning mellan "det man borde göra" och "det man faktiskt gör". Man lever så att säga med ena benet i en ny globaliserad värld, som frikopplar

---

²⁶⁴ Se exempelvis Allvin m.fl. (2006).

²⁶⁵ Se Börnfelt (2006 och 2009).

individens drömmar och förväntningar från det lokala sammanhanget, samtidigt som det andra benet är fast förankrat i en verklighet som präglas av ett beroende av lokalt baserade umgängesformer och hårt reglerade arbetsformer. Det är alltså en avgörande skillnad mellan det vi uppfattar som möjligt och det som faktiskt är möjligt, dvs. en inkongruens mellan de drömmar om arbete och självförverkligande som unga vuxna har och de kontextuella, sociala och personliga resurser som står till buds när dessa skall förverkligas. Webers järnbur kan numera snarare liknas vid en glasbur. Unga vuxna kan idag se mångfalden av alternativa livsval, livsprojekt och livsstilar, men möjligheten att realisera dessa alternativ är fortfarande villkorade, begränsade och kontrollerade.²⁶⁶

De så kallade skapade gemenskaperna spelar en allt större roll i förhållande till tidigare mer lokalt baserade gemenskaper. TV, Internet, nätbaserade communities, den globala populärkulturen, med mera, ger underlag för en rad reflexiva överväganden som sträcker sig utanför de sociala villkor som tidigare fungerade som begränsande faktorer. I intervjuerna framträder detta på flera sätt. Både Volvogruppen och kaospiloterna avvisar i hög grad det traditionella politiska engagemanget. Fackligt arbete uppfattas inte som meningsfullt och traditionellt politiskt arbete beskrivs som ointressant. För Volvogruppen riktas intresset mot exempelvis resor, ”att se världen”... ”att leva”, även om lokalt baserade gemenskaper i form av familj och vänner också är mycket viktiga. De upplevda kraven på individen, dvs. kravet att utbilda sig, hotar de lokalt baserade gemenskaperna. För kaospiloterna handlar engagemanget om entreprenörskap. Det är entreprenören som förändrar världen, inte politikern. Beträffande aktuella livsval så är båda grupperna i allra högsta grad medvetna om att det liv de lever mycket väl skulle kunna levas på ett helt annat sätt. Den avgörande skillnaden ligger som vi sett i hur man ser på sina egna möjligheter att lyckas leva upp till det, som uppfattas som samhällets krav och relatera dessa krav till sina egna drömmar om ett bra liv. För att förstå hur denna skillnad uppstår skall vi titta närmare på de strukturella villkor som presenterades i figur 8.3.

Derek Layders teori om det sociala livets olika domäner (*theory of social domains*) är ett sätt att tydliggöra den sociala verklighetens stratifierade karaktär.²⁶⁷ I första hand är det ett försök att reda ut relationen mellan de övergripande strukturer

---

²⁶⁶ Yiannis Gabriel (2004) lanserar denna tanke i artikeln ”The Glass Cage: Flexible Work, Fragmented Consumption, Fragile Selves”, i Alexander m.fl. (red) *Self, Social structure and Beliefs*, Berkeley: University of California Press.

²⁶⁷ Se exempelvis Derek Layder (1997) *Modern Social Theory: Key Debates and New Directions*, Layder (2004) *Emotions and Social Life: The Lost Heart of Society*, och Layder (2006) *Understanding Social Theory*.

som dominerar samhället, den sociala omgivning som skapas till följd därav, samt de strukturella villkor och resurser som finns internaliserade i individen. Genom att dela upp den sociala världen i olika internt relaterade domäner, som är att betrakta som summan av de strukturella villkor som ligger till grund för individens position, handlingar, strategier och reflexiva förhållningssätt, skapas en både bredare och djupare förståelse av vad en individs strukturella villkor egentligen är.

Layder identifierar, som vi såg i kapitel tre, fyra grundläggande nivåer som villkorar det sociala livet. Dessa nivåer producerar olika mekanismer som skapar möjligheter och hinder att realisera drömmar och projekt, men de utgör också arenor för agentskap. Den modell Layder föreslår omfattar både en horisontell och en vertikal dimension såtillvida att den tar hänsyn till både det "ontologiska" djupet i den sociala verkligheten och den historiska aspekten. En individs sociala verklighet omfattar alltså hela spektrum från mikro till makro, samtidigt som denna verklighet också befinner sig i konstant rörelse över tid.

Resurser och sociala domäner

Den psykobiografiska domänen utgör den utvecklingshistoria som individen bär med sig och som format identiteten och självet, med andra ord den psykiska strukturen. Exempel på detta är de emotionella upplevelser som format våra liv från tidig barndom ända fram till dags dato. I första hand rör det relationer till föräldrar och syskon. Den psykobiografiska domänen omfattar alltså de strukturella villkor som har att göra med vår personliga identitet och vår självbild, vår förmåga att hantera känslor samt vårt inre behov av trygghet. Layder menar att individers psykobiografi:

...indicates how their interactions with primary caretakers (and other early experiences) have coloured their attitudes, ideas, values and dispositions...

Han menar vidare att:

...Every individual's trajectory is unique because his or her life develops in the context of a unique configuration of relationships with others...

...Furthermore, every person responds differently to social experiences (even shared ones).²⁶⁸

Den psykobiografiska domänen är en strukturell nivå som genererar en personlig identitet, som i sin tur ligger till grund för hur vi emotionellt reagerar på den sociala verklighet vi möter. Det sätt på vilket en individ agerar (dvs. utövar sitt agentskap) är, mot bakgrund av detta, påverkat just av emotionella reaktioner som bottnar i psykobiografiska erfarenheter.²⁶⁹ Dessa erfarenheter tar vi som individer bland annat med oss in i en rad situerade aktiviteter. Denna domän omfattar alla de möten och relationer som uppstår i det dagliga livet. Det kan röra vänner, arbetskamrater, personer som man möter under en utbildning, dvs. alla de villkor som uppstår i relation till det man för tillfället gör och de interaktioner mellan individer som uppstår i samband med detta.

Social omgivning i vidare bemärkelse är nästa nivå. Social omgivning (*social settings*) är den formella sidan av de situerade aktiviteterna. Alla relationer och möten uppstår i omgivningar som är strukturerade och mer eller mindre ordnade. Det kan vara fabriken, skolan eller en speciell organisation inom vilken människor verkar och möts. Även familjen och privata nätverk kan räknas hit, då de är strukturerade på ett sätt som inte gör dem till något tillfälligt eller slumpartat. Layder igen:

In some, relationships are formal and tightly structured, such as schools, universities, hospitals, industrial/commercial firms, government bureaucracies and so on. Others are based on informal loosely patterned relationships such as friendships, partnerships and family networks. Although their form is variable, social settings are clearly distinguishable from other domains in that they are local aggregations of *reproduced* social relations, positions and practices. As such, social settings embody systemic (structural) aspects of social life – the reproduced outcome of past social activities that influence behaviour in the present.²⁷⁰

Sammantaget innebär det att den enskildes psykobiografi formar de psykoemotionella villkor, som påverkar en människas identitet, självkänsla och reaktionsmönster. De sociala omgivningar inom vilka den enskildes psykobiografi utspelar sig, och där också de situerade aktiviteterna uppstår, inne-

---

²⁶⁸ Derek Layder (2006) *Understanding Social Theory*, s 274.

²⁶⁹ Se även Graham S. Clarke (2008) ”The Internal Conversation: A Personal Relations Theory Perspective”, *Journal of Critical Realism*, 7:1, s. 57-82.

²⁷⁰ Layder (2006), s. 280.

håller i sig begränsande och möjliggörande mekanismer. Familjen är en sådan omgivning. Stadsdelen, arbetsplatsen eller organisationen är andra.

Kontextuella resurser är den sista domänen. Detta sociala ”verklighetslager” utgör de generella och övergripande strukturella villkor som påverkar en människas liv. Här finns de traditionella sociala mönster som man vanligtvis tänker på när man refererar till sociala villkor. Klass, kön, etnicitet och ålder är de vanligaste. De kontextuella resurserna utgör alltså de generella sociala villkor, som bidrar till att forma olika sociala identiteter och som innehåller olika grad av materiella och symboliska resurser. De kontextuella resurserna kan enligt Layder delas upp i två aspekter. Layder skriver:

First, a distributional aspect in which material resources are unevenly allocated and aligned with groupings such as those based on class, ethnicity, age, gender, status and so on. These furnish the immediate socio-economic context of particular social settings (educational, occupational, domestic/familial, neighbourhood and so on) and their effects are felt and experienced in social activities and the inner mental life of individuals.

The other element of contextual resources derives from the historical accumulation of cultural resources such as knowledge, mores, artefacts, media representation, sub-cultural styles, fashion and popular culture. This is also the ultimate source of societal values (dominant, sub-cultural or counter cultural), which not only shape the cultural context of social settings, but also the consciousness of those individuals who are influenced by them.²⁷¹

De sociala domäner som Layder identifierar är i praktiken sammanflätade även om de analytiskt är möjliga att särskilja och studera.

Vi skall helt kort återvända till några exempel från det empiriska materialet. En av de Volvoanställda påpekar under en av intervjuerna att:

Det finns så många möjligheter idag... man kan nästan plugga till vad som helst ... många säger till mig att... du är ju ung... börja plugga istället... det finns andra möjligheter.

Alltså träffar man folk ute liksom så... och säger att man jobbar på Volvo... så säger folk... äh... jobbar du på Volvo... så det är inte som det var förr.

---

²⁷¹ Layder (2006), s. 281.

De många möjligheterna och de mer eller mindre underförstådda kraven på att utnyttja dessa möjligheter, liksom den allt mer negativa inställningen till industriarbetet är uttryck för förändringar knutna till de kontextuella villkor som omgärdar unga vuxna. Att utgöra en del av arbetarklassen duger inte längre.

De intervjuade på Volvo hade i de flesta fall introducerats på Volvo av föräldrar eller nära släktingar. En av de intervjuade beskrev det, som vi tidigare sett, på följande sätt:

Pappa jobbade här ... och han tog in mig för sju år sedan ... han har jobbat här i över 30 år.

Den sociala omgivning, som Johnny är uppväxt i, har präglats av traditionella arbetarklassvärderingar. Att arbeta inom industrin har varit en del av familjens och omgivningens historia och de värderingar som är knutna till denna historia har förts vidare. Johnny har gått i sin fars fotspår. Varslen på Volvo, den allt hårdare pressen på de anställda, hoten om nya rationaliseringar och inte minst den allt mer negativa inställningen till industriarbetet har – i kombination med de till synes ökade möjligheterna att ”plugga till nästan vad som helst” – gjort att Johnnys resurser, som i hög grad förutsätter en kontextuell kontinuitet, inte räcker till. Egentligen vill han fortsätta på fabriken eftersom det skulle vara enklare, men han inser att framtiden inte ligger där. Den viktigaste angelägenheten för Johnny blir att hitta ett motsvarande jobb. Att göra det han ”borde”, dvs. det som han upplever att samhället kräver, är för svårt. Han upplever sig sakna de inre och yttre resurser som krävs för att utbilda sig. Johnny är inte ensam om att uppleva denna konflikt. Självförtroende, som är en resurs som utvecklas i relation till individens psykobiografi, men som också påverkas av förändringar på andra strukturella nivåer, spelar alltså här en central roll. Likaså har den sociala omgivningen inte heller kunnat leverera resurser som gör att nya krav kan hanteras på ett effektivt sätt.

Hos kaospiloterna kan man se internaliserade värderingar som kan betraktas som möjliggörande resurser i en situation som betonar individuellt ansvar. De uppvisar alltså en annan syn än Volvoarbetarna på det som kan betraktas som effekterna av den kontextuella diskontinuiteten. I deras fall utgör den en möjlighet snarare än ett hot. Det ökade handlingsutrymmet beskrivs som oåterkalleligt. Har man en gång fått smaka på friheten, så vill man inte återvända till en reglerad och styrd tillvaro. Dock finns det även hos kaospiloterna en längtan efter stabilitet och trygghet. I deras fall rör det sig om en kompromiss

där exempelvis en halvtidsanställning skulle kunna erbjuda det bästa av de två världarna, dvs. både en grundtrygghet och en fortsatt frihet att utveckla sina personliga intressen.

Den resurs som kan betraktas som typisk för de intervjuade kaospiloterna är ett starkt självförtroende. Detta självförtroende har stärkts av den sociala omgivning som många av de intervjuade befinner sig och befunnit sig i. Självständiga val har uppmuntrats och de erfarenheter man skaffat sig är omfattande och varierande. Exempel på detta är upprepade byten av bostadsort, mer eller mindre långa vistelser utomlands och olika utbildningar och arbeten. Umgängeskretsen är inte i första hand lokalt baserad, utan finns utspridd både geografiskt och socialt. Familjebakgrunden präglas inte sällan av karriärbyten och social mobilitet. De är ”tränade” att hantera och bejaka en kontextuell diskontinuitet, vilket i sin tur har lett till att de tvingats förhålla sig reflexivt till omvärlden och sin egen roll och uppgift.

För de intervjuade kaospiloterna har de strukturella villkor som präglar deras liv genererat resurser som gör att en kontextuell diskontinuitet hanteras aktivt. För denna grupp handlar det om att agera och därmed skapa en egen (privat) projektorienterad ”kontinuitet” genom att förhålla sig reflexivt till en snabbt föränderlig kontext. Detta leder till att de aktivt försöker laborera med de möjligheter som uppstår. Baksidan av denna aktivitet, i form av stress, prestationsångest och utmattning, har vi redan berört. Det valda livet omfattar alltså krav, men också en möjlighet att få realisera drömmar och projekt som en del i identitetsbygget. Figur 8.2 som tidigare sammanfattade de två representationsformernas möjlighetshorisonter, föreställningar och reflexiva överväganden kan mot bakgrund av ovanstående kompletteras med ytterligare en aspekt, nämligen de strukturella villkor som genererar resurser eller brist på resurser (Figur 8.3).

Representationsformer	Möjlighets-horisonter	Föreställningar om arbete och övrigt liv	Realiserbarhet/ Reflexiva överväganden	Strukturellt betingade resurser/brist på resurser
”Livet som projekt”	<p>Allt är möjligt och det beror på individen om dessa möjligheter kommer att realiseras. Motivation och tilltro till den egna förmågan gör att målen kommer att nås.</p> <p>Karriärutveckling och personliga intressen prioriteras.</p>	<p>Arbetet är en arena för självförverkligande.</p> <p>Familjen är ett av många potentiella projekt. Förläggs långt fram i tiden.</p>	<p>Strategisk planering som syftar till att skapa handlingsutrymme, autonomi och/eller motstånd.</p> <p>Jag är med och omformar samhället.</p> <p>Risk: De egna kraven blir för stora. Psykisk överbelastning.</p>	<p>Självförtroende.</p> <p>Geografiskt och socialt heterogena nätverk och kontakter.</p> <p>Många exempel på social mobilitet i familj och nätverk.</p> <p>Social omgivning som premierar diskontinuitet.</p>
”Mellanformer”	<p>Allt är möjligt, men samtidigt finns det gränser knutna till förmåga, tid och ekonomi. Arbetet skall vara utvecklande.</p>	<p>Arbete och självförverkligande sammanfaller till viss del.</p> <p>Familjen är viktig, men karriär kommer först.</p>	<p>Omvärlden är oberäknelig, men målen går att nå om man anstränger sig.</p> <p>Risk: Omständigheter sätter käppar i hjulet.</p>	<p>En social omgivning som präglas av ambivalens.</p>
”Livet som permanent tillfällighet”	<p>Allt är egentligen möjligt och det beror på individen om dessa möjligheter kommer att realiseras. Motivation och bristande förmåga hindrar mig. Arbetet är i första hand en försörjningsfråga.</p> <p>Hus, familj och fast arbete prioriteras.</p>	<p>Självförverkligandet förläggs i huvudsak till den privata sfären.</p> <p>Familjen är ett sätt att etablera sig. Den representerar trygghet, kontroll och stabilitet.</p>	<p>Ambivalens och osäkerhet inför strategier och valmöjligheter.</p> <p>Samhället omformar mig.</p> <p>Risk: Att inte våga. Att inte veta hur. Att inte orka.</p>	<p>Bristande självförtroende.</p> <p>Lokala och socialt homogena nätverk och kontakter.</p> <p>Få exempel på social mobilitet i familj och nätverk.</p> <p>Social omgivning som premierar kontinuitet.</p>

Figur: 8.4. Strukturella villkor kopplade till respektive representationsform.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att de kontextuella resurser som utgår från en klassbaserad socialisation delvis har förlorat sin kraft. Detta beror på att de värderingar och förhållningssätt till arbete och utbildning som denna sociala identitet omfattar, inte längre kan generera den handlingskompetens som krävs för att hantera ett samhälle präglat av kontextuell diskontinuitet. De intervjuade är mycket medvetna om att ny teknik, strukturomvandlingar och behovet av nya kvalifikationer kommer att påverka deras liv. I föreställningsvärlden finns också tanken på att ett annat liv och andra karriärer är möjliga. För kaospiloterna är

denna medvetenhet redan omvandlad till en affärsidé och ambivalensen rör istället kampen mellan personlig utveckling och psykisk överbelastning.

Den kontextuella diskontinuiteten innebär att den kontextuella domänens egenskap att leverera stabila identifikationsmönster tycks ha gått förlorad, vilket lett till att grupper i samhället kan sägas leva i en ”permanent tillfällighet”. Den ambivalens som vissa unga vuxna känner inför arbetslivet och de möjligheter som står till buds kan därför delvis förstås som en produkt av denna diskontinuitet. Kanske spelar klass en ännu mer avgörande roll än tidigare för hur unga vuxna ser på sina egna möjligheter att realisera drömmen om ett bra liv. Klass kan numera ses som ett uttryck för den diskrepans som uppstår mellan det man uppfattar som möjligt att göra och det man faktiskt har resurser nog att realisera. Här spelar den sociala omgivningen och de situerade aktiviteterna, men framför allt de resurser som utvecklats inom ramen för individens psykobiografi, en betydelsefull roll. Det tycks vara på dessa strukturella nivåer som klassamhället blir synligt i en allt mer individualiserad värld. Arbetarkollektivet och den motkraft och socialisationsarena som detta kollektiv tidigare utgjorde spelar alltså en allt mindre roll för de resurssvaga grupperna.²⁷² Individen är utlämnad till sig själv och till sin egen förmåga att konstruera arenor för socialisation. Detta ställer i sin tur högre krav på individens psykologiska och emotionella resurser.

Istället för att tala om en viss ”Generation Y” är det kanske rimligare att tala om en ”Situation Y” som en viss generation tvingas hantera. Det är emellertid inte bara en specifik generation som är utsatt för de övergripande strukturella villkor som beskrivits tidigare. Alla måste hantera och reflexivt överväga de förhållanden, möjligheter och hinder som en viss samhällssituation genererar.²⁷³

Det ”reflexiva imperativet”

Emirbayer och Mische har i sina studier visat att agentskapet alltid innehåller både projektiva och stabiliserande element.²⁷⁴ Likaså förekommer ett värderande

---

²⁷² För en mer omfattande diskussion om detta, se exempelvis Fiona Devin m.fl. (red) (2005) *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyle*, Houndsmills: Palgrave Macmillan. Se även Mike Savage (2000) *Class Analysis and Social Transformation*, Buckingham: Open University Press, och Wendy Bottero (2004) ”Class Identities and the Identity of Class”, *Sociology*, 38:5, s. 985-1003.

²⁷³ Michael Shanahan & Ross Macmillan (2008) tydliggör i boken *Biography and the Sociological Imagination: Contexts and Contingencies*, London: W.W Northon, hur olika generationer utsätts för likartade villkor som påverkar deras villkor och föreställningsvärldar. Författarna nämner exempelvis depressionsårens generation i USA.

²⁷⁴ Emirbayer & Mische (1998) ”What is Agency?”.

element som har en realitetsanpassande funktion. De unga vuxna i denna studie har också mycket riktigt gett uttryck för dessa tre element. Intervjuerna har synliggjort initiativ och strategiska beslut för förverkligandet av de olika projekt och drömmar som de har, men det har också varit fråga om överväganden som har med trygghet, stabilitet och realitetsanpassning att göra. Vissa av de intervjuade kaospiloterna har iscensatt en rad projekt i syfte att omdefiniera de egna inre och yttre strukturella förutsättningarna för att förverkliga sina drömmar, men det finns också moment som går att knyta till den stabiliserande och realitetsanpassade sidan av agentskapet. Vissa uppdrag och projekt är nödvändiga för försörjningen och för att öka sin erfarenhet och attraktivitet på arbetsmarknaden, trots att uppdragen kanske inte är en del av den egna drömmen. Andra stabiliserande strategier kan vara målet att skapa en trygghet i form av en fast geografisk punkt i tillvaron och på längre sikt även familj och barn. För Volvoarbetarna är de projektiva och realitetsanpassande elementen närvarande i form av drömmar om ett annat arbete och om en eventuell utbildning som kan leda dit. De stabiliserande aspekterna är, som vi sett, knutna till ekonomi, boende och familj, samt till den oro man känner inför den egna förmågan att "ta sig vidare".

Olika sidor av agentskapet dominerar de olika representationsformerna och leder till olika reflexiva förhållningssätt. I hög grad tycks dessa reflexiva förhållningssätt växa fram ur de resurser eller brist på resurser som man har till sitt förfogande och som genereras inom de olika sociala domäner som beskrivits tidigare. Kaospiloternas framtid förutsätter en ständigt kreativ utveckling och den diskontinuitet de upplever utgör en möjlighet att omstrukturera världen mot bakgrund av de egna drömmarna och projekten. Volvoarbetarnas framtid präglas av varsel och uppsägningar och ingen av de intervjuade räknade med att få behålla det nuvarande arbetet. Vissa hade en plan och tankar kring möjliga utbildningsalternativ, medan andra endast önskade ett likvärdigt arbete någon annanstans.

Alla är dock på ett eller annat sätt tvingade att förhålla sig reflexivt till sitt liv och sin framtid. Det är därför rimligt att tala om ett reflexivt imperativ, dvs. om reflexiviteten som en tvingande uppmaning.²⁷⁵ En omvärld som präglas av kontextuell diskontinuitet innebär alltså att individen tvingas in i en situation där

---

²⁷⁵ Margaret S. Archer (2007b) lanserar begreppet "Reflexive imperative" i sin artikel "The Trajectory of the Morphogenetic Approach", *Sociologia, Problemas E Práticas*, 54, s. 35-47, i samband med att hon presenterar, sammanfattar och diskuterar den egna teoriutvecklingen kring reflexivitet och agentskap.

de egna resurserna på ett mer eller mindre självständigt sätt måste konfronteras med de förändrade krav som omvärlden ställer. Det kan vara frågan om att utveckla en projektidé i relation till vad man själv kan och vad man tror att omvärlden kommer att efterfråga. Det kan innebära att ta steget in en utbildning som på sikt kanske innebär att man träder in i en ny värld, som är skild från de erfarenheter man är van vid och som man upplevt i sin egen närhet. Men det kan också innebära att individens drömmar och förväntningar inte överstämmer med de krav och behov som det omgivande samhället har, eller att man resignerar och ger upp.

Archer har, genom sin explorativa studie av ett antal individers reflexiva förhållningssätt, utvecklat den typologi som översiktligt introducerades i det teoretiska avsnittet i denna avhandling.²⁷⁶

Modes of reflexivity are relational properties deriving from different combinations of the interplay between 'context' and 'concerns', but cannot be reduced to either.²⁷⁷

Archers grundtes är alltså att olika reflexiva förhållningssätt utvecklas i spänningsfältet mellan kontext och individuella angelägenheter, men att de inte på ett enkelt sätt kan reduceras till vare sig de strukturella villkoren eller de individuella egenskaperna. Reflexivitet är en emergent egenskap som är relationell, dvs. som utvecklas till en generativ mekanism i mötet mellan samhällets krav och individens reaktion på dessa krav. Men det är också en egenskap som hämtar resurser från den sociala verklighetens olika domäner.

Archers typologi innefattar, som vi tidigare sett, en *kommunikativ reflexivitet* som innebär ett beroende av omgivningen för att hantera världen. Detta betyder ett beroende som är relaterat till en kontextuell kontinuitet, dvs. ett samhälle präglad av stabilitet och förutsägbarhet. Konsekvensen blir en reproduktion av rådande strukturella förhållanden. En *autonom reflexivitet* utvecklas som ett svar på en kontextuell diskontinuitet, dvs. när individen tvingas hantera snabba förändringar, där tidigare erfarenheter inte räcker till för att lösa de aktuella problem, som individens ställs inför. Den tredje formen av reflexivitet, *metareflexivitet*, utvecklas enligt Archer som ett svar på en upplevelse av kontextuell inkongruens, dvs. när de kontextuella förhållandena inte längre överensstämmer

---

²⁷⁶ Archer (2007a), s. 143-229.

²⁷⁷ Ibid., s. 269.

med individens drömmar och förhoppningar. Den metareflexiva positionen karaktäriseras av en kritisk inställning till den rådande strukturen. Den metareflexiva positionen strävar mot en strukturell förändring som anses nödvändig för att realisera egna mål som har sin grund i ett samhällsengagemang och moraliska värderingar. Hon pekar också på en fjärde form av reflexivitet, som karaktäriserar individer som helt tycks låta sig styras av omständigheter och tillfälligheter, och kallar denna för *fragmentarisk eller sönderbruten reflexivitet* (fractured reflexivity). Denna position kan i viss mån ses som ett uttryck för alienation, dvs. som ett uttryck för meningslöshet och hopplöshet.

Archers typologi kan också ses som ett försök att knyta en långsiktig historisk utveckling till olika dominerande reflexiva förhållningssätt. Grundtanken är att i takt med att industrisamhällets tidigare stabila kontextuella ramar bryts ner, tvingas allt fler individer att överge ett kommunikativt reflexivt förhållningssätt. Vi går med andra ord in i en fas som ur detta perspektiv kan liknas vid den kontextuella diskontinuitet, som uppstod i samband med att 1800-talets moderniserings- och industrialiseringsprocess bröts sönder och förändrade tidigare stabila kontextuella ramar. Archer skriver:

Today, decreasing numbers of us live in the situation termed 'contextual continuity', which seems to be the necessary though not sufficient condition for the development of communicative reflexivity.²⁷⁸

Om vi återvänder till det empiriska material som ligger till grund för denna avhandling, kan vi se hur ett autonomt och metareflexivt förhållningssätt dominerar representationsformen "livet som projekt", medan den "permanenta tillfälligheten" präglas av en ambivalens mellan ett kommunikativt och ett autonomt reflexivt förhållningssätt. Men det finns även tendenser till en uppgivenhet inför omständigheterna, en uppgivenhet som i Archer begreppsvärld skulle kunna betraktas som "fractured reflexivity", dvs.:

Those whose internal conversations intensify distress and disorientation rather than leading to purposeful course of action.²⁷⁹

Tre dominerande reflexiva mönster har vuxit fram ur avhandlingens empiriska material, mönster som kan kopplas till Archers olika "modes of reflexivity", men som dock har en mer konkret prägel i det att relationen till de intervjuades

---

²⁷⁸ Archer (2007a), s. 320.

²⁷⁹ Archer (2007a), s. 93.

strategiska inriktning understryks.²⁸⁰ Dels framträder ett mönster som går ut på att bibehålla eller återupprätta en kontinuitet i relation till de erfarenheter som är rådande i den sociala omgivningen och som också är en del av de intervjuades biografi. Detta reflexiva mönster präglas också av en *ambivalens*, som utgår från den spänning som uppstår mellan behovet av trygghet och ”känslan” av att man borde göra/ha gjort något annat. Den dominerande resursbristen är självförtroende, även om den ekonomiska aspekten hela tiden framhålls som central. Den kontextuella diskontinuiteten, som för de flesta är mycket påtaglig med tanke på de aktuella varslen på Volvo, upplevs som ett hot mot ekonomin, de sociala nätverk som man etablerat, samt mot den mer generella erfarenhet man bär med sig.

Det andra reflexiva mönster som framträder är en projektiv reaktion som kan sammanfattas i termen *autonomi*. Detta reflexiva mönster framträder inom båda representationsformerna, även om de tar sig olika uttryck. Vissa beskriver exempelvis varslen på Volvo som en ”spark i ändan” som innebär att de äntligen kan realisera de drömmar de burit på. En av de intervjuade beskrev bland annat hur hon nu skulle realisera en barndomsdröm, vilket betydde att hon tog mod till sig och sökte en utbildning som hon tidigare inte hade vågat söka. En annan funderade på att starta ett eget företag. För kaospiloterna är snarare entreprenörsandan en tvingande nödvändighet som leder till utveckling. Det finns inga alternativ som man överhuvudtaget skulle stå ut med. Detta leder också över till det tredje mönstret, som skulle kunna karaktäriseras som *motstånd* och *omorientering*.

Motstånd är i första hand kopplat till en upplevelse av att ”samhället” och arbetslivet inte har något att erbjuda som ”jag” vill ha. Både entreprenörskapets och motståndets handlings- och reflexionsmönster är nära knutna till resurser i

---

²⁸⁰ Archers (2007a) begrepp ”meta-reflexives” är i viss utsträckning svårt att använda, då alla de unga vuxna som ligger till grund för denna avhandling i någon mening ger uttryck för ett meta-reflexivt förhållningssätt. Meta-reflexiviteten hanteras emellertid olika. För vissa skapar den en ambivalens inför världen och för andra en möjlighet till motstånd och omorientering. I hög grad är det alltså fråga om en spänning mellan meta-reflexivitet och personliga resurser. När Archer talar om de kommunikativt reflexiva så menar hon att de är beroende av ett stöd från omgivningen. Deras kommunikativa mönster är riktat mot och beroende av det redan kända och familjära. Dessa tendenser var tydliga hos flera av de intervjuade monteringsarbetarna, som ofta hänvisade till föräldrar, kamrater och betydelsen av det lokala sammanhanget. Alla gav dock uttryck för ett metaperspektiv på så sätt att de reflekterade över just detta faktum. Funderingarna präglades av just en ambivalens mellan beroendet av stöd och kravet att ta sig fram på andra och kanske mer främmande sätt. Den uppenbara motsättningen mellan ett kommunikativt förhållningssätt och den kontextuella diskontinuitet som ligger inbäddade i de upplevda krav de intervjuade kände, innebar att deras reflexivitet snarare kunde beskrivas som ett ambivalent förhållningssätt.

form av självförtroende och stödjande nätverk. Dessa nätverk är dock inte enbart en del av en ursprunglig social omgivning. Snarare är det en fråga om gemenskaper som man medvetet sökt upp och dragit nytta av. Motståndets psykobiografi är emellertid komplicerat och i vissa fall finns komponenter, som går att knyta till en motreaktion mot allt för högt ställda krav från föräldrar eller revanschistiska motiv, som delvis har sina rötter i tidigare erfarenheter av att inte ha blivit sedd eller lyssnad på i familjen, skolan eller i andra sociala sammanhang.

Figur 8.5 utgör ett försök att sammanfatta och sammankoppla resurser, knutna till de olika sociala domänerna, med de reflexiva mönster som växt fram ur intervjumaterialet. Även i detta fall är det inte fråga om enkelriktade kausala samband, utan om relationer som skapar emergenta förhållanden.

	Resurser genererade på olika strukturella nivåer som möjliggör eller begränsar individen	Individuella handlingsmönster och reflexiva förhållningssätt
Kontextuell diskontinuitet	<p>Individen tvingas att på allt fler områden ta ansvar för och själv konstruera sina egna förutsättningar och ramverk. Individen tvingas därmed att förhålla sig reflexivt till omvärlden och de egna möjligheterna och begränsningarna.</p> <p>Självförtroende.</p> <p>Erfarenheter från situerade möten och relationer.</p> <p>Nätverk och kontakter.</p> <p>Erfarenheter av social och geografisk mobilitet.</p> <p>Preferenser/stöd i den sociala omgivningen.</p> <p>Kollektiva resurser knutna till intressegemenskaper.</p> <p>Ekonomisk stabilitet/trygghet.</p>	<p>Ambivalens Försök att bibehålla eller återupprätta en kontextuell kontinuitet. Stabilitet, fast arbete, familj, vänner och trygghet blir viktiga inslag.</p> <p>Autonomi Försök att upprätta autonoma livsformer. Entreprenörskap, karriärutveckling och vertikal mobilitet blir viktiga inslag.</p> <p>Motstånd Upplevelser av kontextuell inkongruens. Försök att förändra de strukturella villkoren. Lateral mobilitet, omorientering och alternativa livsformer blir viktiga inslag.</p>

Figur: 8.5. Kontextuell diskontinuitet, strukturella villkor och reflexiva förhållningssätt.

”Motstånd” är alltså ett förhållningssätt som ligger linje med Archers diskussion om de ”metareflexiva”, dvs. de som upplever...

... an incongruity between what they would become – their aspirant vocation or preconditions for it – and their social context, which impeded its realisation.²⁸¹

Några av de intervjuade kaospiloterna beskriver detta motstånd i termer av att man inte vill leva upp till några krav, som inte överensstämmer med de egna drömmarna och värderingarna. Det innebär att de är fokuserade på att åstadkomma alternativ istället för att göra karriär i traditionell bemärkelse. Detta leder till förhållningssätt som överskrider traditionella barriärer. En ökad reflexivitet – som i stor utsträckning är en strukturellt framtvängd nödvändighet i ett samhälle som betonar innovation och kreativitet – innebär i vissa fall paradoxalt nog att helt nya handlingsmönster uppstår hos dem som förväntas driva den innovativa utvecklingen framåt. Kreativitet och individualiserade villkor leder i lika hög grad till en strävan efter personligt handlingsutrymme, dvs. till något som inte på ett direkt sätt alltid gynnar ett företag eller en organisation som efterfrågar lojala medarbetare. De intervjuade kaospiloterna uttrycker exempelvis inte någon lojalitet mot något som inte överensstämmer med deras personliga värderingar. De vill gå sin egen väg och tanken på att fastna i en form, ett företag eller i en organisation, upplevs som outhärdlig. Vi kan i detta sammanhang se hur social mobilitet inte bara är fråga om vertikala rörelser, som innebär det som populärt brukar beskrivas som ”klassresor” eller karriärutveckling i traditionell bemärkelse. Kaospilotgruppen uppvisar förhållningssätt där målet är en lateral rörelse, där de söker omdefiniera verkligheten. De väljer följaktligen inte sina livsprojekt på basis av vad som efterfrågas på arbetsmarknaden. Det egna behovet av självförverkligande är avgörande liksom överensstämmelse mellan personliga värderingar, identitet och arbete. Individuer gör med andra ord inte alltid det man förväntar sig. Visar det sig att arbetet inte ger det tillskott av mening som personen efterfrågar, är det inte otänkbart att han eller hon beslutar sig för att göra något helt annat.

Volvogruppen tycks, som vi sett, i större utsträckning inta en defensiv hållning i relation till det omgivande strukturella trycket. Den ambivalens man upplever tar sig uttryck i en spänning mellan det man upplever att man borde göra och det man anser att man förmår. Jag har tidigare beskrivit det som en diskrepans mellan möjlighetshorisonter och realiserbarhet. Den kontextuella diskontinuiteten får alltså olika konsekvenser beroende på vem man är och vilka resurser, i vid bemärkelse, man har tillgång till. Det finns också ett klart samband mellan

---

²⁸¹ Archer (2007a), s. 155.

sociala villkor, familjedynamik och den enskildes psykiska liv, som spelar roll om man vill förstå de strukturella villkorens betydelse och relation till olika reflexionsmönster. Detta samspel lämnas ofta utanför traditionella sociologiska förklaringsmodeller. Det kan exempelvis handla om emotionella resurser i form av självkänsla och självförtroende.²⁸² Klass är, som vi sett, en variabel som är minst lika relevant idag som tidigare för att förklara skillnader i föreställningar, strategiska överväganden och reflexiva mönster. Då talar vi både om den objektiva betydelsen av begreppet och den emotionella disposition, som bland andra Skeggs lyfter fram, och som visar sig i form av ”inre” resurssvaghet.²⁸³ Klass som fundament för social identitet och kollektivt motstånd är däremot något som tycks minska i betydelse.

Analysen leder fram till att individens reflexiva förhållningssätt är en tvingande och emergent egenskap. Däremot tycks de reflexiva mönster som framträder villkoras av den sociala omgivningen, de situerade aktiviteterna och individens psykobiografi.²⁸⁴ Kvar finns dock alltid ett utrymme för fria val och en möjlighet att ”likt en stark ström /.../ gå med egna vågor genom havet”, för att återvända till denna avhandlings inledande ord. Den kontextuella diskontinuiteten skapar kanske detta utrymme, ett utrymme som också föder kreativa processer, omorientering och utveckling. Gunnar Törnqvist, som undersökt kreativitetens karaktär och rötter mot bakgrund av ett antal framgångsrika individers liv, skriver följande:

Mycket talar för att varje kreativ process – det må gälla tekniska uppfinningar, banbrytande forskning eller ny konst – innebär ett mer eller mindre systematiskt utnyttjande av något som kallats strukturell instabilitet. Den gör det lättare för nyskapande personer att bryta med omgivningens invanda tankemönster och rigida regelverk.²⁸⁵

---

²⁸² Se bl. a. Seth J. Schwartz, James E. Coté & Jefferey Jensen Arnett (2005) ”Identity and Agency in Emerging Adulthood: Two Developmental Routes in the Individualization Process”, *Youth Society* 37:2, 201-229. Schwartz m.fl. visar i sin studie att egenskaper som självförtroende, stabila uppväxtförhållanden och känslomässig trygghet utgör villkor, som är viktigare än social bakgrund och ekonomiska resurser om man skall lyckas i ett allt mer individualiserat samhälle. Se även James E Coté & Charles G. Levine (2002) *Identity Formation, Agency, and Culture. A Social Psychological Synthesis*, London: LEA och James E. Coté, (2002) ”The Role of Identity Capital in the Transition to Adulthood: The Individualization Thesis Examined”, *Journal of Youth Studies*, 5:2, s. 117-134.

²⁸³ Se även Diane Reay (2005) ”Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Social class”, *Sociology*, 39:5, 911-928.

²⁸⁴ Flera studier och analyser bekräftar detta. Se exempelvis Andrew Sayer (2005) *The Moral Significance of Class*, Cambridge: Cambridge University Press, Julia Brannen & Ann Nilsen (2005) ”Individualization, Choice and Structure: a discussion of current trends in sociological analysis”. *Sociological Review*, och Julia Brannen m.fl. (red) (2002) *Young Europeans, Work and Family*, New York: Routledge.

²⁸⁵ Gunnar Törnqvist (2004) *Kreativitetens geografi*, Stockholm: SNS Förlag, s. 91.

Detta gäller kanske inte bara för det framgångsrika geniet eller den banbrytande forskaren, utan kan möjligtvis ses som en generell mekanism. Ett exempel på denna omorientering är när en av de intervjuade, Linda, 24 år, i en uppföljande intervju några månader efter det att hon blivit uppsagd från Volvo berättar, att hon bestämt sig för att försöka realisera en barndomsdröm:

Jag har sökt till juristassistent... en ny utbildning... det är nytt. Man jobbar som medhjälpare till juristen, intervjuar och gör research och kontakt mellan domstolar och så...

Hur kom du in på det?

Vilken unge ville inte bli advokat när man var liten ...

Men varför söker du inte juristlinjen?

Fem eller sju år... det låter inte så lockande. Ett och halvt år och 22 veckors praktik... det låter rätt skönt. Det är två och halvt år... man vill ju också att livet ska börja någon gång... men om man pluggar så läser man ju upp sig... man kanske vill flytta och se världen. När vi slutade fick vi coach och vi letade och letade och sedan när vi hittat en massa utbildningar så sa hon att jag skulle sätta mig och skriva varför jag ville gå dom här utbildningarna. Det var ekonomi och så var det sjukvårds... vad heter det nu... läkarsekreterare. Det var juristbiträdesutbildningen som verkade bäst.

...Det känns som att man vill kunna släppa också när man kommer hem ... jag tror inte jag är en sådan människa som kan gå in på ett kontor och prata med en massa människor som mår dåligt och sedan inte ta med det hem... för det hade jag gjort... och det är samma sak om man skulle få någon juristgrej... jag tror... jag skulle tänka på det jämt... det är inget jobb du kan släppa när du kommer hem ... när du är assistent känns det som... visst, du kanske ligger hemma och tänker någon kväll... men det är inte varje kväll.

Men om någon skulle komma och erbjuda dig ett fast arbete inom industrin igen... som maskinskötare på något företag... skulle du tacka ja till det istället?

Nej, jag vill inte tillbaka till industrin... jag har tillräckligt mycket ärr på armarna och... nej jag är trött på det. Visst... det finns fördelar med industrin också... det är ett jobb där du lämnar in hjärnan när du går och tar tillbaka den när du går ut liksom. Men det är därför jag inte vill tillbaka. Du använder ju inte huvudet... du är ingen själtänkare... du är en i mängden. Man blir så inläst och så är det så bra pengar så man skulle aldrig säga upp sig... det är bekvämt på något sätt... men du slutar använda huvudet... och man längtar efter att få gå på toaletten när man vill,

att få ta en fika och få känna att... oj nu är det dags för lunch... istället för att det ringer i den stora "Auschwitzklockan" och du ska gå och äta.

Linda berättar om hur hon ända sedan hon var liten drömt om advokatvärlden, men hur hon egentligen aldrig uppfattade denna dröm som ett realistiskt alternativ tidigare. Gymnasietiden och arbetet på Volvo var, enligt Linda, den enklaste vägen. Nu däremot, när allt ställdes på sin spets, och det dök upp ett alternativ som verkade överkomligt och realistiskt, så aktualiserades drömmen på nytt. Lindas erfarenhet från industrin har dock gjort att hon under inga omständigheter tänker återvända dit. Det uppbrott, som hennes uppsägning från Volvo utgjorde, innebar i kombination med hennes egen erfarenhet och de möjligheter som fanns tillgängliga i form av en överkomligt kort utbildning, att hon valde en väg som hon tidigare hade avvisat som barndomsfantasier. Hennes ambivalens inför detta steg finns dock fortfarande kvar, något som hon uttrycker i termer av att "man måste ju leva också". I Lindas "inre konversation" är att "arbeta" och att "leva livet" två olika saker. Rädslan för att arbetet skall inkräkta på privatlivet finns där hela tiden, samtidigt som hon längtar efter att få använda sin intellektuella förmåga och slippa vara "en mängden". Det steg som Lindas tagit är inte unikt, men det har inneburit att hon tvingats att reflexivt förhålla sig till både de aktuella valmöjligheter som öppnat sig, och den erfarenhet hon skaffat sig på Volvo. En konsekvens av detta har blivit att hon återupptäckt drömmar som hon inte trodde var realistiska. Det handlar för Lindas del inte om något motstånd mot kontextuella villkor som inte överensstämmer med hennes förväntningar, utan snarare om ett första steg in i en ny social omgivning, där hon laborerar med de förutsättningar som finns till hands. Det finns därför fog för att tala om ett reflexivt imperativ som allt större grupper i samhället måste förhålla sig till. Linda är ett exempel på detta.

***

I kapitel tre argumenterade jag för att samspelet och de relationer, som uppstår mellan strukturer på olika nivåer och agentskap, gör det möjligt att begreppsliggöra och förstå de mekanismer som villkorar människors liv och som reproducerar eller omvandlar sociala strukturer. Reflexiva förhållningssätt går med andra ord inte att på ett enkelt sätt reducera vare sig till de kontextuella och sociala villkoren eller till de personliga egenskaperna. Det handlar istället om ett samspel dem emellan, som i första hand villkoras av kontinuitet eller dis-

kontinuitet. Harriet Bradley och Ranji Devadason²⁸⁶ har visat att bilden av unga vuxnas vägval är splittrad och delvis kopplad till just strukturella resurser. Gemensamt för de flesta är dock det de kallar för ”internaliserad flexibilitet”, som innebär att unga vuxna i dagens samhälle är påverkade av arbetsmarknadens krav på anställningsbarhet och flexibilitet. Dessa krav har trängt in i unga vuxnas medvetande och tycks överskrida klass, genus- och etnicitetsgränser. Ur detta perspektiv tycks den generation som är på väg ut på arbetsmarknaden vara en anpassningsbar generation som i hög grad blivit påverkade av den ”marknadsretorik” som förespråkar individens ansvar för sin egen anställningsbarhet.²⁸⁷ Individualiseringsprocessen är således en komplex företeelse som delvis är ett uttryck för en utvecklingsprocess kopplad till en avtraditionalisering med rötter ner i industrisamhällets barndom. Det är också en process som accelererar på grund av politiska viljetryningar kopplade till bland annat en nyliberal ekonomisk politik. Den kollektiva styrkan, som tidigare var kopplad till klassintressen och som byggde på relativt jämbördiga styrkeförhållanden mellan arbete och kapital, har idag ersatts av en individualiserad ojämlikhet. Detta aktualiserar betydelsen av att studera de strukturella nivåer som genererar denna ojämlikhet och som också präglar unga vuxnas möjligheter och hinder på arbetsmarknaden.²⁸⁸ Alla är som vi sett tvingade att göra reflexiva val, men alla har inte resurser att välja.²⁸⁹

---

²⁸⁶ Harriet Bradley & Ranji Devadason (2008) ”Fractured transitions: Young Adults Pathways into Contemporary Labour Markets”, *Sociology* 42:1, s. 119-136.

²⁸⁷ Se även Harriet Bradley & Jacques van Hoof (2005) ”Fractured transitions: the changing context of young people’s labour market situation in Europe”, i Harriet Bradley & Jacques van Hoof (red) *Young People in Europe*, Bristol: The Policy Press.

²⁸⁸ Se exempelvis Harriet Bradley (2005) ”Winners and losers: young people in the new economy”, i Harriet Bradley & Jacques van Hoof (red) *Young People in Europe*, Bristol: The Policy Press.

²⁸⁹ Zygmunt Bauman (1996) *Globalization*, Cambridge: Polity Press, s. 86.

INDIVIDUALISERINGENS VILLKOR - AVSLUTANDE DISKUSSION

Strukturella villkor och individualisering

En av denna avhandlings centrala frågor är hur övergripande strukturella förändringar har påverkat de villkor som unga vuxna möter. En effekt av dessa förändringar är en individualiseringsprocess som de måste förhålla sig till. Avhandlingen har i relation till detta argumenterat för följande slutsats:

- Individualisering är en effekt av förändrade kontextuella villkor, inte en orsak i sig.

Vidare har jag i anslutning till Margaret S. Archer argumenterat för att detta får konsekvenser för unga vuxna. Slutsatsen är att:

- Förändrade kontextuella villkor tvingar individen att förhålla sig reflexivt till sig själv och sin omvärld.

Jag har även argumenterat för att det finns en stark koppling mellan unga vuxnas reflexiva förhållningssätt och den sociala miljö som de lever i. Det har resulterat i följande slutsats:

- Reflexiva förhållningssätt är emergenta, men de etableras alltid i relation till de resurser individen bär med sig. Dessa resurser utvecklas inom ramen för de olika sociala domäner, inom vilka individen lever sitt liv.

Archers betoning av reflexivitetens betydelse och de emergenta egenskaper som en individs reflexiva förhållningssätt innefattar, förklarar inte fullt ut hur de strukturella villkoren inverkar och samverkar med individens disposition, reflexiva förmåga och praktiska handlingsstrategier. Bourdieu, å andra sidan, lämnar oss i viss mån i sticket när det gäller att förklara hur en individ kan frigöra sig från sin disposition. Att människor utvecklas och förändras är det

flesta överens om, liksom att sociala mönster och strukturer reproduceras eller förändras. Om vi godtar att emergenta sociala strukturer uppstår, så måste individens roll som aktör erkännas. I annat fall kommer vi inte att förstå hur och varför klass, kön och sociala relationer förändras över tid. Det är inom individen som strukturella villkor möter de reflexiva egenskaper som karakteriserar agentskapet, och det är individen som reproducerar eller förändrar de strukturella villkoren. Den komplicerade frågan är hur vi som reflexiva varelser har möjlighet att kritiskt värdera och ibland modifiera våra dispositioner och därmed också bidra till strukturell elaboration.²⁹⁰ Hur ser, med andra ord, relationen ut mellan de internaliserade strukturer som utgör vår disposition och de omgivande strukturella villkoren och det sätt på vilket vi som individer reflexivt kan förhålla oss till dessa och därmed förändra oss själva och vår omgivning?

Den kontextuella diskontinuiteten har förändrat förutsättningarna för uppkomsten av stabila kollektiva gemenskaper, i synnerhet gemenskaper som är knutna till arbete och social position i samhället. En konsekvens av dessa ”individualiserade” villkor är att resurser som genereras på andra strukturella nivåer blir viktigare i individens möte med omvärlden. För att förstå unga vuxnas livsvillkor måste vi därför studera relationen mellan unga vuxnas psykobiografi och den sociala omgivning som de lever i, och relatera det som händer inom dessa sociala domäner till de övergripande strukturella förändringar som äger rum i samhället.²⁹¹ I synnerhet förefaller detta viktigt i en tid när självförtroende och den individuella förmågan att navigera mellan olika val och möjligheter utgör en allt mer avgörande selekterande mekanism. Detta innebär att den inre konversationen och de reflexiva förhållningssätt som utvecklas på denna arena relateras till de strukturellt villkorade dispositioner, som Bourdieu beskriver som en individs habitus. Föreliggande avhandling har argumenterat för att det är relationen mellan dessa två positioner som måste fokuseras, om unga vuxnas livsvillkor och möjligheter skall förstås i det senmoderna samhället. Det är alltså i spänningsfältet mellan det ”reflexiva imperativet” och individens resurser som individualiseringens konsekvenser visar sig.

---

²⁹⁰ För en fördjupad diskussion om detta, se Dave Elder-Vass (2007b) ”Reconciling Archer and Bourdieu”, *Sociological Theory*, 25:4, s. 325-346.

²⁹¹ Se Dave Elder-Vass (2008) ”Integrating institutional, relational and embodied structures”, *The British Journal of Sociology*, 59:2, s. 281-299.

En rimlig utgångspunkt för fortsatt forskning inom området är emellertid att individualisering i första hand ses som en effekt och inte en orsak i sig. Mot bakgrund av en kritisk realistisk ontologisk utgångspunkt är världen både strukturerad och stratifierad. Denna stratifiering kan bland annat förstås i termer av olika sociala domäner, som måste relateras till den kontextuella diskontinuitet som uppstått på grund av förändrade övergripande strukturella villkor. De sociala domänerna är att betrakta som emergenta nivåer. Det innebär att de egenskaper, relationer och mekanismer, som uppstår på respektive nivå, är unika och de kan inte på ett enkelt kausalt sätt återföras till någon annan nivå. Fortsatt forskning bör därför inriktas på att studera hur dessa strukturella nivåer samverkar och påverkar unga vuxnas förutsättningar, möjligheter och reflexiva förhållningssätt.

Ambivalens, autonomi och motstånd

Föreliggande avhandling har, mot bakgrund av den empiriska undersökningen, lyft fram tre reflexiva förhållningssätt.

- Det *ambivalenta förhållningssättet* är ett uttryck för en medvetenhet om att villkoren förändrats, men som präglas av en osäkerhet relaterad till bristande resurser. Ambivalensen kommer tydligast till uttryck i försöken att hantera spänningen mellan det man ”borde” göra och det man i realiteten gör.
- Det *autonoma förhållningssättet* innebär att möjligheter öppnar sig i relation till de allt mer individualiserade livsvillkoren. Resultatet blir en strävan efter att bli framgångsrik genom att avancera vertikalt. Baksidan är en risk för utmattning och prestationsångest.
- Det tredje reflexiva förhållningssätt som växt fram ur empirin har i denna avhandling kallats för *motstånd*. Detta motstånd tycks växa fram ur en känsla av brist på överensstämmelse mellan de möjligheter som samhället har att erbjuda och drömmen om ett bra liv. Denna motsättning resulterar i en lateral förflyttning och ett försök att upprätta alternativa livsstilar och relationer till arbetet och samhällets krav.

Det *ambivalenta förhållningssättet* är, som vi sett i kapitel åtta, nära knutet till diskussionen om klass. Även om flera studier gör gällande att den sociala mobiliteten har ökat och att unga vuxna på ett generellt plan ställer nya krav på

både arbetet och de egna livsprojekten i övrigt, så visar denna avhandling att klass fortfarande spelar roll. Det innebär inte att arbetarklassens barn befinner sig i en annan värld. De är i allra högsta grad en del av den ”nya” globala värld, som präglas av det som Archer kallar för kontextuell diskontinuitet. Det är just detta faktum som föranleder ett behov av en förnyad analys av klassbegreppet.

Många unga vuxna delar förmodligen den unga kvinnas dröm, som beskrivs i inledningen av denna avhandling, om att i framtiden ”spela piano och livnära mig på sånt jag tycker är kul”. Vissa kommer också att realisera sin dröm och detta kommer i sin tur att få betydelse för framtidens arbetsliv. Unga vuxna kommer att ställa nya krav, i synnerhet de unga vuxna som, likt kaospiloterna i denna avhandling, har självförtroende och utbildning nog att befinna sig i en förhandlingsposition. De kommer att bidra till förändringar som många företag och organisationer idag kanske inte har tänkt sig. De resursstarka grupperna kommer att kräva personlig utveckling och moraliskt engagemang från företagets sida och att image och inriktning på olika sätt överensstämmer med deras självbild. Många kommer dock aldrig att hamna i denna fördelaktiga förhandlingsposition. Klass, i synnerhet i dess ”förkroppsligade” form, spelar alltså roll, men på ett nytt sätt. När Beverley Skeggs talar om ”känslöstrukturer” ligger det i linje med de slutsatser som presenterats i denna avhandling. Det handlar om en självbild som präglats av en underordning som har sina rötter i den enskildes psykobiografi och sociala omgivning. Tidigare kunde den kollektiva styrka som arbetarklassen mobiliserade, kompensera detta bristande självförtroende. I en tid av kontextuell diskontinuitet och minskad politisk styrka hos arbetarklassen friläggs emellertid dessa strukturella nivåer, vilket gör att vi med fog kan tala om ett ”individualiserat” klassamhälle. För Ulrich Beck innebär detta att nya mönster av ojämlikhet utvecklas. Beck skriver:

The reflexive conduct of life, the planning of one's own biography and social relations, give rise to a new inequality, the *inequality of dealing with insecurity and reflexivity*.²⁹²

Kerstin Johansson tar upp problematiken i sin avhandling och lyfter på ett likartat sätt fram den ojämlikt fördelade förmågan att hantera osäkerhet och menar att detta kommer att bli en framtida selektionsmekanism, som måste förstås i relation till klass och kön.²⁹³ Denna problematik är alltså knuten till nya

---

²⁹² Ulrich Beck (1992) *Risk Society*, s 98. Se även Kerstin Johansson (2003) *Bli vuxen i arbetarstad*, s. 190.

²⁹³ Kerstin Johansson (2003) *Bli vuxen i arbetarstad*, s 190.

övergripande strukturella villkor, som filtreras genom den sociala verklighetens olika domäner, och som i slutändan får konsekvenser för den enskilde individen. Att konstruera en stabil identitet och därmed ”bli vuxen” innebär en kamp, som i mindre utsträckning än tidigare kan hämta stöd i traditionella strukturerande faktorer som klass och stabila genuskonstruktioner.²⁹⁴ Att ta kontrollen över sitt eget liv är kanske för vissa ett omöjligt steg. Det kan till och med vara relevant att tala om aktörer utan röst, dvs. individer och grupper som av olika skäl saknar möjlighet att utöva ett agentskap.²⁹⁵

Det *autonoma förhållningsättet* är förbundet med en strävan att lyckas i en allt mer individualiserad värld. Även om en stor del av arbetskraften i Sverige fortfarande arbetar under villkor som utesluter egna initiativ och kreativitet ökar antalet arbeten där just kreativitet och självstyrning utgör centrala inslag. Detta får konsekvenser för förhållandet mellan självkänsla, personliga drömmar och prestation.

The aspiration to be ”someone” is gradually replacing the former one to be ”something”. Western societies of today appear to offer wide scope for personal expression, or even force people to stand out in front of others for evaluation and recognition, and the growing awareness of personal identity and self can be understood from such an absence of structural support.²⁹⁶

Hallsten m.fl. visar i sina studier att det de kallar prestationsbaserad självkänsla är en viktig komponent för att förstå och förklara utbrändhet och utmattningsdepressioner. Kravet att bli någonting, att lyckas och att synas, tycks öka, enligt författarna. Att prestera på topp är en nödvändighet och det finns anledning att tro att dessa krav har sina rötter i högt ställda förväntningar från föräldrar och från den sociala omgivning, som de är en del av. Studier visar att denna inställning till prestation är typisk för medelklassens barn, där föräldrarna investerat mycket i barnens framtida utveckling och därmed skapat en känsla av skuld och ångest.²⁹⁷ För vissa av de intervjuade kaospiloterna, i föreliggande avhandling, är detta en drivkraft som sporrar, samtidigt som den också utgör ett

---

²⁹⁴ Se exempelvis Ali Rattansi & Ann Phoenix (2005) ”Rethinking Youth Identities: Modernist and Postmodernist Frameworks”, *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5:2, s. 97-123.

²⁹⁵ Ett liknande resonemang förs av bland annat Gayatri Chakravorty Spivak (1988) i artikeln ”Can the subaltern speak?”, i *Marxism and the Interpretation of Culture*, C. Nelson & L. Grossman (red), Houndmills: Macmillan Education, s. 271-316.

²⁹⁶ Lennart Hallsten, Malin Josephson & Margareta Torgén (2005) *Performance-based self-esteem: A driving force in burnout processes and its assessment*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet, s. 29.

²⁹⁷ Ali Rattansi & Ann Phoenix (2005) ”Rethinking Youth Identities: Modernist and Postmodernist Frameworks”.

hot. Flera av de intervjuade beskriver exempelvis hur de periodvis mått psykiskt dåligt och oroat sig för att inte kunna leva upp till alla de krav, som de har på sig själva. Samtidigt finns också det inre kravet att vara ”äka” och att det man presterar skall vara kreativt och unikt. Dessa dubbla krav, att dels prestera på topp och dels leverera något unikt och kreativt, ställer kaospiloterna på sig själva. Kraven kommer dock inte enbart ”inifrån”, utan beskrivs av de intervjuade som ett krav från ”samhället”. Det rör sig om en upplevelse, men det är en upplevelse som i hög grad hämtar näring från den arbetsmarknad som många unga vuxna konkurrerar på. Många företag efterfrågar just ett ”äka” engagemang och en individuell kreativitet. Kraven är motsägelsefulla eftersom de innehåller både en önskan om fria kreativa individer och en önskan om lojalitet mot företag och system. Ett ökat subjektivt engagemang kan ur detta perspektiv ses som en ny form av exploatering som även inkluderar den enskilda människans ”fria” kreativa potential.²⁹⁸

En viss form av ambivalens tycks alltså även finnas hos de autonoma. I grunden handlar det om tvånget att välja. För vissa unga vuxna är det ett val, som är knutet till en förväntan om att man borde eller måste göra något annat. Detta tvång är i hög grad påtagligt för de flesta och det upplevs inte som frivilligt, utan snarare som just tvingande. Att utbilda sig eller inte, eller att satsa på ett nytt projekt eller inte, är val som görs med en klar medvetenhet om att det inte går att förutse dess konsekvenser. Det kan gå bra, men det är inte säkert. Kanske ger en lång utbildning utdelning i form av ett bra arbete, men det kan inte förutses i en värld som snabbt förändras. För de *ambivalenta* är denna medvetenhet en källa till oro, en oro som i vissa fall resulterar i en passivitet och uppgivenhet. Istället för att välja och därmed riskera att välja fel, väljer några av de intervjuade att skjuta upp valet. För de *autonoma* innebär denna medvetenhet att de istället försöker ha många bollar i luften. De vägrar att välja för att på så sätt minimera risken att välja fel. Baksidan är risken för utmattning och utbrändhet.

Den så kallade ”kreativa klassen” som av bland andra Richard Florida beskrivs som nyckeln till ett tillväxtorienterat postindustriellt samhälle är kanske ett exempel på denna utveckling.²⁹⁹ De förhoppningar som riktas mot denna grupp kan emellertid i vissa fall betyda dess motsats, dvs. att vägra att underordna sig de krav och förväntningar som näringslivet och ”samhället” i övrigt har, och

---

²⁹⁸ Se exempelvis Richard Sennett (2000) *När karaktären krackelerar*, Stockholm: Atlas bokförlag, samt Sennett (2007) *Den nya kapitalismens kultur*, Stockholm: Atlas bokförlag.

²⁹⁹ Richard Florida (2006) *Den kreativa klassens framväxt*.

istället gå sin egen väg. Upplevelsen av kontextuell inkongruens leder inte sällan till en annan form av mobilitet, som innebär ett motstånd mot rådande omständigheter och krav.³⁰⁰ Intervjuerna med kaospiloterna visar delvis detta, och några berättar om en ambivalens mellan å ena sidan en önskan om att inte anpassa sig och ”bli en del av ett maskineri” och å andra sidan behovet av erfarenhet, ett digert CV och inkomster. Detta leder över till det tredje reflexiva förhållningssättet, som i denna avhandling har karaktäriserats som *motstånd*.

Motstånd är på olika sätt relaterat till en protest mot de krav som riktas mot individen, samtidigt som det i kanske ännu högre grad än det autonoma förhållningssättet är ett uttryck för individualisering. Nya gemenskaper växer fram, bland annat i anslutning till de nya sociala medierna och de nätbaserade mötesplatserna.³⁰¹ Det innebär att möten äger rum som är relativt frikopplade från social omgivning och psykobiografiska förutsättningar. Det är inte längre givet var man skall arbeta, om och när man skall bilda familj och i vilken utsträckning en viss utbildning gynnar en framtida karriärutveckling. De reflexiva mönster som utvecklas, villkoras av de strukturella förutsättningarna, men deras egenskaper är emergenta. Detta innebär för många en nyorientering, som växer fram ur en upplevelse av att omgivningens krav och behov inte överensstämmer med de drömmar och visioner individen utvecklar i relation till den egna föreställningen om ett bra liv och ett bra samhälle. Det ökade intresset för alternativa företagsformer,³⁰² alternativa globaliseringsstrategier och det ökade engagemanget för miljö, klimat och ekologi är kanske ett uttryck för detta.³⁰³ De nya sociala rörelser som växer fram ur detta motstånd kan mycket väl resultera i att emergenta kontextuella villkor uppstår som fungerar stabiliserande.

Avhandlingens bidrag – en kritisk reflexion

En fråga, som är värd att ställa avslutningsvis, är om analysen och resultaten skulle ha sett annorlunda ut om helt andra individer fått träda fram och berätta om sin syn på arbete och självförverkligande. Svaret på den frågan är

---

³⁰⁰ Archer (2007a) s. 229-265.

³⁰¹ Manuel Castells (2009) lyfter i boken *Communication Power*, Oxford: Oxford University Press, fram de nätbaserade alternativa rörelserna betydelse.

³⁰² Det är förmodligen ingen slump att Elinor Ostrom fick nobelpriset i ekonomi 2009. I boken *Allmänningen som samhällsinstitution* lyfts just alternativa ekonomiska organisations- och förvaltningsformer fram. Det ökade intresset för social ekonomi och den så kallade tredje sektorn, samt etiskt företagande, är andra exempel på detta.

³⁰³ Det finns en enorm flora av litteratur kring detta tema. För några svenska exempel, se Hans Abrahamsson (2003) *Det gyllene tillfället: Teori och strategi för global rättvisa*, Stockholm: Leopard förlag, Ingemar Lindberg (2005) *Den globala kapitalismen och det nya motståndet*, Stockholm: Bokförlaget Atlas, och Magnus Wennerhag (2008) *Global rörelse: Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.

förmodligen både ja och nej. Ja, därför att berättelserna skulle ha sett annorlunda ut. Nej, därför att de begrepp som vuxit fram i relation till analysen är möjliga att generalisera på ett teoretiskt plan. Om vi utgår från att en kontextuell diskontinuitet präglar dagens samhälle, så får det konsekvenser för alla. En slutsats i denna avhandling är att de resurser unga vuxna bär med sig i form av självförtroende, kontaktnät, erfarenheter etc. spelar roll för hur individen reflexivt hanterar denna diskontinuitet. Det innebär, om vi utgår från att slutsatsen är riktig, att detta gäller för alla. I den bemärkelsen är det rimligt att anta att de teoretiska generaliseringar som utvecklats i denna avhandling i någon mening är just generellt giltiga. Ett sätt att pröva teorins förklaringsvärde är emellertid att föra in andra grupper i analysen av hur individer reflexivt hanterar en föränderlig värld. Grupper av individer som befinner sig i andra livsfaser och livssituationer, exempelvis arbetslösa, äldre inom arbetskraften och invandrare, bör alltså analyseras i relation till det ”reflexiva imperativ”, som präglar det senmoderna samhället. Likaså bör frågan om hur föreställningar om kön reproduceras på olika strukturella nivåer undersökas, med tanke på att de stabila kontextuella ramar som tidigare villkorade dessa föreställningar befinner sig i rörelse.

En annan fråga som framstår som angelägen att undersöka vidare i relation till avhandlingens slutsatser, är de konsekvenser för unga vuxna som uppstår i spåren av en nedmontering av välfärdssystemen. Stabila kontextuella villkor handlar ju också om strukturer som manifesteras bland annat i form av ett samhällsligt ansvar. Richard Wilkinson och Kate Pickett har i sina studier visat att ojämlika samhällen mår sämre på de flesta områden.³⁰⁴ Graden av ojämlikhet i ett samhälle står i direkt relation till graden av psykisk och fysisk ohälsa. I första hand drabbas resurssvaga grupper, men Wilkinson och Pickett visar också att de negativa effekterna går att spåra hela vägen upp till samhällets toppskikt. Ojämlikhet är med andra ord ett generellt problem som påverkar alla i ett samhälle. En av jämlikhetens hörnstenar är ett välfärdssystem som fungerar utjämnande och stabiliserande. Betydelsen av ett sådant system förefaller än mer angeläget i en situation där de kontextuella villkoren i övrigt är instabila och där individen på allt fler områden tvingas lita till sin egen reflexiva förmåga.

---

³⁰⁴ Se exempelvis Richard Wilkinson & Kate Pickett (2009) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, London: Bloomsbury Publishing, och Richard Wilkinson (2005) *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*, New York: The New Press.

Även ekonomen Miles Corak har i sina studier visat att drömmen om ett bra liv villkoras av välfärdssystemens kompensatoriska förmåga.³⁰⁵ I sina jämförande studier av graden av social rörlighet har han visat att en generell välfärdspolitik är viktig. Den avgörande faktorn tycks alltså vara den utvecklade välfärdsapparaten, som fungerar kompenserande för barn och ungdomar som saknar resurser att själva realisera sin potential och sina drömmar. Familjebakgrundens betydelse är tydlig i länder med låg grad av social rörlighet. I de nordiska länderna har de utvecklade välfärdssystemen fungerat kompensatoriskt och i viss mån överbryggat de sociala klyftorna. Om de generella kompensatoriska välfärdssystemen fortsätter att försvagas, uppstår en situation där resurssvaga unga vuxna står allt mer ensamma. I något mer polemiska ordalag kan man säga att när arbetarklassen inte längre känner igen sig själv, när det så kallade arbetarkollektivet inte spelar någon roll längre och när välfärdstatens kompensatoriska effekt minskar, då visar sig klass i form av resurssvagheter, bristande självförtroende, uppgivenhet och ohälsa.³⁰⁶ Den samhällsvetenskapliga forskningen har en central uppgift i att undersöka och förstå mekanismerna bakom och effekterna av en sådan utveckling.

Frågor som bör undersökas mer ingående, i relation till de kontextuella förändringarna, är alltså hur förhållandet ser ut mellan unga vuxnas livsvillkor och de resurser som genereras inom ramen för olika sociala domäner. Unga vuxnas psykobiografi tycks spela en allt större roll för hur ”man tar sig fram i världen”. Likaså spelar den närmaste sociala omgivningen roll för utvecklingen av resurser, som i ett senare skede får betydelse för förmågan att hantera en föränderlig värld. Ytterligare en faktor är de resurser som skapas i anslutning till de situerade aktiviteter som unga vuxna är en del av. En central framtida forskningsfråga, mot bakgrund av ovanstående, är hur dessa sociala domäner är relaterade till varandra och hur olika selekterande mekanismer uppstår inom ramen för de olika sociala domänerna. Detta innebär att förhållandet mellan strukturella villkor och agentskap måste bli en central utgångspunkt vid analysen av unga vuxnas livsvillkor och möjlighet att hantera det ”reflexiva imperativet”.

---

³⁰⁵ Miles Corak (2004) *Generational Income Mobility in North America and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press. Se även Corak (2008) *Child Poverty and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, samt Corak (2006) “Do Poor Children Become Poor Adults? Lessons for Public Policy from a Cross Country Comparison of Generational Earnings Mobility” (2006), i John Creedy & Guyonne Kalb (red) *Research on Economic Inequality. Vol 13, Dynamics of Inequality and Poverty*, Amsterdam: Elsevier Press.

³⁰⁶ Beträffande klassrelaterad ohälsa, se exempelvis Michael Marmot (2005) *The Status Syndrome: How Social Standings Affects Our Health and Longevity*, New York: Owl Book, Richard Wilkinson (2005) *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*, och Richard Wilkinson & Kate Pickett (2009) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*.

***

Min förhoppning är att denna avhandling har bidragit till en ökad kunskap om de mekanismer som påverkar unga vuxnas föreställningar, reflexiva förhållnings-sätt och möjligheter att agera i relation till samhällets förändrade krav. Avhandlingen har även haft ambitionen att lämna ett bidrag till diskussionen om förhållandet mellan struktur och aktör. Det gäller framför allt frågan om hur relationen mellan reflexivitet och möjliggörande, samt begränsade strukturella villkor, kan förstås mot bakgrund av en kritisk realistisk ontologisk utgångspunkt. Min önskan är att denna ambition har resulterat i ett ökat intresse för den kritiska realismens möjlighet att förklara världen.

SUMMARY

Introduction

The present dissertation has a dual objective: to discuss the conditions of life for young adults and their attitudes towards work and self-realization, as well as to discuss the “thesis of individualization” from a critical-realistic, ontological point of departure.

Young adults are approaching their debut on the labour market. In this phase of life, the structurally-determined potential and limitations of each individual encounters the demands of society. This thesis is an exploration of that process, particularly the relationship between the dreams of the young people I have interviewed and their enabling or obstructing resources as they impacted on their attitudes, strategies and life choices. My theoretical point of departure was that of critical realism, based primarily on the theories and concepts developed by Margaret S. Archer.

Structure of the thesis

The opening chapter of the thesis is a review of objectives, methods and theories, including elucidation of the theoretical perspectives of, for example, Margaret S. Archer and Derek Layder. This is followed by an overview of social change based principally on Manuel Castells’ theory of the network society, and the “thesis of individuation” developed by Ulrich Beck and others. The penultimate chapter is a review of research on the situation of young adults in late modern society. The thesis concludes with a presentation of the young adults who formed the empirical material for this study and an analysis in which their narratives are studied in light of the theoretical points of departure already described.

Purpose and aim

Against the backdrop of the theory of individualization, this thesis explores how and why notions concerning work and self-realization are established in the

minds of young adults. I have made a comprehensive study of the thesis of individualization from a critical-realistic perspective, implying that I have confronted macro-level perspectives and analysis with micro-level empirical data, primarily with theoretical ambitions. My purpose has been to provide a theoretical contribution to the debate concerning the relationship between structural conditions and agency, as well as to increase the knowledge base regarding the conditions of life of young adults and their attitudes towards work and self-realization. In other words, I have asked how notions of work and self-realization develop in the arena of internal and external negotiation that arises between the structural constraints and the desires, dreams and specific social conditions of an individual. My conclusions are of a theoretical nature, as the design and empirical material of the study did not allow for empirical generalizations.

Research questions

How do young adults conceive of and cope with the relationship between work and self-realization, and what role do the structural conditions of each individual play in relation to these notions, strategies and actions?

Against the background of this overarching question, I asked the following concrete ones:

- What were the most important dreams about the future of the young adults I interviewed?
- How do these young adults strive to bring their dreams of a good life to fulfilment (self-realization)?
- What role does work play in their notions of self-realization?
- What is the role of the structural conditions of the interviewees in relation to their views concerning work, self-realization and opportunities for bringing their dreams to fulfilment?
- How are we to understand the enabling and constraining factors experienced by young people in relation to bringing their dreams to fulfilment?

A critical realistic point of departure

The ontological and methodological point of departure of this study is a critical realistic approach, which mainly implies seeing social reality as both stratified and structured. The ontological cornerstone of this view is the idea that scientific conceptions, interpretations and explanations about the world are all somehow associated with a social reality that is stratified and that exists independent of these conceptions and theories. Irrespective of what we are studying, however, there is always a barrier between the object of our scrutiny and what we attempt to say about it. Our only possibility of overcoming this barrier is to examine the effects of this object on the world, and to conceptualize it. The knowledge thus produced will never be exact, nor will it have been taken out of the blue. It will always come into being in relation to the object in itself, and in the best case it will be a credible, possible description and explanation of that object. In this light, the task of the social sciences may be seen as attempting to develop an understanding of social reality as it is constantly being reproduced, at the same time as individuals in action are restructuring it. The actions of these individuals and their personal notions can be understood, in some respects, against the backdrop of their structural preconditions and dispositions, and in other respects against the backdrop of their personal characteristics as “intentional” beings.

One of the pillars of critical realism is the analytical distinction between structure and agency. This does not mean that these two aspects of life are clearly separated in the everyday world, but to be able to study the relationship between society and the individual, it is necessary to distinguish between the actions of agents (i.e. the actions and intentions of individuals and groups) and the structures that either enable or constrain the actions in the world of these groups and individuals. Both agents and structures produce generative mechanisms, meaning that they make things happen in the world. The critical difference, however, is that structures are devoid of intentionality. Structures exist, and condition the actions that take place, i.e. possess specific emergent characteristics that impact on the prerequisites, self-images, and room for maneuver of human beings. Correspondingly, agency impacts on the world via both intentional actions and reflexive considerations, with ongoing consequences for the social structures surrounding the acting agents. The view of critical realism concerning the relationship between social structures and agency is that it is essential to distinguish, analytically, between them with a view to studying these relationships and their reciprocal exchanges. Thus this thesis is based on the following ontological assumptions:

- Social reality is structured and stratified.
- The structural conditions that impact on the life of an individual can be analytically divided into social domains.
- Using analytical dualism, it is possible to make visible the various characteristics of structures and agents.
- The reflexive considerations and internal conversations of an individual are an expression of the encounter between structural conditions and agency.
- By studying the interplay between structures at different levels and agency, and the relationships that arise between them, it is possible to conceptualize and understand the mechanisms that condition the lives of human beings, whose actions reproduce or transform these social structures.

Concepts

Two key theoretical concepts – *internal conversation* and *modes of reflexivity* – figure in this thesis. Both are central to the theories of Margaret S. Archer. Archer considers the internal conversation as the arena where the individual and society meet, and where the individual is both shaped and chooses to shape him/herself and his or her world against the backdrop of the relevant *concerns*. An internal conversation is marked by a reflexive mode, which gives rise to various life strategies. In other words, the internal conversation is the ongoing discussion with ourselves that we are all always pursuing in our minds. This discussion includes dreams, plans, negotiations and strategies, and is equally emotional, cognitive and rational. In an individual context, the general model of structures and agency may be translated into the context of the encounter and its impact on the concerns of the individual. In this encounter, the individual is forced to take the context into account, to mobilize his or her available resources, and to exercise his or her agency on the basis of the relevant preconditions. This thesis analyzes how the structural point of departure of each individual and his or her disposition affects his or her notions and room for action. Thus it is an analysis of the *modes of reflexivity* of individuals, and the relationship between these attitudes and the *structural conditions* surrounding them.

Method

This thesis is based on 22 biographically-oriented interviews, analyzed using a coding process and confronted with theories and perspectives from the discipline.

Five overarching themes formed a foundation for the interviews:

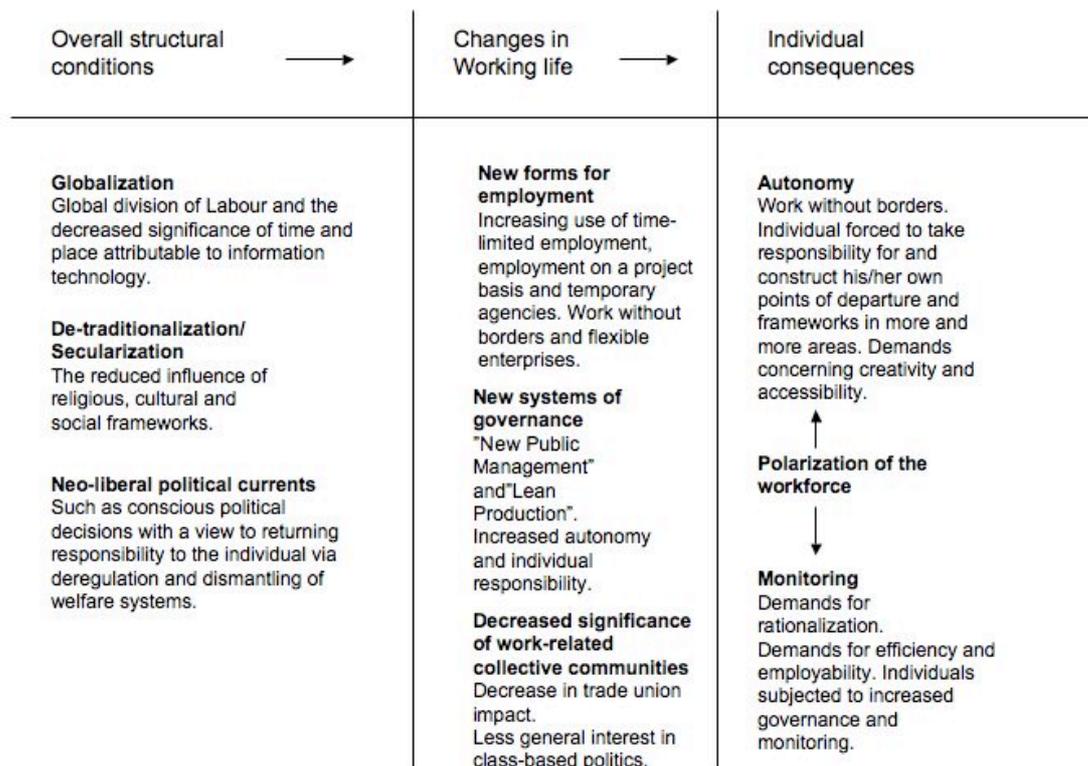
- *Psychobiography* (the backgrounds and upbringings of the interviewees and their relationships with their parents and others).
- *Worklife orientation* (previous and current educational and vocational choices)
- *Self-realization and work* (the role and significance of work in the life of the individual)
- *Potential horizons* (dreams concerning the future and the good life)
- *Bringing to fulfilment* (factors enabling and restricting realization of the good life)

My analytical work was inspired by grounded theory. However, it deviated in important ways from the original idea of grounded theory, in that existing theories and perspectives were used in the analytical work. In practice, this means that I have fluctuated between inductive and deductive approaches.

Work and social change

The argument put forward in this thesis is that we are living through a process of change that began with the financial crisis during the 1970s and has resulted in changes in working life. The process is characterized by three fundamental elements: globalization, developments in information technology, and individualization of the conditions of life. The third developed in relation to the first two. However, the individualization thesis is afflicted with a number of problems. Individualization is described as, among other things, an expression of an ongoing process of dissolution of the structural conditions of life. Margaret Archer's discussion of ongoing structural or contextual discontinuity provides an in-depth answer to the question of the relationship between structural conditions and individualization, her point of departure being efforts to make visible the

generative mechanisms that give rise to the changes in conditions of living. There is no action, no activity that does not originate in a set of structural conditions. In light of this, “late modern” society can be claimed to be marked by an accelerating process of development such that we, as agents, can no longer rely on previous experience or stable contextual frameworks. Another implication is that constructed institutional frames, which have played a supporting role in society, no longer respond to the needs experienced by individuals and groups. Manuel Castells has also shown how the labour market is developing in the direction of increased polarization between those who have the ability and resources to cope with such changes and those who do not. Figure 1 summarizes the relationship between comprehensive structural change, changes in working life, and their effects on individuals.

Figure: 1. Overall structural conditions, Changes in working life, Consequences for the individual.

Young adults and changing working life

Research on the living conditions of young adults indicates that class affiliation and social conditions both still have a role to play, in spite of the changes in the

overall structural prerequisites that have taken place. Thus there is reason to believe that young people are still living under similar overall structural conditions, but somehow still in different worlds. Although many studies show that young adults' attitudes toward work and the family have not changed dramatically, we still find that their living conditions have been altered, and that this has consequences in terms, for example, of when they start families and/or become established on the labour market. The period referred to as "youth" has become extended, and young people's establishment on the labor market are characterized by uncertainty, non-linear processes, and questionable confidence in the process. We also find increased ill health among young adults, which may be linked to these changes. Growing up in "late modern" society means growing up in a world full of subjectively experienced insecurity. However, what makes late modernity paradoxical is that, although the overall contextual conditions for social life are marked by increased discontinuity, at other levels structural factors still seem to play a decisive role in relation to the way they enable or restrict young adults from bringing their dream of a good life to fulfilment.

The interviews – six stories

The empirical cornerstone of this thesis is a series of biographically-oriented interviews with 22 persons between 21 and 29 years of age (10 were male and 12 female). Ten of the interviewees were participants in the "chaos pilot" program at the university in Malmö, Sweden. The concept of "chaos pilot" was a Danish invention. The programs are based on sustainability, cultural diversity, innovation and entrepreneurial learning, with a focus on "future" working life. The 12 other interviewees all work on the assembly line at Volvo Cars, and are thus part of traditional manufacturing industry.

Chaos pilots perceive working life as in a process of change, and their ambition is to take control of that process, implying that they strive to become co-creators in social development, and to retain the room for action necessary to maintain their autonomy. Their internal conversations revolve mainly around such issues. In the thesis, their basic attitude is highlighted as a form of representation: "life as a project," which becomes more or less an ideal type. This form of representation is marked both by striving for autonomy and increased room for action.

The group of Volvo employees are living in a period when they experience increasing insecurity on the labour market, which they perceive as a direct threat

to the stability they have created for themselves, thanks to the relatively high salaries and the job security at Volvo. Although they often described working at Volvo as a kind of interim stage, something they were doing while waiting for something different, something better, it still generated security and made it possible for them to go on postponing their decisions concerning education and change. However, the threat that Volvo might decide to give employees notice and make cutbacks meant that the interviewees were forced into a reflexive situation, and had to take a stand on a number of suddenly urgent choices. This gave rise to ambivalence. The basic attitude of the group of interviewees working at Volvo generated the form of representation: “Life as permanently temporary.” In practice, there are also intermediate forms within the field of tension between the two extremes.

Analysis

The concluding analysis in this thesis takes its point of departure in Margaret S. Archer’s terms *internal conversation* and *modes of reflexivity*. The analysis indicates a number of core common concerns and problem areas for the interviewees, as well as also finding differences in how these young people used reflexivity to approach the relevant problems and concerns. Basically, the differences between the two forms of representation are about resources generated at different levels. Even within each of the forms of representation there are resource-related differences in attitude. I use Derek Layders’ *theory of social domains* to make these structural levels visible. It contains a typology of different levels, separate but in practice intertwined, at which every individual lives.

My analysis concludes with three reflexive modes – ambivalence, autonomy and resistance – each of which reflects the efforts made by young adults to reconcile the relationship between work, self-realization and the resources individuals have at their disposal. An *ambivalent mode* expresses awareness that conditions have changed, and insecurity, related to a shortage of resources, marks an ambivalent individual’s attempts to reconcile the tension between what (s)he wants to do and what (s)he is doing in reality. This reflexive attitude is mainly associated with the form of representation in which life is “permanently temporary.” An *autonomous mode*, in contrast, implies that opportunities arise in relation to the conditions of life, which are increasingly individualized. This results in efforts to be successful through vertical advancement. The disadvantages include the risk of burnout and performance anxiety. I call the third reflexive mode my empirical

material generated “*resistance*.” It appears to develop out of a sense of the imbalance between what society has to offer and the dream of a better life. This contrast results in a lateral shift and attempts to establish alternative lifestyles and relationships to work and the demands of society. Autonomy and resistance as reflexive modes are primarily associated with the form of representation referred to as “life as a project”. Figure 2 summarizes and illustrates the relationships between the overall changing contextual conditions, the structural levels that enclose and affect the individual’s options in terms of acquiring resources as well as his or her reflexive mode, which arise in relation to these conditions and levels.

	Resources generated at various structural levels that enable or constraint the individual	Individual patterns of action and modes of reflexivity
Contextual discontinuity Individual forced to take responsibility for and construct his/her own points of departure and frameworks in more and more areas, and thus also forced to relate reflexively to the rest of the world and his/her own options and limitations.	<p>Self-confidence.</p> <p>Experience of situated encounters and relationships.</p> <p>Networks and contacts. Experience of social and geographical mobility.</p> <p>Preferences in/support from the social environment.</p> <p>Collective resources associated with communities of interest.</p> <p>Financial stability/security.</p>	<p>Ambivalence Attempts to maintain or restore contextual continuity. Stability, permanent employment, family, friends and security become key elements.</p> <p>Autonomy Attempts to establish autonomous lifestyles. Entrepreneurship, career development and vertical mobility become key elements.</p> <p>Resistance Experiences of contextual incongruity. Attempts to change the structural conditions. Lateral mobility, reorientation and alternative lifestyles become key elements.</p>

Figure: 2. Contextual discontinuity, social domains and modes of reflexivity.

Conclusions

Changes in contextual conditions force the individual to relate reflexively to him-/herself and the environment. There is also a powerful link between the reflexive attitudes of young people and the social domains in which they live. In order to understand the conditions of life of young adults, we must also study

the relationships between their psychobiographies and the social domains in which they live. These attitudes must then be related to the overall structural changes in society. Thus the conclusions of the thesis are as follows:

- Individualization is an effect of changing contextual conditions, not an explanation per se.
- Changing contextual conditions compel the individual to relate reflexively to him-/herself and the environment.
- Modes of reflexivity are emergent, but are always established in relation to the resources the individual has in his or her “baggage.” These resources develop within the framework of the various social domains within which the individual lives his or her life.

Margaret S. Archer’s emphasis on the significance of reflexivity and the emergent qualities of an individual’s reflexive modes do not fully explain how structural conditions affect and interact with practical strategies for action, while Pierre Bourdieu leaves us in the lurch in terms of explaining how an individual can release him-/herself from his or her disposition. The complex question is how we, as reflexive beings, are able to critically assess and sometimes modify our dispositions, thus also contributing to structural elaboration. In other words, what is the relationship between the internalized structures that comprise our dispositions and the structural conditions of the world around us? Another question is how we, as individuals, can relate reflexively to these structures, thereby changing ourselves and our environment? If we accept that emergent social structures occur, then we also have to recognize the role of the individual as a stakeholder in order to understand how class, gender and social relations are in the process of changing. It is within the framework of the internal conversation of an individual that structural conditions and agency meet and are appraised, and it is the individual who reflexively reproduces or changes these conditions.

Contextual discontinuity has changed the prerequisites for the establishment of stable collective communities particularly associated with work and social status. One consequence of these “individualized” conditions is that resources, generated at other structural levels, have become increasingly important in the encounter between the individual and his or her environment. In order to understand the conditions of life of young adults, we therefore have to study the

relationships between their psychobiographies and the social environments in which they live, and relate what happens in these social domains to the overall structural changes taking place in society. This appears to be particularly important at a time when self-esteem and the individual's ability to navigate between choices and options is becoming an increasingly decisive selection mechanism. This means that the internal conversation and the modes of reflexivity which an individual develops within this arena must be related to the structurally conditioned dispositions described by Bourdieu as the habitus of an individual. In this thesis, I assert that the relationship between these two positions must shift into focus if we are to be able to understand the conditions of life of, and opportunities available to, young adults in late modern society. In other words, individualization and its consequences appear in the field of tension between the "reflexive imperative" and the resources of the individual. We all have to make reflexive choices, but we do not all have resource options. Class still plays a role in relation to the options and life choices of young adults, but in order to understand the inequalities that characterize our society, we must begin to perceive class in a new way. The individualized conditions of life that have evolved as a consequence of overall structural changes have resulted in a situation in which all young adults must relate reflexively to their own lives. Consequently, individual resources (each person's "baggage") have come to play an increasingly important role.

LITTERATUR

- Abrahamsson, Hans (2003) *Det gyllene tillfället: Teori och strategi för global rättvisa*, Stockholm: Leopard förlag.
- Adams, Matthew (2006) "Hybridizing Habitus and Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity?", *Sociology*, 40:3, s. 511-528.
- Adeniji, Anna (2008) *Inte den typen som gifter sig: Feministiska samtal om äktenskapsmotstånd*, Göteborg: Makadam förlag.
- Alexander, Jeffrey, Gary Marx & Christine Williams (red) (2004) *Self, Social Structure, and Beliefs: Explorations in Sociology*, Berkeley: University of California Press.
- Allvin, Michael (1997) *Det individualiserade arbetet*, Stockholm: Symposion.
- Allvin, Michael, G. Aronsson, T. Hagström, G. Johansson, & U Lundberg, (2006) *Gränslöst arbete: socialpsykologiska perspektiv på det nya arbetslivet*, Malmö: Liber.
- Anshelm, Jonas (red) (1995) *I tider av uppbrott: Värderingar och värderingsförändringar i det moderna samhället*, Stockholm: Symposion.
- Archer, Margaret S. (1988/1996) *Culture and agency: The place of culture in social theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (1995) *Realist social theory: the morphogenetic approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (1996) "Social integration and System Integration: Developing the Distinction", *Sociology*, 30:4, s. 679-699.
- Archer, Margaret S. (2000) *Being Human: The problem of Agency*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (2003a) *Structure, Agency and the Internal Conversation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (2003b) "The private life of the social agent", i Justin Cruickshank (red) *Critical realism: The difference that it makes*, London: Routledge.

- Archer, Margaret S. (2007a) *Making our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. (2007b) ”The Trajectory of the Morphogenetic Approach”, *Sociologia, Problemas e Práticas*, 54, s. 35-47.
- Armon, Cheryl (1984) *Ideals of the Good Life: A longitudinal/Cross-sectional Study of Evaluative Reasoning in Children and Adults*. Hämtat från <<http://www.dareassociation.org/Papers/Cheryl%20Armon%20Dissertation.pdf>> (2009-11-20).
- Armon, Cheryl (1984) *Beyond formal operation: Vol. 1. Late adolescent and adult cognitive development*, New York: Praeger Publishing.
- Arnett, Jeffrey Jensen (2000) ”Emerging Adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties”, *American Psychologist*, 55:5, s. 469-480.
- Aronsson, Gunnar (1990) ”Att vilja och att kunna – om villkoren för mänskligt handlande”, i Gunnar Aronsson & Hans Berglind (red) *Handling och handlingsutrymme*, Lund: Studentlitteratur.
- Aronsson, Gunnar (2005) ”Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser”, *Tvärsnitt* 2:05.
- Aronsson, Gunnar, Klas Gustavsson & Margareta Dallner (2002) ”Work environment and health in different types of temporary jobs”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11:2, s. 151-175.
- Atkinson, John (1984) ”Manpower strategies for flexible organisations”, *Personnel Management*, vol. 16, s. 28-31.
- Atkinson, Robert (1998) *The Life Story Interview*, London: Sage University Papers, vol. 44.
- Axelsson, Jonas (2009) *Dominanser: En utveckling av den realistiska livsformsteorin*, Karlstad: Karlstad University Studies.
- Bauman, Zygmunt (1996) *Globalization*, Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Det individualiserade samhället*, Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Zygmunt (2007) *Flytande rädsla*, Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage Publications.
- Beck, Ulrich (2000) *The Brave New World of Work*, Cambridge: Polity Press.

- Beck, Ulrich (2007) "Beyond class and nation: Reframing social inequalities in a globalizing world", *The British Journal of Sociology*, 58:4, s. 679-705.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens & Scott Lash (1994) *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (2005) *Individualization*, London: Sage Publications.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (1996) "Life as a Planning Project", i Scott Lash, Bronislaw Szerszynski & Brian Wynne (red) *Risk, Environment and Modernity*, London: Sage Publications.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002) *Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles*, Cambridge: Polity Press
- Bejerot, Eva & Hans Hasselbladh (red) (2002) *Kvalitet utan gränser: En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*, Lund: Academia Acta.
- Bell, Daniel (1973) *The Coming of Post-Industrial Society*, New York: Basic Books.
- Bendle, Mervyn F. (2002) "The crisis of 'identity' in high modernity", *British Journal of Sociology*, 53:1, s. 1-18.
- Bengtsson, Mattias (2008) *Individen stämplat in: Arbetet, facket och lönen i sociologisk belysning*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Berglund, Tomas (2001) *Attityder till arbete i Västereuropa och USA: Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder*. Göteborg: Göteborg Studies in Sociology, Department of Sociology, Göteborg University.
- Berger, Peter & Thomas Luckmann (1987) *The Social Construction of Reality*, Hammondsworth: Penguin Books.
- Bergkvist, Lotta (2007-2008) "Coacher för alla", *Kupé* 12/1 2007-2008.
- Berntsson, Leeni (2000) *Health and Well-being of Children in the five Nordic Countries in 1984 and 1996*, Göteborg: Nordiska högskolan för folkhälsovetenskap.
- Bertaux, Daniel (red) (1981) *Biography and Society: The Life Story Approach in the Social Science*, London: Sage Publications.
- Bertaux, Daniel & Martin Kohli (1984) "The Life Story Approach: A Continental View", *Annual Review of Sociology*, vol. 10, s. 215-237.

- Bertaux, Daniel & Paul Thompson (red) (2007) *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*, London: Transaction Publishers.
- Bhaskar, Roy (1998) *The possibility of Naturalism*, London: Routledge.
- Bhaskar, Roy (2003) *From Science to Emancipation: Alienation and the Actuality of Enlightenment*, London: Sage Publications.
- Bhaskar, Roy (2008) *A Realist Theory of Science*, London: Verso.
- Borgenhammar, Edgar (1993) *Att vårda liv: Organisation, etik, kvalitet*, Stockholm: SNS Förlag.
- Bottero, Wendy (2004) "Class Identities and the Identity of Class", *Sociology*, 38:5, s. 985-1003.
- Bottero, Wendy (2005) "Interaction distance and the social meaning of occupation", i Lynne Pettinger, Jane Parry, Rebecca Taylor & Miriam Glucksmann (red) *A New Sociology of Work?* Oxford: Blackwell Publishing.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (1993) *Kultursociologiska texter*, Stockholm: Symposion.
- Bourdieu, Pierre (1999) *Praktiskt förnuft*, Göteborg: Daidalos förlag.
- Bradley, Harriet (2005) "Winners and losers: young people in the new economy", i Harriet Bradley & Jacques van Hoof (red) *Young People in Europe: Labour Markets and Citizenship*, Bristol: The Policy Press.
- Bradley, Harriet & Jacques van Hoof (2005) "Fractured transitions: the changing context of young people's labour market situation in Europe", i Harriet Bradley & Jacques van Hoof (red) *Young People in Europe: Labour Markets and Citizenship*, Bristol: The Policy Press.
- Bradley, Harriet & Ranji Devadason (2008) "Fractured transitions: Young Adults Pathways into Contemporary Labour Markets", *Sociology*, 42:1, s. 119-136.
- Brannen, Julia, Suzan Lewis, Ann Nilsen & Janet Smithson (red) (2002) *Young Europeans, Work and Family: Future in transition*, London: Routledge.
- Brannen, Julia & Ann Nilsen (2005) "Individualisation, Choice and Structure: a discussion of current trends in sociological analysis", *The Sociological Review*, 53:3, s. 412-428.

- Brante, Thomas (2005) "Några ord om realismen, Bhaskar och Laclau", *Fronesis* nr. 19-20.
- Brante, Thomas, Heine Andersen & Olav Korsnes (red) (2003) *Sociologiskt Lexikon*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Braverman, Harry (1985) *Arbete och monopolkapital*, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Thomas Johansson (red) (2003) *Nätverksfamiljen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Thomas Johansson (2003) "Nätverksfamiljens yta och djup: Avslutande reflektioner", i Bäck-Wiklund & Johansson (red) *Nätverksfamiljen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Börnfelt, Per-Ola (2006) *Förändringskompetens på industrigolvet: Kontinuerligt förändringsarbete i gränslandet mellan lean production och socioteknisk arbetsorganisation*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Börnfelt, Per-Ola (2009) *Arbetsorganisation i praktiken: En kritisk introduktion till arbetsorganisationsteori*, Stockholm: SNS Förlag.
- Clark, Simon (2006) "Theory and Practice: Psychoanalytic Sociology as Psycho-Social Studies", *Sociology*, 40:6, s. 1153-1169.
- Carle, Jan (2003a) "Attityder till arbete i olika generationer", i *De kallar oss unga. Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003*. Stockholm: Ungdomsstyrelsens skrifter.
- Carle, Jan (2003b) "Welfare regimes and political activity among unemployed young people", i T. Hammer (red) *Youth Unemployment and Social exclusion in Europe*, Bristol: Polity Press.
- Carle, Jan (2009) "Youth and trade unionism", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Carle, Jan & Hans-Erik Hermansson (red) (1991) *Ungdom i rörelse: En antologi om ungdomars kultur och uppväxtvillkor*, Göteborg: Daidalos.
- Carter, Bob & Caroline New (2004) "Introduction: Realist social theory and empirical research", i Bob Carter & Caroline New (red) *Making Realism Work: Realist Social Theory and Empirical Research*, London: Routledge.
- Castells, Manuel (1999) *Informationsåldern: Ekonomi, Sambälle och kultur. Band 1. Nätverksambällets framväxt*, Göteborg: Daidalos.

- Castells, Manuel (2000a) *Informationsåldern: Ekonomi, Samhälle och kultur. Band 2. Identitetens makt*, Göteborg: Daidalos.
- Castells, Manuel (2000b) *Informationsåldern: Ekonomi, Samhälle och kultur. Band 3. Millenniets slut*, Göteborg: Daidalos.
- Castells, Manuel (2009) *Communication Power*, Oxford: Oxford University Press.
- Chamberlayne, Prue, Joanna Bornat & Tom Wengraf (red) (2000) *The Turn to Biographical Methods in Social Science*, New York: Routledge.
- Clarke, Graham S. (2008) "The Internal Conversation: A Personal Relations Theory Perspective", *Journal of Critical Realism*, 7:1, s. 57-82.
- Commons, Michael L., Francis A. Richards & Cheryl Armon (1984) *Beyond Formal Operation: Vol. 1. Late adolescent and adult cognitive development*. New York: Praeger Publishing.
- Commons, Michael L., Jan D. Sinnott, Francis A. Richards & Cheryl Armond (1989) *Adult Development. Volum 1: Comparisons and Applications of Developmental Models*, New York: Praeger Publishers.
- Corak, Miles (2004) *Generational Income Mobility in North America and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corak, Miles (2006) "Do Poor Children Become Poor Adults? Lessons for Public Policy from a Cross Country Comparison of Generational Earnings Mobility", i John Creedy & Guyonne Kalb (red) *Research on Economic Inequality. Vol 13, Dynamics of Inequality and Poverty*, Amsterdam: Elsevier Press.
- Corak, Miles (2008) *Child Poverty and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Coté, James E. & Charles G. Levine (2002) *Identity Formation, Agency, and Culture: A Social Psychological Synthesis*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Coté, James E. (2002) "The Role of Identity Capital in the Transition to Adulthood: The Individualization Thesis Examined", *Journal of Youth Studies*, 5:2, s. 117-134.
- Coté, James E. (2009) "Youth-identity studies: history, controversies and future directions", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Craib, Ian (1998) *Experiencing Identity*, London: Sage Publications.

- Crapanzano, Vincent (2004) *Imaginative Horizons: An Essay in Literary-Philosophical Anthropology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Creedy, John & Guyonne Kalb (red) (2006) *Research on Economic Inequality: Vol 13, Dynamics of Inequality and Poverty*, Amsterdam: Elsevier Press.
- Cruickshank, Justin (2003) "Introduction", i Justin Cruickshank (red) *Critical Realism: The difference that it makes*, London: Routledge.
- Czaplicka, Magdalena (1993) "Vägen till självförsörjning. Om ungdomars skolgång och inträde i arbetslivet", i Johan Fornäs, Ulf Boethius & Bo Reimer (red) *Ungdomar i skilda sfärer*, FUS-rapport nr 5, Stockholm: Symposion.
- Dahlén, Micael (2008) *Nextopia: Livet, lyckan och pengarna i förväntningsambället*, Stockholm: Volante Publishing.
- Danermark, Berth, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen & Jan Ch Karlsson (1997) *Att förklara samhället*, Lund: Studentlitteratur.
- Deichman-Sørensen, Trine (1997) *KaosPiloterne: I Tidens Tendenser*, AFI Rapportserie nr. 3/97, Oslo: Akademia.
- Devin, Fiona, Mike Savage, John Scott & Rosemary Crompton (red) (2005) *Rethinking Class: Culture, Identities and Lifestyle*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Dolby, Nadine & Greg Dimitrades (red) (2004) *Learning to Labour in New Times*, London: Taylor & Francis.
- Donati, Pierpaolo (2008) "Reflexivity, Identity and Civil Society in an After-Modern Era". Paper presented at the *IIS World Congress*. Budapest June 26-30, 2008.
- Dubin, Robert (1992) *Central Life Interests: Creative Individualism in a Complex World*, London: Transaction Publishers.
- Dwyer, Peter and Johanna Wyn (2001) *Youth, Education and Risk: Facing the Future*, London: Routledge.
- Elder-Vass, Dave (2007a) "For Emergence: Refining Archer's Account of Social Structure", *Journal for the Theory of Social Behavior*, 37:1, s. 25-44.
- Elder-Vass, Dave (2007b) "Reconciling Archer and Bourdieu in an Emergentist Theory of Action", *Sociological Theory*, 25:4, s. 325-346.

- Elder-Vass, Dave (2008) "Integrating institutional, relational and embodied structure: an emergentist perspective", *The British Journal of Sociology*, 59:2, s. 281-299.
- Emirbayer, Mustafa & Ann Mische (1998) "What Is Agency", *The American Journal of Sociology*, 103:4, s. 962-1023.
- Engelbrektsson, Lotta (2008) "Födelseåret påverkar både in- och utsidan", *Göteborgs-Posten* den 24 aug 2008.
- Eriksson, Birgitta (1998) *Arbetet i människors liv*. Forskningsrapport 98:10, Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- Eurostat (2009) *Youth in Europe: A statistical portrait*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Florida, Richard (2006) *Den kreativa klassens framväxt*, Göteborg: Daidalos.
- Folkhälsokommittén (2009) *Slutrapport: Metoder att fånga unga vuxnas livsvillkor och deras förutsättningar till etablering i vuxenlivet*. Västra Götalandsregionen.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (red) (1984) *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, Stockholm: Akademilitteratur.
- Fornäs, Johan, Ulf Boethius & Bo Reimer (red) (1993) *Ungdomar i skilda sfärer*. FUS-rapport nr 5, Stockholm: Symposion.
- Fornäs, Johan (1993) "Sfärernas disharmonier. Om ungdomskultur, makt och motstånd", i Fornäs, Johan, Ulf Boethius & Bo Reimer (red) (1993) *Ungdomar i skilda sfärer*. FUS-rapport nr 5, Stockholm: Symposion.
- Friberg, Mats (1975) "Är lönen det enda som sporrar oss att arbeta?", i *Sociologisk forskning*, 13:1.
- Furlong, Andy & Fred Cartmel (2007) *Young People and Social Changes: New Perspectives*, Buckingham: Open University Press.
- Furlong, Andy (red) (2009) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Furlong, Andy (2009) "Reconceptualizing youth and young adulthood", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Fürth, Thomas (2008) *Den dubbla utmaningen: allt du behöver veta för att anställa en 80-talist*, Höganäs: Kommunlitteratur.

- Fürth, Thomas, Ingvar Holmberg, Ola Larsson & Mikael Raaterova (2002) *80-talisterna kommer: Om kollektiva egoister, självupppoffrande livsnjutare och andra ungdomar*. Uppsala: Konsultförlaget.
- Gabriel, Yiannis (2004) "The Glass Cage. Flexible Work, Fragmented Consumption, Fragile Selves", i Jeffrey Alexander, Gary Marx & Christine Williams (red) *Self, Social Structure, and Beliefs: Explorations in Sociology*, Berkeley: University of California Press.
- Gadamer, Hans Georg (1981) *Truth and Method*, London: Sheed and Ward Stagbooks.
- Gamberale, Francesco, Carolina Sconfienza & Tom Hagström (1996) *Värderingar och förhållningssätt till arbete bland ungdomar i Sverige*, Solna: Arbeta och Hälsa, 1996:19.
- Gershuny, Jonathan & Ian Miles (1983) *The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies*, London: Frances Pinter.
- Giddens, Anthony (1986) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony (1995) *Intimitetens omvandlingar: Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*, Nora: Nya Doxa.
- Giddens, Anthony (1996) *Modernitetens följder*, Lund: Studentlitteratur.
- Giddens, Anthony (2005) *Modernitet och självidentitet: Självet och samhället i den senmoderna epoken*, Göteborg: Daidalos.
- Glaser, Barney G. (1978) *Theoretical Sensitivity*, Mill Valley: The Sociology Press.
- Glaser, Barney & Anselm Strauss (1967) *The Discovery of Grounded Theory*, Los Angeles: Aldin Books.
- Glucksmann, Miriam (2005) "Shifting boundaries and interconnections: Extending the total organisation of labour" i Pettinger m.fl. (red) *A New Sociology of Work?* Oxford: Blackwell Publishing.
- Gonäs, Lena & Helén Westin (1993) "Industrial Restructuring and Gender Labour Market Processes", *Economic and Industrial Democracy*, 14:3, s. 423-457.
- Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein (1996) *The Active Interview*, London: Sage Publications.

- Hagström, Tom (red) (2007) *Ungdomar i övergångsåldern: handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*, Lund: Studentlitteratur.
- Hagström, Tom & Ulla Britt Selander (1994) *Ungdomar, arbetsliv, framtid: Intervjuer med elva nyckelpersoner*, Solna: Arbetsmiljöinstitutet.
- Hagström, Tom & Francesco Gamberale (1995) "Young people's work motivation and value orientation", *Journal of Adolescence*, 18:4, s. 475-490.
- Halman, Loek & Thorleif Pettersson (1995) "Individualisering och värdefragmentarisering", i Jonas Anshelm (red) *I tider av uppbrott: Värderingar och värderingsförändringar i det moderna samhället*, Stockholm: Symposion.
- Hallsten, Lennart, Malin Josephson & Margareta Torgén (2005) *Performance-based self-esteem: A driving force in burnout processes and its assessment*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, Arbete och Hälsa, Nr 2005:4.
- Hammer Torlind (red) (2003) *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe*, Bristol: Polity Press.
- Haraldson, Anna-Lena (2004) *Skapande av tid och mening: En socioexistentiell analys*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Hedlund, Ann (2007) *Attraktivitetens dynamik: studier av förändringar i arbetets attraktivitet*, Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan.
- Heinz, Walter R. (2002) "Self-socialization and post-traditional society", i R.A. Settersten, & T.J. Owens (red) *Advances in Life Course Research* 7, New York: Elsevier.
- Heinz, Walter R. (2009) "Youth transition in an age of uncertainty", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*, London: Routledge.
- Heidegren, Carl-Göran, Mikael Carlehede & Bo Isenberg (2007) *Livsföring: ett sociologiskt grundbegrepp*, Stockholm: Liber.
- Helve, Helena & Gunilla Holm (red) (2005) *Contemporary Youth Research: Local Expressions and Global Connections*, Burlington: Ashgate Publishing.
- Hermansson, Hans-Erik (1988) *Fristadens barn: om ungdomars livsstilar, kulturer och framtidsperspektiv i 80-talets Sverige*, Göteborg: Daidalos.
- Hochschild, Arlie R. (2001) *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*, New York: Henry Holt and Company.

- Hofmaier, Bernd & Jan Ch Karlsson (1977) *Anläggare: en studie i permanent tillfällighet*, Göteborg: Sociologiska inst., Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2008) ”Skilda världar”, i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Skilda världar: Trettioåtta kapitel om politik, medier och samhälle*, Göteborg: SOM-Institutet, SOM-rapport nr 44, Göteborgs universitet.
- Honneth, Axel (2004) ”Organized Self-Realisation: Some Paradoxes of Individualization”, *European Journal of Social Theory*, 7:4, s. 463-478.
- Howard, Cosmo (red) (2007) *Contested Individualization: Debates about Contemporary Personhood*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Härenstam, Annika (2005) ”Different development trends in working life and increasing occupational stress require new work environment strategies”, *Work*, 24:3, s. 261-277.
- Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald & Christian Welzel (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Iser, Wolfgang (2006) *How to Do Theory*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Jacobsson, Gunnel (2005) *On the Threshold of Adulthood: Recurrent phenomena and developmental task during the period of young adulthood*. Stockholm: Department of Education, Stockholm university.
- Jahoda, Marie (1982/2009) *Employment and Unemployment: A Social Psychological Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Johansson, Kerstin (2003) *Bli vuxen i arbetarstad: Fem ungdomar berättar om skola, arbete och det egna livet*, Linköping: Institutionen för Tema, Linköpings universitet.
- Johansson, Susanne (2007) *Dom under trettio, vem bryr sig och varför?* Göteborg: CEFOS och Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Johansson, Susanne (2008) ”Unga värderingar – är de annorlunda”, i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Skilda världar: Trettioåtta kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-Institutet, SOM-rapport nr 44, Göteborgs universitet.

- Johansson, Thomas (2007) ”Ny ungdom? Reflektioner kring utveckling, identitet och självständighet”, i *Unga med attityd: Ungdomsstyrelsens attitydundersökning 2007*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11.
- Johansson, Thomas, Mats Trondman & Ove Sernhede (red) (1999) *Samtidskulturer: Karnevaler, karaoke och kulturella koder*. Nora: Nya Doxa.
- Johansson, Thomas & Ove Sernhede (red) (2002) *Lifestyles, Desire and Politics: Contemporary identities*, Göteborg: Daidalos.
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1993) *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*, Lund: Studentlitteratur.
- Jonsson, Britta (2007) ”Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrke”, i Hagström, Tom (red) *Ungdomar i övergångsåldern*, Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Ingrid, Mats Trondman, Göran Arnman & Mikael Palme (1993) *Skola – fritid – framtid: En studie av ungdomars kulturmönster och livschanser*, Lund: Studentlitteratur.
- Kalleberg, Arne L. (2009) ”Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition”, *American Sociological Review*, 74:1, s. 1-22.
- Karasek, Robert A. (1979) ”Job Demands, Job Decision Latitude, and Mental Strain: Implications for Job Redesign”, *Administrative Science Quarterly*, 24:2, s. 285-308.
- Karasek, Robert A. (2008) ”Low social control and physiological deregulation – the stress – disequilibrium theory, towards a new demand and control model”, *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*. 34:6, s. 117-135.
- Karlsson, Jan Ch (1986) *Begreppet arbete: Definitioner, ideologier och sociala formationer*, Lund: Arkiv.
- Karlsson, Jan Ch (2006) ”Självorganisering: överlevnadsstrategi. Motstånd och organisatorisk olydnad”, i Jan Holmer & Birger Simonson (red) *Forskning om arbete*, Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Lena (2005) *Klasstillhörighetens subjektiva dimensioner: Klassidentitet, sociala attityder och fritidsvanor*. Umeå: Avhandling vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Kohlberg, Lawrence (1984) *The psychology of moral development: moral stages and the life cycle*, San Francisco: Harper & Row.

- Konarski, Kristoffer (1992) *Jordmån för ett gott liv: Psykosociala faktorerers inverkan på folkhälsa samt åtgärdsförslag*, Stockholm: Allmänna förlaget.
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund: Studentlitteratur.
- Kugelberg, Clarissa (2000) "Young adult life with and without limits. Different discourses around becoming adult among Swedish young people", *Young*, 8:36, s. 36-53.
- Kugelberg, Clarissa (2003) "Barn - Jovisst, men först en trygg försörjning", i Christina Garsten & Kerstin Sundman (red.) *Moderna Människor*, Stockholm: Liber.
- Kumar, Krishan (1995) *From Postindustrial to Post-Modern Society*, Oxford: Blackwell.
- Kåks, Helena (2007) *Mellan erfarenhet och förväntan: Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*, Linköping: Institutionen för samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet.
- Lager, Anton, Marie Berlin, Maria Danielsson & Inger Heimerson (2009) "Ungdomars hälsa", Socialstyrelsens *Folkhälsorapport 2009*: Socialstyrelsen.
- Lalander, Philip & Thomas Johansson (2007) *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur.
- Layder, Derek (1997) *Modern Social Theory: Key Debates and New Directions*, London: University College London Press.
- Layder, Derek (2004) *Emotions and Social Life: The Lost Heart of Society*, London: Sage Publications.
- Layder, Derek (2005) *Sociological Practice: Linking Theory and Social Research*, London: Sage Publications.
- Layder, Derek (2006) *Understanding Social Theory*, London: Sage Publications.
- Lewis, Susanne, Janet Smithson & Clarissa Kugelberg (2002) "Into Work: job insecurity and changing psychological contracts", i Julia Brannen, Suzan Lewis, Ann Nilsen & Janet Smithson (red) *Young Europeans, Work and Family: Future in transition*, London: Routledge.
- Lindberg, Ingemar (2005) *Den globala kapitalismen och det nya motståndet*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.

- Lindgren, Mats, Bernhard Luthi & Thomas Furth (2005) *The MeWe Generation: What business and politics must know about the next generation*, Stockholm: Bookhouse Publishing.
- Lindh, Kristina (2009) ”Vi är bara vänner”, *Amos* nr. 2 april 2009.
- Lockwood David (1964) ”Social Integration and System Integration”, i G.K. Zollschaan & H.W. Hirsch (red) *Explorations in Social Change*, Boston: Houghton Mifflin.
- Longest, Kyle Clayton (2009) *Adolescent identity and the transition to young adulthood: Integrating theories, methods and evidence*, Dissertation, Department of Sociology, The University of North Carolina
- Lopez, José & John Scott (2000) *Social Structure*. Buckingham: Open University Press.
- Lundin, Elin (2004) *Motstånd och kreativitet: George Herbert Meads bidrag till aktörstrukturdebatten*. Stockholm: Symposion.
- Lysgaard, Sverre (1961/2001) *Arbeiderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Löfgren, Anders (1993) ”Ungdomstid – i skärningspunkten mellan livsprojekt och arena”, i Fornäs, Johan, Ulf Boethius & Bo Reimer (red) *Ungdomar i skilda sfärer*, FUS-rapport nr 5. Stockholm: Symposion.
- MacDonald, Robert (2009) ”Precarious work: risk, choice and poverty traps”, i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and agendas*, London: Routledge.
- MacDowell, Linda (2009) ”New masculinities and femininities: Gender division in the new economy”, i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Marmot, Michael (2005) *The Status Syndrome: How Social Standing Affects Our Health and Longevity*, New York: Owl Books.
- Maslow, A. H. (1970) *Motivation and Personality*, New York, Harper & Row.
- Miegel, Fredrik & Thomas Johansson (red) (1994) *Mardrömmar och Önskedrömmar: Om ungdom och ungdomlighet i nittiotalets Sverige*, Stockholm: Symposion.
- Mitterauer, Michael (1991) *Ungdomstidens sociala historia*, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Moe, Sverre (1995) *Sociologisk teori*, Lund: Studentlitteratur.

- Mortimer, Jeyland T. & Michael J. Shanahan (red) (2003) *Handbook of the Life Course*, Hingham MA: Kluwer Academic Publishers.
- Mortimer, Jeyland T. (2009) "Changing experiences of work", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Mutch, Alistair (2004) "Constraints on the Internal Conversation: Margaret Archer and the Structural Shaping of Thought", *Journal for the Theory of Social Behavior*, 34:4, s. 429-445.
- Mythen, Gabe (2005) "Employment, individualization and insecurity: rethinking the risk society perspective", *The Sociological Review*, 53:1, s. 129-149.
- O'Connor, Pat, Janet Smithson & Maria das Dores Guerreiro (2002) "Gender realities" i Brannen m.fl. (red) *Young Europeans, Work and Family: Futures in transition*, London: Routledge.
- OECD (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, OECD Publishing.
- Ohlsson, Rolf & Per Broomé (2002) "Kompetensförsörjning inför 2015 – ett demografiskt perspektiv", i Abrahamsson m.fl. (red) *Utbildning, kompetens och arbete*, Lund: Studentlitteratur.
- Ohlsson, Rolf & Per Broomé (2003) *Generationsväxlingen och de sju döds synderna*, Stockholm: SNS förlag.
- Oscarsson, Henrik (2002) "Vad formar ungdomars värderingar?", i Henrik Oscarsson, (red) *Spår av framtiden*, Göteborg: SOM-Institutet, SOM-rapport 28, Göteborgs universitet.
- Pahl, R. E. (red) (1989) *On Work: Historical, Comparative and Theoretical Approaches*, Oxford: Basil Blackwell.
- Parment, Anders (2008) *Generation Y*, Stockholm: Liber förlag.
- Persson, Leif G W (2003) *En annan tid, ett annat liv*, Stockholm: Piratförlaget.
- Persson, Sofia (2008) *Lärarkets uppkomst och förändring: En sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca. 1800-2000*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Rattansi, Ali & Ann Phoenix (2005) "Rethinking Youth Identities: Modernist and Postmodernist Frameworks", *Identity. An International Journal of Theory and Research*, 5:2, s. 97-123.

- Reay, Diane (2005) "Beyond Consciousness? The Psychic Landscape of Social Class", *Sociology*, 39:5, s. 911-928.
- Reay, Diane (2008) Psychosocial Aspects of White Middle-Class Identities: Desiring and Defending against Class and Ethnic "Other" in Urban Multi-Ethnic Schooling, *Sociology*, 42:6, s. 1072-1088.
- Roberts, Ken (2009) "Socio-economic reproduction", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and agendas*, London: Routledge.
- Rosengren, Henrik (2009) "Människan är inte en ö – men en halvö", *SvD* tisdagen den 8 september 2009. (Under strecket).
- Rothstein, Bo (2008) "Den svåra konsten att lita på andra, att vara nöjd med sig själv och att vara ung", i Sören Holmberg, & Lennart Weibull (red) *Skilda Världar: Trettioåtta kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-Institutet, SOM-rapport nr 44, Göteborgs universitet.
- Salonen, Tapio (2003) *Ungas ekonomi och etablering: En studie om förändrade villkor från 1970-talet till 2000-talets inledning*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:9.
- Salonen, Tapio (2008) "Fokus och relevans i fattigfrågan", i Hans Swärd & Marie-Anne Egerö (red) *Villkorandets politik: Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*, Malmö: Egalité förlag.
- Savage, Mike (2000) *Class Analysis and Social Transformation*, Buckingham: Open University Press.
- Sayer, Sean (1989) "The Need to Work: a perspective from Philosophy", i R. E. Pahl, (red) *On Work: Historical, Comparative and Theoretical Approaches*, Oxford: Basil Blackwell.
- Sayer, Andrew (2005a) *The Moral Significance of Class*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sayer, Andrew (2005b) "Class, Moral Worth and Recognition", *Sociology*, 39:5, s. 947-963.
- Schutz, Alfred (1978) "Some Structures of the Life-World" i Thomas Luckmann, (red) *Phenomenology and Sociology*, Middlesex: Penguin Books.
- Schwartz, Seth J, James E. Coté & Jeffrey Jensen Arnett (2005) "Identity and Agency in Emerging Adulthood: Two Developmental Routes in the Individualization Process", *Youth Society*, 37:2, s. 201-229.

- Schön, Lennart (2001) *En modern svenska ekonomisk historia: Tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm: SNS Förlag.
- Schön, Lennart (2006) *Tankar om cykler: Perspektiv på ekonomin, historien och framtiden*, Stockholm: SNS Förlag.
- Seeman, Melvin (1983) "Alienation Motifs in Contemporary Theorising: The Hidden Continuity of the Classic Themes", *Social Psychology Quarterly*, 46:3, s. 171-184.
- Seldén, Daniel (2005) *Om det som är: Ontologins metodologiska relevans inom positivism, relativism och kritisk realism*. Göteborg: Göteborg studies in Sociology, Göteborgs universitet.
- Seldén, Daniel (2008) *Om multifaktoriella orsaksförklaringar: Exemplet anorexia nervosa*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Seldén, Daniel (2009) "Anorexia nervosa. Förutsättningar för tvärvetenskaplig samverkan", i Mattias Bengtsson, Adel Daoud & Daniel Seldén (red), *En realistisk sociologi i praktiken: Nio texter om samhället*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Sennett, Richard (2000) *När karaktären krackelerar*, Stockholm: Atlas bokförlag.
- Sennett, Richard (2007) *Den nya kapitalismens kultur*, Stockholm: Atlas bokförlag.
- Sernhede, Ove (1995) *Modernitet, adolescens och kulturella uttryck*, Göteborg: Inst. för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Shanahan, Michael J. (2000) "Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective", *Annual Review of Sociology*, vol. 26, s. 667-692.
- Shanahan, Michael J. & Ross Macmillan (2008) *Biography and the Sociological Imagination: Contexts and Contingencies*, London: W.W. Northon & Company.
- Simpson, Donald & Mark Cieslik (2007) "Basics skills and transition to adulthood", *Young: Nordic Journal of Youth Research*, 15:4, s. 395-412.
- Skeggs, Beverley (2006) *Att bli respektabel*, Göteborg: Daidalos.
- Smelser, Neil J. (1998) *The Social Edge of Psychoanalysis*, Berkeley: University of California Press.
- Socialstyrelsen (2009) *Folkhälsorapport 2009*, Socialstyrelsen.
- SOU 2006:77 *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa: Analyser och förslag till åtgärder*.

- Spivak, Gayatri Chakravorty (1988) "Can the subaltern speak?", i C. Nelson & L. S. Grossman (red) *Marxism and the Interpretation of Culture*, Champaign: University of Illinois Press.
- Steensen, Jette (2006) "Biographical Interviews in a Critical Realist Perspective", Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi. Aalborg University. (föredragsmanuskript)
- Stensmo, Christer (2002) *Vetenskapsteori och metod för lärare: en introduktion*, Uppsala: Kunskapföretaget.
- Strauss, Anselm & Barney Glaser (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, New York: Adeline de Gruyter.
- Strauss, Anselm & Juliet Corbin (1998) *Basics of Qualitative Research*, London: Sage Publications.
- Sztompka, Piotr (2004) "Shaping the Sociological Imagination. The Importance of Theory", i Alexander m.fl. (red) *Self, Social Structure and Beliefs*, Berkeley: University of California Press.
- Svallfors, Stefan (2004) *Klassambällets kollektiva medvetande*, Umeå: Boréa.
- Tanner, Jennifer Lynn & Jeffrey Jensen Arnett (2009) "The emergence of emerging adulthood: the new life stage between adolescence and young adulthood", i Andy Furlong (red) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*, London: Routledge.
- Theandersson, Christer (2000) *Jobbet – för lönen, lusten eller andra värden*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Theorell, Töres (2006) *I spåren av 90-talet*, Stockholm: Karolinska Institutet, University Press.
- Thomsson, Heléne (2002) *Reflexiva intervjuer*, Lund: Studentlitteratur.
- Trondman, Mats & Nihad Bunar (2001) *Varken ung eller vuxen*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Tännsjö, Torbjörn (2009) *Döden är förhandlingsbar*, Malmö: Liber förlag.
- Törnqvist, Gunnar (2004) *Kreativitetens geografi*, Stockholm: SNS Förlag.
- Ungdomsstyrelsen (2003) *De kallar oss unga: Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:1.
- Ungdomsstyrelsen (2004) *Ungas syn på arbete: En fördjupning av Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2003*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2005:6.

- Ungdomsstyrelsen (2007a) *Unga idag 2007: En beskrivning av ungdomars villkor*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007: 6.
- Ungdomsstyrelsen (2007b) *Unga med attityd: Ungdomsstyrelsens attitydundersökning 2007*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11.
- Västra Götalandsregionen (2009) Slutrapport. *Metoder för att fånga Unga Vuxnas livsvillkor och deras förutsättningar till etablering i vuxenlivet*. Rapport från Folkhälsokommittén.
- Walby, Silvia (1990) *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Basil Blackwell.
- Walthers, Andreas (2006) ”Regimes of youth transition: Choice, flexibility and security in young peoples experiences across different European contexts”, *Young: Nordic Journal of Youth Research*, 14:2, s. 119-139.
- Wennerhag, Magnus (2008) *Global rörelse: Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Wengraf, Tom (2006) *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*, London: Sage Publications.
- Wennerström, Ulla-Britt (2003) *Den kvinnliga klassresan*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Willis, Paul (1977) *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*, New York: Columbia University Press.
- Wilkinson, Richard (2005) *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*, New York: The New Press.
- Wilkinson, Richard & Kate Pickett (2009) *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*, London: Bloomsbury Publishing.
- Wiklund, Per (2007) *Kampen för Människovärdet: Om identitet i ett föränderligt arbetsliv*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Wikman, Anders (2005) *Om arbetsengagemang och andra motiv för arbete än ekonomiska*. Stockholm. Arbetslivsinstitutet 2005:4.
- Womack, James P., Daniel T. Jones & Daniel Roos (1990) *The Machine That Changed the World*, New York: Macmillan Publishing Company.
- Ziehe, Thomas (1986a) ”Inför avmystifieringen av världen: Ungdom och kulturell modernisering”, i Mikael Löfgren & Anders Molander (red) *Postmoderna tider*, Stockholm: Norstedts.

Ziehe, Thomas (1986b) *Ny Ungdom: Om ovanliga lärprocesser*, Malmö: Norstedts.

SKRIFTER FRÅN INSTITUTIONEN FÖR
ARBETSVETENSKAP VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

Skriftserien

1. Jan Holmer (2003) *Självvärdering som stöd för personal- och verksamhetsutveckling*
2. Göran Fredriksson, Inger Humlesjö, Birgitta Jordansson & Kerstin Norlander (red) (2003) *Könsmaktens förvandlingar: en vänbok till Anita Göransson*
3. Gunnar Gillberg (2003) *Nätbaserad handledning: om problembaserat lärande och handledning på distans*
4. Monica Andersson Bäck (2008) *Conceptions, Conflicts and Contradictions at the Introduction of a Swedish Health Care Centre* (Doktorsavhandling)
5. Birger Simonson (red) (2008) *Perspektiv på arbetsvetenskapens klassiker*
6. Jennie Haraldsson (2010) *”Det ska ju vara lite äventyr”: Styrning av svensk forskarutbildning utifrån reformen 1998* (Doktorsavhandling)